

ÓZBEKISTAN RESPUBLIKASI
JOQARI HÁM ORTA ARNAWLI BILIMLENDIRIW MINISTRILIGI

Ájiniyaz atındağı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

Súwretlew óneri hám injenerlik grafikası kafedrası

SH. O. QALLIQLISHOV

SÚWRETLEW ÓNERI HAM ONI OQITIW
METODIKASI
(oqıw qollanba)

5110800 Súwretlew óneri hám injenerlik grafikası

TOSHKENT - 2020

UOK:73/76

КБК-74.268.41

Q-10

Avtor: Qallıqlıshov Sh.O. «Súwretlew óneri hám onı oqıtıw metodikası» Joqarı oqıw orınlari ushın oqıw qollanba., -Tashkent. 2017. -162 b.

O'quv qo'llanma «Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi» – 5110800 ta'lim yo'nalishi talabalari uchun mo'ljallangan bo'lib unga umumiy o'rta ta'lim beruvchi maktablarda tasviriy san'at o'qitish metodikasi bo'yicha tegishli ilmiy nazariy ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Shuningdek tasviriy san'at fanining maqsad va vazifalari tasviriy san'at mashg'ulotlari mazmuni ochib berilishi tashkillashtirilishi haqida keng ma'lumotlar kiritilgan.

O'quv qo'llanma pedagogika oliy o'quv yurtlarining tasviriy san'at va muhandislik grafikasi bakalavr ta'lim yo'nalishining talabalari uchun mo'ljallangan bo'lsa ham undan o'rta maxsus kasb hunar kolleji talabalari, umumiy o'rta ta'lim beruvchi maktablarning tasviriy san'at fani o'qituvchilari foydalanishlari mumkin.

Учебное пособие предназначено студентам образовательного направления бакалавриата 5110800 «Изобразительное искусство и инженерная графика» и содержит сведения научно-теоретического характера по методике преподавания изобразительного искусства в средних общеобразовательных школах. В пособии говорится о цели и задачах предмета «Изобразительное искусство», содержании упражнений по предмету, и даются рекомендации по организации и проведению занятий по данному предмету.

Учебное пособие предназначено студентам высших учебных заведений направления бакалавриата «Изобразительное искусство и инженерная графика», но им могут пользоваться также студенты средних специальных учебных заведений- профессиональных колледжей и преподаватели средних общеобразовательных школ.

The manual is assigned to students studying for getting the Bachelor degree 5110800- Graphic art and engineering graphics, it contains the information of scientific-theoretical character in methods of teaching “Graphic art” at secondary general educational schools. The work contains the data about the aim and tasks of the discipline “Graphic art”, content of exercises in the subject and recommendations how to organize and conduct lessons in this subject.

Though the manual is devoted to students of higher educational establishments in the direction of Bachelor “Graphic art and engineering”, it may be used by students of special secondary schools - professional colleges and by teachers of secondary general educational schools.

Oqıw qollanba «Súwretlew óneri hám injenerlik grafikası» -5110800 tálim baǵdarı talabalari ushın arnalǵan bolıp, onda ulıwma orta bilim beriw mekteplerinde súwretlew ónerin oqıtıw metodikası boyınsha tiyisli ilimiy teoriyalıq maǵlıwmatlardı óz ishine aladı. Sonday-aq, súwretlew óneri pániniń maqseti ham wazıypaları, súwretlew óneri shınıǵıwları mazmunı, alıp barılıwı ham shólkemlestiriliwi haqqında maǵlıwmat kiritilgen.

Oqıw qollanba pedagogika joqarı oqıw orınlarınıń súwretlew óneri hám injenerlik grafikası bakalavr tálim baǵdarınıń talabalari ushın arnalǵan bolsa da onnan orta arnawlı kasıp-óner kolledji talabalari, ulıwma orta bilim beriw mektepleriniń súwretlew óneri páni oqıtıwshıları paydalanıwları múmkin.

Juwaplı redaktor:

T.Bekmuratov - Ájiniyaz atındaǵı NMPI úlken oqıtıwshısı

Pikir bildiriwshiler:

I.Pirniyazov - QRXBXQTQA instituti oqıw metodikalıq isleri boyınsha prorektorı p.i.k.

T.Bekmuratov - Ájiniyaz atındaǵı NMPI úlken oqıtıwshısı

KIRISIW

Mámleketimizde kadrlar tayarlaw milliy dásturiniń islep shıǵılıwı hám onıń ámelge asırılıwı tálim tárbiya protsesinde úlken áhmiyetke iye bolıp kelmekte. Sebebi, milliy kadrlar tayarlaw hám onı hár tárepleme rawajlandırıw joqarı bilimli oqıtıwshı pedagoglardı tayarlaw menen birge, jas áwlatqa tálim-tárbiya beriwde de joqarı dárejede alıp barıwda úlken orın tutadı. Jas áwlat tálim –tárbiyasında súwretlew óneri dóretpeleri tekǵana bugungi kunimiz ushın emes, bálki keleshek áwlatlarımızdıń da bay mánáwiy miyrası hám qadiriyaatları esaplanadı.

Ózbekstan Respublikasınıń birinshi prezidenti I.A.Karimov «Ózbekstan Kórkem Akademiyaşın shólkemlestiriw haqqında»ǵı 1997 jıl 23 yanvar pármanında súwretlew hám ámeliy óner tarawındaǵı dóretiwshilerdi, eń dáslep talantlı jaslardı xalqımızdıń bay ruwxıy dúnyası, azat hám abat watan keleshegi aldındaǵı juwapkershilik, milliy ózlikti ańlaw ideyaların sáwlelendiriwshi ullı dóretpeler jaratıwǵa baǵdarlaw hámde bul baǵdardaǵı háreketlerdi xoshametlew, dóretiwshilerdi, talantlı jaslardı sociyalıq ekonomiykalıq tárepten qollap quwatlaw hámde taraw qániygelikleriniń materiyal-texnikalıq tiykarların bekkemlewdi mámleket jolı menen qollap- quwatlaw, súwretlew hám ámeliy óneri, dizayn, xalıq ónermetshiligi tarawları boyınsha joqaqrı bilimli qániygeler tayarlaw sistemasın jetilistiriw kerekligin aytıp ótti. Bul párman tekǵana professional súwretlew ónerin emes, bálkim kórkem-estetikalıq tálimdi, atap aytqanda joqarı maǵlıwmatlı súwretlew óneri oqıtıwshıların tayarlap shıǵarıwda zamanǵa say sıpat basqıshına kóteriw ushın qolaylı sharayatlar jaratıwǵa huqıqıy-normativ tiykar jarattı.

Ulıwma bilim beriw mektepleri, akademiyaalıq licey hám kásip-óner kolledjleri ushın hár tárepleme jetik súwretlew óneri oqıtıwshıların tayarlaw joqarı tálim sistemasında alıp barılatuǵın hár bir oqıw predmeti, sonıń ishinde súwretlew ónerin oqıtıw metodikası boyınsha teoriyalıq hám ámeliy shınıǵıwlardı nátiyjeli alıp barıw menen belgilenedi.

Súwretlew óneri hám onı oqıtıw metodikası pání qániygeliktiń tiykarǵı oqıw pánlerinen biri esaplanadı. Sebebi, bul pán bolajaq oqıtıwshı-pedagoglardı estetika

hámde óner tiykarları menen qurallantıradı, tábiyattaǵı jámiyettegi hám ónerdegi gózzallıqtı kóre biliwge úyretedi. Oqıwshılarda kórkem estetikalıq mádeniyattı uyǵın rawajlandırıwǵa xızmet qıladı hám shaxs ushın zárúr bolǵan birqansha sıpatlardı payda etiwge hám rawajlandırıwǵa járdem beredi. Bul oqıwshılardıń milliy miyrastı ózlestiriwleri ushın hámde ulıwma insaniylik qádriyatlar menen jaqınnan tanısıwı ushın kómeklesedi. Sonday aq, bul aynıqsa oqıtıwshılıq káspi ushın zárúr esaplanǵan súwret sızıw bilimin rawajlantırıp insan shaxstıń kamalǵa jetiwine járdem beretuǵın tárbiyashısı bolıp tabıladı.

Oqıwshılardıǵa estetikalıq sezim menen kórkemlikti qabıllaw qábiletin asırıw, siyasiy-ideyalıq, adamgershilik tárbiyasın beriw, ónerge degen qızıǵıwshılıq penen súyispenshiligin oyatıw, dóretiwshilik oylaw qábiletlerin asırıw, súwretlew óneri pániniń baslı wazıypası.

Ulli súwretshi pedagog T.T.Chistekov oqıtıw óneri menen baylanisli minanday dep aytıp ketken. «Oqıtıw óneri pedagogtan kóp nárselerdi talap etedi. Óz pánin ózlestiriwdi, psixologiya, fiziologiya páninen xabardar tálim-tárbiya protsessin shólkemlestirip biliwdi olardı ámeliy iste qollana biliwdi talap etedi. Eń tiykarǵı másele pedagog óziniń oqıtatuǵın pánin jaqsı kóriwi kerek¹ - degen. Sonda oqıtıwshı pándi balalarga úyretiwge tırısadı, degen menen balalarǵa tek ǵana óz pánin jaqsı kóriw arqalı oqıtıw ónerin iyelep alıw mumkin emes, hár bir oqıtıwshı súwretlew ónerin tabıslı úyretiw ushın qaysı bir usıldıń eń jaqsı nátiyje beretuǵının neden baslap qaysı jerde toqtaytuǵınlıǵın hámde úyretiw paytında eń kerekli hám baslı tiykarǵı nárseni alıp ashıp kórsetiwdi biliwi shárt.

Súwretlew óneri oqıtıwshısınıń óz tarawındaǵı sawatlılıǵı jeterli dárejede bolmasa, ol balalar hám oqıwshılardıń súwretlew óneri barısındaǵı ıqtıyajın qandıra almaydı. Súwretshi-oqıtıwshı qayjerde, qanday oqıw ornında tálim prosstin alıp barıwdan qáttiy názer, pedagogikalıq iskerligin dóretiwshilik izleniwler menen

---

¹ N. N. Rostovtsev. Metodika prepodavaniya izobrazitelnogo iskusstva v shkole-M., Prosveshenie, 1974. 42 st.

bayıtıp barsa, sondaǵana jaqsı shákirtler, haqıyqıy súwretshilerdi shıǵarıw imkaniyatına iye boladı hám ruwxıy gózzal insanlar kóbeyiwine úles qosadı.

Hár bir alıp barılatuǵın sabaq mazmunlı qızıqlı ótiliwi ushın oqıtıwshı óz sabaǵına puqta tayarlanıwı yaǵınıy kerekli kórgizbeli materialar, slaydlar, foto súwret reprodukcyalar, múmkin bolsa xalıq ámeliy óneri túrleriniń úlgilerinen sabaq barısında kórsetip ondaǵı negizgi maqsetti túsindirip kompozicya dúziliwine keńnen kewil bólinıwı kerek. Sonıń menen birge házirgi waqıtta keń tarqalǵan interaktiv metodılarınan sabaq ótiw waqtında keńnen paydalanıw kerek. Sabaq barısında oyın elementleri aralas tapsırmalardı qollanıw súwretlew ónerin oqıtıw barısında qollanılatuǵın pedagogikalıq metodtıń biri bolıp tabıladı.

Oqıw qollanbada súwretlew óneri páni oqıtıwshısı súwretlew ónerdiń teoriyası, tariyxı, ulıwma tálim mekteplerinde alıp barılatuǵın súwretlew óneri shınıǵıw túrleri, baslawısh hám 5-7 klasslarda súwretlew ónerin oqıtıwda teoriyalıq bilim tiykarlırın hám ámeliy kónlikpelerdi iyelewge, zamanagoy hám eń nátiyjeli usıllardı úyretiw boyınsha metodikalıq usınıslar beriw uqsaǵanlardı óz ishine aladı.

Bul qollanba »Súwretlew óneri hám onı oqıtıw metodikası» dástúri tiykarında jaratılǵan bolıp, R.Xasanov, N.Rostovtsev, Q.Qasimov, N.Abdulaev, S.Bulatov, V.Kuzin, İ.Oripov, S.Abdirasilov uqsaǵan metodist alımlardıń sabaqlıq, oqıw metodikalıq qollanbalarınan paydalanıldı.

I-BAP. SÚWRETLEW ÓNERIN OQITIW METODIKASI PÁNINIŇ TEORIYALIQ SHINIĞIWLAR MAZMUNI

Jobası: 1. Súwretlew ónerin oqıtıw metodikası páni, onıń maqset hám wazıypaları. 2. Metodika. 3. Ulıwma metodika. 4. Jeke metodika. 5. Ámeliy metodika. 6. Oqıtıw usılları (sóz, kórgizbeli, ámeliy jumıs).

1.1. SÚWRETLEW ÓNERIN OQITIW METODIKASI PÁNİ, ONIŇ MAQSET HÁM WAZIYPALARI

Súwretlew hám ámeliy óner pánleri boyınsha joqarı tájiriyebeli qániygeler tayarlawda «Súwretlew ónerin hám onı oqıtıw metodikası» - Súwretlew óneri hám injenerlik grafikası tálım baǵdarı boyınsha muǵallimlerdi tayarlaytuǵın joqarı oqıw orınlarınıń fakultetlerinde úyretiletuǵın tiykarǵı kurslardan biri bolıp, ol bolajaq oqıtıwshılardıń teoriyalıq hám ámeliy shınıǵıwlarıdı úyreniwde metodikalıq tárepten tayarlıǵın asırıwdıń tiykarı bolıp esaplanadı.

Bul shınıǵıwlar III basqısh talabalarınıń kórkem kásiplik bilimin, tájiriyebe hám sheberligin rawajlandırıwǵa hám de olarǵa mektep oqıwshılarına kórkem tálım-tárbiya beriw barısında qollanıwdı úyretiwge qaratılǵan.

Súwretlew óneri, yaǵnıy, mánawiyat oqıtıwshısı basqa pánler oqıtıwshıları uqsap birinshi gezekte eń joqarı pazıyletli, ádep-ikramlı, iymanlı hám insaplı, hadal hám hújdanlı, talabalarǵa, óspirim jaslarǵa júdá mehriban, júdá talapshań hám ózbek, qaraqalpaq xalıqlarınıń úrp-ádetlerin, dástúrlerin jetik biletuǵın hám húrmetin ornına qoyatuǵın bolıwı kerek.

Oqıtıwshıdan eń aldı menen óz kásibiniń jankúyeri, onı shın júreктен súyetuǵın, óz jumısına dóretiwshilik hám ilimiy qatnas jasaytuǵın shaxs bolıwı talap etiledi.

Bul shaxsta jańa bilimler hám aldınǵı tájiriyebelerge umtılıwshılıq, eń tiykarǵısı, onda shólkemlestiriwshilik, baqlawshılıq, qattıqollıq hám insanıyılıq tuyǵıları ayqın sezilip tursın. Oqıtıwshı súwretlew ónerinen arawlı bilim hám tájiriyebeleler menen qurallanbay turıp muǵallımshilikti atqara almaydı yamasa oqıwshı-jaslarǵa tábiyat gózzallıǵın, Ana-Watanımızdıń tariyxın, milliy miyraslarınıń tariyxın táriplep bere almaydı hám de basqalardı óz kásibine qızıqtıra almaydı. Súwretlew óneri

metodikasiniń mazmunında talabalarǵa tálim beriwdiń tiykarǵı formaları: lektsiya, ámeliy shınıǵıw jumsları hám óz betinshe tayarlanıw kózde tutılǵan. Talabalar lektstsiyalarda súwretlew óneri páni hám onı oqıtıw metodikasiniń teoriyalıq tiykarları, usılları hám onıń tariyxıy rawajlanıwın úyrenedi, súwretlewdiń teoriyalıq tiykarları, óner tariyxınan qısqasha maǵlıwmatlar hám de ulıwma orta bilim beriw mektepleriniń súwretlew óneri sabaqlarınıń mazmunı menen tanısadı.

Ámeliy shınıǵıwlarda talabalar qálem járdeminde súwretlewdiń ápiwayı jollarınan baslap quramalı nárselerdi súwretlewge shekem bolǵan tereń bilim hám ámeliy tájiriybelerdi ózlestiredi, reńli súwret hám kompozicya bólimlerinde reń menen islew jolların ámelde orınlaw, kórkem shıǵarmalarǵa illyustratsiyalar islewdi úyrenedi. Sonıń menen birge, ulıwma orta bilim beriw mektepleriniń súwretlew óneri baǵdarlamalarına muwapıq tematikalıq-súwretli rejeler, sabaq túrlerine islenbeler dúzedi, olarǵa didaktikalıq materiallar tayarlaydı hám de kórkem bezew óneri hám ámeliy grafika isleri, músinshilik penen shuǵıllanıw hám ózleri hár bir sabaq túrine bir saatlıq is-reje dúzip, úlgili sabaq ótiwi názerde tutılǵan.

Súwretlew óneri oqıw predmeti oqıwshılarda kórkem hám milliy mádeniyattı qáliplestiriwge xızmet etedi. Ol mazmunı jaǵınan súwretlew, dekorativ, ámeliy óner, arxitektura usaǵan túrlerdi óz ishine aladı.

Bul maqset hám wazıypalardı iske asırıw, oqıwshılarǵa keńnen jetkeriwde oqıtıwshı baslı wazıypanı atqaradı. Bolajaq súwretshi oqıtıwshı, súwretlew óneriniń dálillew quralları haqqında tereń maǵlıwmatqa iye bolıwı, túrli kórkem materiallardıń ayırmashılıqları hám olardıń paydalanıw jolların jetik iyelewi kerek. Oqıtıwshı qálem hám boyawlar menen súwret salıw bilimine iye bolıwı menen birge, usı tarawda teoriyalıq hám ámeliy bilimlerin oqıwshılarǵa jetkize alıwı da zárúr.

Bolajaq pedagog, ózbek, qaraqalpaq xalıqlarınıń hám de ótmishi bir bolǵan Oraylıq Aziya xalıqlarınıń ámeliy hám súwretlew óneri boyınsha siyrek ushırasatuǵın úlgilerdi ózlestirgen bolıwı hám oqıwshı jaslarǵa tolıq jetkiziwi házirgi dáwir talabı bolıp esaplanadı.

Usı sebepli bolajaq súwretshi-pedagoglarǵa tómendegi talaplar júklenedi:

- ózi tálim beriwi kerek bolǵan óspirim hám jaslarǵa óner sırların, mádeniy miyras úlgilerin hár tárepleme úyretiw;

- házirgi jańalanıw, rawajlanıw dáwirinde jas áwladtı bilimli, jaratıwshı, joqarı mádeniyatlı hám ǵárezsiz mámleket táǵdiri ushın juwapker shaxslar etip tárbiyalaw;

- ullı dóretiwshilik islerinde tájiriyebeli, ǵayratlı oqıtıwshılar jaslar belsendilik kórsetiwi ushın zaman talaplarına juwap beretuǵın joqarı tájiriyebeli, sanalı qánigeler tayarlaw;

- talabalardı súwretlew óneri baǵdarı boyınsha dóretiwshilikke jeteklew, uqıbı sezilgende bolsa tereń úyretiw ushın arnawlı mektep yamasa dógereklerge tartıw;

- oqıwshı hám jaslarǵa kórkem-óner sırların úyretiw barısında baraqulla izleniw, talabalardıń iskerligin rawajlandırıw, tiykarǵı negizlerin qalıplestiriw ushın pedagogikalıq qaǵıydalar tiykarında tájiriyebeler alıp barıw;

- hár túrli dáwir, túrli xalıqlarǵa tiyisli súwretlew óneri shıǵarmaların talqılay alıw hám túsiniw sırların jaslarǵa jetkizip biliw usılına iye bolıw.

- súwretlew óneri insanniń qalıplesiwindegi eń kerekli hám isenimli qurallardan bolıp esaplanadı, bunday imkaniyattı hár bir shınıǵıwda qollanıw ushın jańa metod hám zárúr bolǵan usıllardı iske qosıw hám de ámelde qollana alıw sheberligin úyretiw;

- zaman talaplarına muwapıq sabaq hám shınıǵıwlardı dástúriy emes sabaq rejeleri menen ótkeriw;

- jáhán talaplarına say jańa texnologiyalardı úyrenip, sabaqta qollana alıw sheberligin iyelewi tiyis.

Joqarıda atap ótilgen talaplardı ózinde jámley alǵan hár qanday talabaǵa keleshek áwladımızdı isenip tapsırsaq boladı.

Súwretlew óneri páni muǵallimi ilimiy jaqtan izleniwsheń hám dóretiwshi bolıwı kerek. Súwretshi oqıtıwshılar qay jerde, qanday oqıw ornında oqıw protsesin alıp barıwına qaramastan, onı pedagogikalıq xızmeti, dóretiwshilik izlenisleri menen bayıtıp barsa ǵana jaqsı shákirtler, haqıyqıy súwretshilerdi jetilistiriw imkaniyatına iye boladı.

Súwret hám ámeliy óner oqıtıwshısınıń óz tarawındaǵı sawatlılıq dárejesi jeterli bolsa, oqıwshılar menen birge otırıp, ózlerin ámelde úlgi etip kórsete aladı. Sonda ǵana oqıwshılar óz kózleri menen ustazınıń iyelegen sheberlik sırların ámeliy jumıslarda kórip, onı ruwxıy jaqtan seze aladı hám de ónerdiń názik sırların túsiniw jetiwine imkaniyatları artıp baradı.

Ustaz qanday bolıwı kerek degen sorawǵa dúnyaǵa belgili babamız Al Farabiy bılay dep juwap beredi: **«Ustaz... jaratılısınan ózine ayılǵanıń bárin jetik túsingen, kórgen, esitken jáne ańǵarǵan nárselerdiń bárin yadında saqlaytuǵın aqıl iyesi...Sózge sheshen, óner bilimge qushtar, judá qánáátli janı taza, ar-namısın ardaqlaytuǵın, jaqınına da, jatına da, ádil... jurtnıń bárine jaqsılıq penen úlgi kórsetip, qorqınısh penen jasqanıw degendi bilmeytuǵın batır, er júrek bolıwı kerek»².**

Súwretlew óneri shınıǵıwları hár tárepleme rawajlanǵan insandı tárbiyalaw ushın kóplegen imkaniyatlardı ashıp beredi. Súwretlew óneri menen shuǵıllanıw balalardı aqlıy hám estetikalıq jaqtan rawajlandıradı, dógerek-átiraptı, dúnyanı túsiniwge kómeklesedi, buyımlardı itibar menen úyreniwge, olardıń formasın kóre alıwǵa úyretedi. Súwretlew ónerinen sawatın shıǵarmay turıp, adamnıń ónerdi túsiniwi de, qádirlewi de, onnan zawıqlanıwı da múmkin emes. Balalar tárbiyasında zamanlaslarımızdıń miynetlerin, olardıń gózzalıǵın kórsetiw, ǵárezsiz elimizdiń jetiskenliklerin úyreniw ayrıqsha orın iyeleydi. Bul oqıwshılardıń dóretiwshilik belsendiligin arttırıwǵa, olardıń kúshin, ruwxıy quwatın, jańasha ómir qurıw ushın gúresiwge jetekleydi hám kómeklesedi.

Estetikalıq tárbiya - bul oqıwshılarda ómirdegi, tábiyattaǵı, kórkem-ónerdegi, ilim hám jámiyettegi gózallıqlardı tolıq túsiniw jetiw qábiletin tárbiyalaw bolıp esaplanadı. Ómirdegi gózzal nárseler, aqıl, ruwx, adamnıń isenimine tásir etip, insannıń ruwhıy dúnyasın bayıtadı.

Estetikalıq tárbiya kórkemlilik, aqıllılıq, ruwxıy hám sanalılıq tárbiyanı óz ishine aladı.

---

² J. Bazarbaev. «Ustazlıq ilahiy qádiriyat». «Ustaz jolı» gazetası, 3-noyabr 2012-jıl

Estetikalıq tárbıya protsesinde adamnıń kózqarasları, ishki keshirmeleri, sezimi hám de idealları qálıpleseı. Bunday qálıpleseıw ideologiyalıq tárbıya, dóretiwshilik pikirdiń rawajlanıwı menen bekkem baylanıswı bolıp tabıladı. Estetikalıq tárbıya adamdı ashıq kewil, gózzal hám de insanıylıq xarakterlerge iykemlestiredi.

Búgingi kúnde mádeniy hám ruwxıy tárbıya óz aldına adamda júz berip atırǵan waqıyanı dóretiwshilik tárizde ózlestiriw qábiiletine bolǵan talaptı jaratıwdan tısqarı, ondaǵı gózzallıq nızamlılıqlarına tiykarlanıp qayta tiklew talabın da tárbıyalawǵa qaratılǵan. Súwretlew ónerin oqıtıw metodikası pániniń wazıypası estetikalıq tárbıyanıń hár túrli usılları járdeminde balanıń aqılına hám qálbine tásirin ótkerip, ondaǵı estetikalıq sezimlerdi payda etiw arqalı onı gózzallıqqa, tábiyat kórinislerine jaqınlastırıw, sonday-aq, balanıń dóretiwshilik imkaniyatların, pikirlew qábiiletin rawajlandırıw, adamzat xızmetiniń túrli tarawlarında kórsetip biliwine kómeklesiwden ibarat.

Hár bir oqıwshını ómirde, mámleketimizdiń sotsiallıq hám ruwxıy jaqtan rawajlanıwı jolında belsene qatnasatuǵın etip tayarlaw ushın oǵan tek bilim berip, tárbıyalaw menen sheklenip qalmaw kerek. Onıń jeke qábiiletin rawajlandırıw, jańalıq jaratıwdı úyretiw, sulıwlıq nızamlılıqları boyınsha jasaw hám dóretiwshiligin qálıplestiriw kerek boladı. Ómirdiń gózzallıǵın kóriwge talpınıw insandı joqarı adamgershilikke tárbıyalaydı, onıń kúndelikli jumısın estetikalıq jaqtan ráhátleniw negizine aylandıradı.

Balalardıń kewlinde gózzallıq hám joqarı ideallıq sezimlerdi oyatıwǵa iytermelewde súwretlew óneri páni oqıtıwshısı júdá úlken orın tutadı. Balalardıń ruwxıy sezimtalıǵın rawajlandırıw ushın oqıtıwshı, dáslep, olardıń itibarın ómirdegi gózzallıqqa qaratıwǵa, gózzallıqtı ańlaw, seziw, onı qabıl etiwge, zawıqlanıwǵa, quwanıwǵa úyretiw kerek. Sezim adamnıń tuwma talantı emes. Ol rawajlandırıladı, mektepte onı jetilistiriwge járdem beriwshi birinshi insan - bul súwretlew óneri páni oqıtıwshısı bolıp esaplanadı.

Oqıtıwshı balalardıń tábiyattıń ráń-báreń álemin, olardıń formaların kórsetedi. Tábiyattıń gózzallıǵı, ashıq hawada ótkerilgen kúnleri haqqındaǵı eske túsiriwleri,

olar ómirinde kórip, kewilleri kóterilgen, kórsetip beriw qıyın bolǵan gúlzarlardıń reńleri, olardıń kewlin kótergen hám tolqındırǵan nárseleri uzaq waqıtqa shekem qálbinde saqlanıp, yadınan shıqpaydı. Oqıwshılar naturadan peyzaj, terektiń shaqaları, japıraqlar, güllerdiń súwretin sızıp, olardıń formaların úyrenip, tábiyatta olardıń forma hám reńleriniń kópligi, hám hár qıylılıǵına isenimi payda etedi. Tábiyattaǵı gózzallıqqa, waqıya-hádiyselerge mehir-muhabbatı artıp baradı.

«Metod» sózi grekshe bolıp, «izleniw jolı», «bilw usılı» degen mánisti ańlatadı. Pedagogikada oqıtıw metodları degende, mektep oqıwshılarınıń bilim, sheberlik hám tájiriybelerin iyelewde, olardıń dóretiwshilik qábiiletlerin rawajlandırıwda hám dúnyaqarasın qalıplestiriwdegi oqıtıwshılardıń qollanǵan is usılları túsiniledi.

Metodika tálim-tárbiya barısında oqıtıwshınıń oqıwshılar menen islesiw usıllarınıń mazmunın, ayırmashılıqların qarap shıǵadı. Bizge málim, mektepte oqıtıwdıń hár túrli metodları qollanıladı. Bul pedagogika pániniń bir bólimi esaplanıp hám oqıw-tárbiya protsesiniń sheber qaǵıydaların úyretedi. Bul jerde tálim usılı oqıw materiallarınıń jaylasıwı (oqıw, joba, baǵdarlama), tálim printsipleri hám jáne (sońında) oqıw-tárbiyalıq islerdiń ulıwma maqseti hám wazıypaları júdá úlken áhmiyetke iye.

Ulıwma jóneliske qaratılǵan málim bir oqıtıw metodları hám usıllarınıń jıyındısınan oqıtıw sisteması dúziledi.

«Metodika» sózi aldın ala tálim hám tárbiyanıń nátiyjeli usıllarınıń jıynaǵı mánisin bildiredi.

Súwretlew ónerin oqıtıw metodları. Súwretlew ónerin oqıtıw metodları degende tálim hám tárbiyanı maqsetke muwapıq ámelge asırıwdıń eń nátiyjeli jol hám usıllar jıyındısı túsiniledi. Sonıń menen birge, oqıtıwshınıń oqıwshılar menen islesiw usılları nátiyjesinde oqıw materialların jaqsı bilip alıw dárejesine erisiw hám ózlestiriw dárejesiniń asırılıwı názerde tutıladı. Shınıǵıwdı metodikalıq tárepten durıs shólkemlestiriw bolsa oqıtıwshınıń óz aldına qoyǵan maqsetine de baylanıslı. Sonıń menen birge, qısqa hám ápiwayı jollar menen, ápiwayılıqtan-quramalılıqqa ótiw

printsipinde belgili izbe-izlilikke erisiw názerde tutilǵan. Hár bir oqıtıw metodları oqıwshılar iyelewi lazım bolǵan bilimler mazmunı (kólemi)ne say tárizde tálim maqsetine, oqıwshılardıń jas hám fiziologiyalıq ózgesheliklerine baylanıslı. Basqasharaq etip aytqanda, oqıtıw metodikası durıs tańlanǵanda oqıwshılar kózde tutilǵan oqıw materialların puqta ózlestiredi.

«Usıl» sózi pedagogikalıq ádebiyatlarda tez-tez ushırap turadı. Oqıtıw usılı – bul tálim-tárbiyanıń óz aldına bólimleri esaplanadı, olardıń jıyındısı oqıtıw metodlarına kiredi.

Ulıwma baǵıtına qaratılǵan belgili bir oqıtıw metodları hám usıllarınıń jıyındısınan oqıtıw sisteması dúziledi.

Súwretlew ónerin oqıtıw metodikası pedagogikalıq ilimiy pán sıpatında tájiriybede sınaǵan islerdiń teoriyalıq bólimlerin ulıwmalastırıp, ámeliyatta unamlı nátiyjeler bergen oqıtıw metodların usınadı. Metodika tiykarınan, pedagogika, psixologiya, estetika hám óner túsiniǵiniń ilimiy izleniw nátiyjelerine tiykarlanadı. Ol súwretlew ónerin úyretiwdiń nızamlı qaǵıydaların táriplep beredi, keleshek áwladtı tárbiyalawdıń zamanagóy metodların belgileydi.

Ámeliy metodika, tálim hám tárbiyanıń rawajlanıw barısın úyretedi. Pedagogikalıq sheberlik kónlikpelerin úyreniw onı iyelewge qaratılǵan belgili uqıp, qábiletler hám qálewler payda bolıwın talap etedi, sebebi, metodika páni óner pedagogikasınıń mashaqatlı, quramalı hám júdá juwapkerli bólimi.

Oqıtıw óneri ámeliy shınıǵıwlar barısında, uzaq dóretiwshilik miynet arqalı iyelenedi.

Demek, súwretlew ónerin oqıtıw metodikası pedagogika iliminiń oqıwshıların súwretlew ónerine úyretiw mazmunı, wazıypaların hám metodların oqıtıw mazmunın, wazıypaların hám metodların anıqlawshı, dóretiwshilik islerindegi aqılǵa muwapıq usılların úyreniwshi, tálim hám tárbiyanıń maqseti hám wazıypalarına tayanǵan halda nátiyjeli oqıw barısın shólkemlestiriwshi, túri hám jolların kórsetiwshi tarawı.

Metodika sóziniń ózi eki túrden ibarat boladı: olar ulıwma hám jeke metodika esaplanadı.

Ulıwma metodika mektepte alıp barılatuǵın barlıq tálim-tárbiya islerine, al, jeke metodika bolsa anaw yamasa mınaw oqıw pánine qarap qollanıladı.

Ulıwma metodika - oqıw pániniń teoriyalıq bóliminiń tiykarlarına qaraslı sorawlardı kópshilik pánlerge tiyisli oqıtıw usıl hám metodların qollanıwların kórip shıǵadı bular tómendegishe:

- súwretlew óneri pániniń maqset hám wazıypaları;
- súwretlew óneri páni baǵdarlamalarınıń dúzilisi hám mazmunı;
- oqıtıwdıń shólkemlestiriw formaları hám usılların islep shıǵıw:
- kórsetpeli metodikalıq quralların usınıw hám tańlaw (oqıw kórsetpeli qurallar hám texnikalıq qurallar);
- súwretlew óneriniń basqa pánler menen baylanıslılıǵı (ádebiyat, tariyx, muzika, biologiya, miynet h.t.b.);
- túsiniklerdi, atamalardı táriplew hám basqalar.

Jeke metodika - belgili bir oqıw pániniń oqıw usılı názerde tutıladı.

- baǵdarlamada kórsetilgen temalardı oqıtıw barısında onıń izbe-izligi hám mazmunın kórip shıǵadı;
- kórgizbeli qurallardan paydalanıw boyınsha usınıslar beriledi;
- ámeliy hám dóretiwshilik islerdiń mazmunları anıqlanadı hám t. b.

Zamanagóy súwretlew ónerine úyretiw metodikası usınday tayar halında kelgen emes, búginge shekem arnawlı metodikalıq rawajlanıw hám qıyın izleniw jolın basıp ótti. Respublikamızda súwretlew ónerin oqıtıw metodikasınıń rawajlanıwında jergilikli alımlar, metodistlerdiń bir qatar izleniwleri, oqıw qollanbalarınıń áhmiyeti júdá úlken. Kórkem pedagogikanıń metodika tarawındaǵı songı erisken jetiskenlikleri kórsetilgen hám talabalardı pedagogikalıq iskerlikke tayarlaw, olardı metodikalıq

bilim, kónlikpe hám sheberlikler menen qurallandırıw, oqıtıw ónerin iyelewge járdem beriwdi ózine tiykarǵı maqset etip qoyǵan.

Pedagogikalıq teoriyada úsh túrli usıl bolıp, tiykarınan sóz, kórgizbeli hám ámeliy jumıstan ibarat. Bul usıllar óz nábwetinde mayda usıllarǵa da bólinedi. Mısalı, sóz usılı gúrrińlesiw, túsindiriw, sáwbetlesiw, kitap penen islew h.t.b. usı uqsáǵan usıllardan quralǵan. Bul jerde oqıwshılar tárepinen oqıw materialın durıs, jaqsı túsiniw alıw protsesi oqıtıwshı sóziniń anıqlılıǵına baylanıslı. Ádette, oqıwshılar muǵallimniń sóylew sheberligi, qábileti qay dárejede ekenligine tez itibar beredi. Muǵallım tárepinen ayırım sózlerdiń, seslerdiń natuwrı aytılıwı oqıwshılar arasında kúlkini, mazaqlawdı payda etedi. Sonday-aq, bir tonda sóylew oqıwshılardı zeriktiredi, eger muǵallım ayılajaq pikirin tez-tez bayanlasa balalardı sharshatadı.

Oqıtıwshınıń durıs sóylewi onıń normativliligin támiyinlewi kerek, yaǵnıy, sóylewdiń ádebiy til normalarına: - aktsentologiyalıq, orfografiyalıq, grammatikalıq hám basqa da sózlerdiń anıq aytılıwına; -sózlerdiń kórkemligine, onıń obrazlılıǵına, sulıwlıǵına, ayqınlılıǵına juwap beriw kerek.

Kórgizbeli usıl kórsetiw uqsáǵan, ámeliy jumıs bolsa shınıǵıw, súwret sızıw, dóretiwshilik is, oyın uqsáǵan usıllarǵa bólinedi. Mısalı, «kórgizbelilik» usılı tiykarında oqıtıwshı shınıǵıw ótkizgende, ol ekranǵa óner shıǵarmasınıń súwretin texnika quralı arqalı túsiredi. Bul barısta oqıtıwshı súwrettegi belgili bir formanı úlken etip kórsetiw usılı esaplanadı. Usı jerde ekrandaǵı súwret kórinisi boyınsha soraw- juwap ótkizgende de joqarıdaǵı usıldıń dawamı esaplanadı.

Oqıtıwshı oqıtıw usıllarına tiykarlanıp jumıs alıp barǵanda ol reń, túsiniw, perspektiva, jarıq sayı, kompozicya nızamlılıqları hám olardıń ózgesheliklerin názerde tutadı. Sonı da esapqa alıwımız kerek, súwretlew óneriniń anaw yaki mınaw túrinin teorialıq tiykarların yamasa anaw yaki mınaw jumıs túrin úyretkende bir túrdegi usıllardan paydalanıw múmkin emes.

Turmısta yamasa is júzinde oqıtıw usılları hár bir muǵallimde hár qıylı, olar hár qıylı usıl hám metodlardan paydalanıwı múmkin, biraq, olardıń maqseti is júzinde bir, yaǵnıy, házirgi zaman metodikası pedagogikasınıń wazıypalarına juwap

beretuǵınday bolıwı shárt. Ulıwma súwretlew óneri pániniń oqıtılıw metodikası jańa pedagogikalıq texnologiyada ótiliwi házirgi zaman talabı bolıp tabıladı.

Sonı da aytıp ótiwimiz kerek, qalıplesken hár bir usıl forması jaǵınan birdey bolsa da, onı bir oqıtıwshı ekinshi oqıtıwshıdan úyrenip, sonday halında qollana bermeydi. Onı hár bir oqıtıwshı óz mektebindegi sotsial-texnikalıq jaǵdaylar, balalardıń bilim hám tájiriybe dárejesi, sabaq teması, onıń ózine tán ózgeshelikleri hám basqa da usıǵan uqsaǵanlardı esapqa alıwı lazım. Soǵan kóre, bir oqıtıwshı qollanıp hám jaqsı nátiyje berip atırǵan bir usıl basqa oqıtıwshınıń is barısında jaqsı nátiyje bermewi de múmkin.

Sonıń ushın qollanıwǵa arnalǵan hár bir usıl pedagogikalıq iskerlik dawamında tájiriybe-sınawdan ótkiziliwi maqsetke muwapıq boladı. Sınaw bir márte emes, bir neshe márte ótkiziliwi kerek boladı. Sebebi, bir klassqa mólsherlengen metodika basqa waqıtta joqarıda aytıp ótilgenindey, jaǵdayǵa qarap, basqa klassta basqasha nátiyje beriwi múmkin. Tańlangan hám qollanıp kiyatırǵan hár bir usıl túri jaǵınan ózgermey qalsa da, mazmunı ózgeriwi múmkin. Oqıtıwshınıń toqtawsız izleniwleri, tájiriybeleri tiykarında onıń jańadań-jańa túrleri ashıla beredi. Tálim-tárbiya tarawında oqıtıw usılları qatıp qalmaydı, ol barlıq waqıtta alǵa ilgeriley beredi. Bunda oqıtıwshınıń tájiriybesi álbette, úlken rol oynaydı. Sonday eken, pedagogikalıq ámeliyatta klasstaǵı jay-jaǵdaylardı esapqa alıp, qalıplesken metodika tiykarında da, oqıtıwshınıń jeke tájiriybesi tiykarında da paydalana beriw kerek.

Házirgi dáwirimizdegi metodikaniń mazmunına toqtaytuǵın bolsaq, ol bir neshe jıllar dawamında qayta islenip, oqıtıw protsesinde ushırasatuǵın qáte-kemshilikler alıp taslanıp, al, oqıwshılar bilimin ósiriwde nátiyje beretuǵın geypara máseleler qaldırılǵan.

Juwmaqlap aytqanda Súwretlew ónerin oqıtıw metodikası pedagogika iliminiń oqıwshıların súwretlew ónerine úyretiw mazmunı, wazıypaların hám metodların oqıtıw mazmunın, wazıypaların hám metodların anıqlawshı, dóretiwshilik islerindegi aqılǵa muwapıq usılların úyreniwshi, tálim hám tárbiyanıń maqseti hám wazıypalarına tayanǵan halda nátiyjeli oqıw barısın shólkemlestiriwshi, túri hám

jolların kórsetiwshi tarawı. Sonday aq súwretlew ónerin oqıtıw metodikası eki túrden ibarat boladı: olar ulıwma hám jeke metodika esaplanadı. Bunda ulıwma metodika mektepte alıp barılatuǵın barlıq tálim-tárbiya islerine, al, jeke metodika bolsa anaw yamasa mınaw oqıw pánine qarap qollanıladı eken.

Oqıtıw usıllarına keletuǵın bolsaq hár bir muǵallimde hár qıylı, sebebi muǵallım hár qıylı usıl hám metodlardan paydalanıwı múmkin, biraq, olardıń maqseti is júzinde bir, yaǵnıy, házirgi zaman metodikası pedagogikasınıń wazıypalarına juwap beriwi shárt. Demek súwretlew óneri pániniń oqıtılıwı metodikası jańa pedagogikalıq texnologiya tiykarında ótiliwi házirgi zaman dáwir talabı bolıp tabıladı.

Tekseriw sorawları:

1. Súwretlew ónerin oqıtıw metodikası pániniń maqseti ne?
2. Bolajaq súwretshi-pedagoglarǵa qanday talaplar júklenedi?
3. Ustaz qanday bolıwı kerek
4. Metodika degenimiz ne?
5. Metodikanıń neshe usılı bar?
6. Ulıwma metodika degenimiz ne?
7. Jeke metodika neni uyreledi?
8. Ámeliy metodika neni uyreledi?
9. Oqıtıw usılları degende neni túsinesiz?

Tayanısh túsinipler

Metod, biliw, úyreniw usılı, ulıwma metodika, fiziologiyalıq, aktsentologiyalıq, orfograpiyalıq, grammatikalıq, jeke metodika, oqıw usılı, estetika, ámeliy metodika, kórgizbeli, ámeliy jumıs, pedagogikalıq texnologiya, ustaz.

II bap. SÚWRETLEW ÓNERIN OQITIWDIN QISQASHA TARIYXINAN

2.1. Shet ellerde suwret sızıwdı uyretiw tariyxinan

Jobası:1. Súwretlew ónerin oqıtıwǵa shekemgi eń áyemgi hám orta ásir baslarındaǵı (Mısır, Gretsıya, áyemgi Rim) maǵlıwmatlar hám olardıń xarakteri.

2. Súwretlew ónerin oqıtıw metodikasınıń rawajlanıwında Oyanıw dáwiri súwretshileriniń (Ch.Cheninnini, Alberti, Leonardo da Vinchi, A.Dyurer) xızmetleri.

3. XVII-XIX ásirlerde batıs Evropada súwret sızıwdı úyreniw metodikası.

Mısır. Gretsıya, áyemgi Rim mektepleri súwretlew óneri.

Algashqı dáwir adamları tikjar ha`m taslarga komir menen hár qıylı súwretlerdi tusirip, keyin olardıń ustinen ótkir tastı júrgizip shıqqan. Keyin súwretlerdi reń menen boyagan. Sonı da aytıp ótiw kerek, kópshilik súwretler ápsanalıq hám hár túrli máresimler tiykarında islengen (ritual) súwretler bolıp, insanlardıń sol dáwirdegi dúnya qarasarınıń dáslepki kórinislerin ozine qamtıp alǵan.

Keyin ala usılar tiykarında jazıw payda bola basladı hám rawajlanıp bardı. Aldın piktografik (su`wretli), sońınan ideografik, yaǵnıy, hár bir belgi sóz mánisin ańlatıwshi, soń háriplerden ibarat jazıwlar payda bola basladı.

Adamlar súwretlew jolındaǵı dáslepki tájiriybelerin tábiyatti tikkeley baqlaw, oǵan eliklew, úyreniw jolı arqalı iyelegen. Súwretlew ónerin úyretiw dáslepki basqıshında insanını miynet etiwı nátiyjesinde ǵana ónerge bolǵan qızıǵıw oyana basladı.

Súwret salıwǵa bolǵan zárúrlık insanlardıń kúndelikli turmısında isletiletuǵın buyımlardı bezew arqalı rawajlandı. Eń dáslep ılaydan islengen ıdıslarǵa hár túrli naǵıs hám súwretler túsiriw payda bola basladı. Solay etip súwretler islewdiń dáslepki usılları da júzege keldi. Endi ónerment óz shákirtiniń súwretlewın qanday islewın gúzetip, oǵan jol-jobalar kórsetedi. Sebebi, shákirttiń ustaz kórsetpelerine boysınıwı, keyin ala usı ónerdiń dawam etiwinde áhmiyetli orın iyeleydi. Solay etip, súwret salıwdı orınlawdı úyreniwdiń dáslepki usılları payda boldı. Biraq, bul usıllar

aniq islep shıgılǵan, jol-jobalardı tiykarlanbaǵan edi. Súwretlew ónerine úyretiw hám de mektepler shólkemlestiriw ádewir keyin baslandı.

Dúnyada súwretlew óneriniń oqıtılıwındaǵı dáslepki maǵlıwmatlar haqqında áyemgi Mısır, Gretsiyada eramızdan aldınǵı III ásirge shekemgi materiallar bar. Súwretlew ónerine úyretiw usıllarına áyemgi Mısırdań joqarı rawajlanǵan mádeniyatın mısal etip kórsetiw múmkin. Tarıxıy dereklerge qaraǵanda áyemgi Mısır mekteplerinde hár túrli pánler menen bir qatarda súwret salıw da keńnen úyretilgen. Mektepti pitkergeń óspirim jaydıń ishki kórinisin súwretley alıwı, úlken maydanniń sızılmasın sızıp, onıń ólshemlerin qoyıp biliwi, suw qurılısınıń súwretin salıp biliwi shárt bolǵan.

Súwretlew ónerine úyretiw usılları tuwralı sóz etilgende, bunı áwele áyemgi mısırılılar xizmetinde kóriwimiz múmkin.

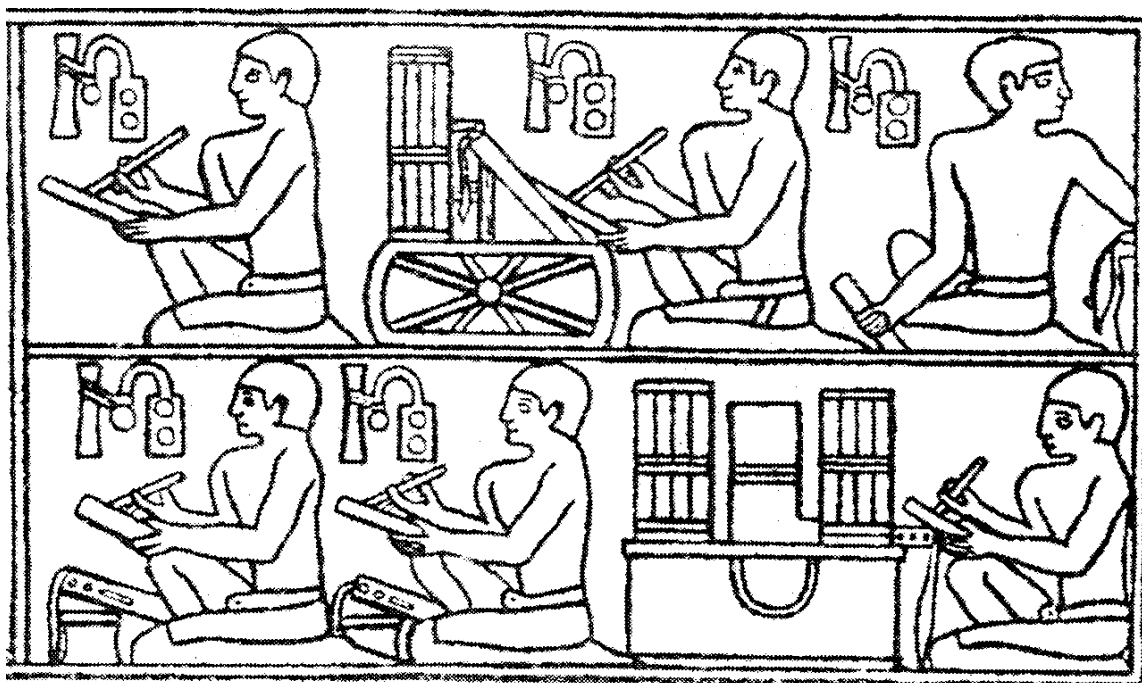
Áyemgi Mısırda sol dáwir mekteplerinde jaslarǵa bilim beriwdiń anıq islep shıgılǵan didaktikalıq printsipleri bolmaǵan jaslarǵa súwret salıwdı úyretiw, naturanı baqlaw, talqılaw, dógerek-átiraptaǵı waqıya hám hádiyseler baqlaw arqalı emes, al, aldınan islep shıgılǵan úlgiler tiykarında alıp barılǵan.

Ayrım maǵlıwmatlarǵa qaraǵanda, Mısırda súwret sızıwǵa úyretiw áyemgi Gretsiyadan ádewir aldın baslanǵan.

Italiyanıń XV ásirdegi arxitektori, artist, jazıwshı, alım L.B.Alberti bılay dep jazǵan: «Mısırılılardıń jazıwına qaraǵanda, reńli súwret islew olarda Gretsiyadan 6 mın jıl aldın bar bolǵan»³ (1-súwret)

---

³ Alberti L. Tri knigi o jivopisi. M. 1993. str. 40.

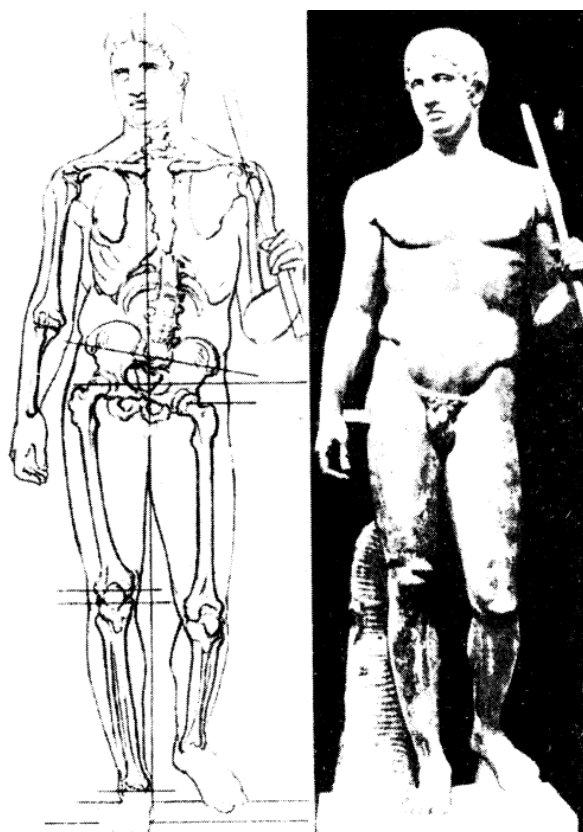
1-súwret Mısırdáğı súwret sızıwǵa úyretiw mektebi

Áyemgi mısırlılardan ózgeshe áyemgi grek súwretshileri súwretlew ónerin oqıtıw haqqındaǵı tálim-tárbiyaǵa basqasha qarap, onı keńeytip, bayıtqan. Olar jas súwretshilerdi kóbirek tábiyatta úyreniwge hám tábiyattiń ajralmas bóleklerinen biri bolǵan insan gózzallıǵın joqarı dárejede súwretlewge shaqırǵan.

Parassiy Efes, Pampil, Apeplek hám basqa da mektep súwretshileri ózleriniń teoriyalıq tiykarlarında dúnyadaǵı barlıq nárse hám buyımlar simmetriyalıq garmonikalıq hám de matematikalıq jaqtan ólshemlerge iye ekenligi haqqında jazadı. Atap aytqanda, eramızǵa shekemgi 432-jılda jasap, dóretiwshilik penen shuǵıllanǵan músınshi Poliklet adamnıń dene músheleriniń bir-birine qatnasları haqqında jazıp, onıń dálili sıpatında «Dorifor» musinin jaratqan. Keyin ala súwret salıwdı úyrenip atırǵan jaslarǵa Poliklet dóretken músınlerden biriniń ózine qarap su`wretler májbúriy túrde tálim sistemasına kirgizilgenin kóremiz. (2-súwret.)

Eramızǵa shekemgi IV ásirge kelip áyemgi Gretsiyada Sikkion Efess, Fivan sıyaqlı sol dáwirdegi ataqlı súwretshiler mektepleri payda boldı. Solardan eń kózge kóringeni Sikkion mektebi bolıp, ol tek ǵana súwret salıw usılların rawajlandırıwǵa emes, al, ulıwma su`wretlew óneriniń rawajlanıwına úlken úles qostı hám de ol

jaslarǵa súwretlew ónerin úyretiw arqalı gózzal tábiyattı súyiwge, onıń nızamlılıqların ilimiy jaqtan úyretiwge qaratıladı.

2-súwret

Áyemgi Grek. Poliklet. Adamnıń dene músheleriniń bir-birine qatnasları.

Mektepti pitkergenler arasında Pampildey belgili súwretshiler de bolǵan. Pampil súwret sızıwdıń bilimlendiriw hám tárbiyalıq áhmiyetin kórsetip bergen. Bul tuwralı onıń zamanlası Pliniy bılay jazǵan edi: «Onıń tınımsız háreketleri menen aldın Sikkionda, soń Gretsiyada hámme balalarǵa súwret sızıwdı úyretiw lazımlıǵı belgilep qoyılǵan. Baslawısh tálim súwret sızıwdan baslanıwı kórsetilgen edi.

Pampil súwretlew ónerine ilimiy kózqarasta qarawdı birinshilerden bolıp alǵa súrdi. Suwretlew óneriniń tiykarı bolǵan qálem súwretke joqarı baha bere otırıp, «qálem súwret islewde joqarı dárejede anıqlıq hám ilimiy tiykar beriw kerek» dep esaplaytuǵın edi.

Pampil súwretlew ónerin, atap aytqanda, qálem súwret boyınsha jaslarǵa sabaq beriwdiń ilimiy tiykarlanǵan teoriyalıq hám ilimiy metodikasın islep shıqqan.

Onıń metodikası tiykarında sabaq alıw jaslardan teoriyalıq bilimlerde iyelewdi hám kóplep ámeliy shınıǵıwlar orınlawdı talap etedi. Bul jerde tolıq oqıw waqtı 12 jıl dawam etken.

Áyemgi grek qılqálem sheberleri óz oqıwshılarına tábiyattı kóbirek baqlaw arqalı pikirlewdi onıń sheksiz hám qaytalanbas gózzallıqlarınan ilhámılanıp súwret salıw hám buyımlardıń ózine qarap haqıyqıy súwretlewge birinshi bolıp tiykar salǵan. Súwret sızıwdıń barlıq mekteplerde haqıyqıy kórinisin kórsetip biliwi olardıń tárbiyasına óziniń unamlı tásirin kórsetti. Grek súwretshileri nárse hám hádiyselerdi, buyımlardı ózine qarap haqıyqıy súwretlewde kórsete biliwi olardıń tárbiyasına unamlı tásir tiygizdi.

Áyemgi Rim dáwiri ónermentleri grek súwretshileriniń erisken jetiskenliklerin dawam ettire otırıp, súwretlew óneri tarawında úlken tabıslarǵa eristi. Sol dáwirdeń bay adamları óner shıǵarmaları úlgilerin jıynap, keyin olardı keń ja`miyetshilikke kórsetiwdi ádetke aylandırǵan. Biraq, gretsiyalı súwretshilerden ayırıqsha, Rim súwretshileri súwretlew ónerin oqıtıw sistemasına hesh bir jańalıq kirgizbedi. Rim imperiyası súwretshi-oqıtıwshısı kórkem dóretiwshilik mashqalaları menen shuǵıllanbaytuǵın edi. Tiykarınan oqıtıw sistemasında grek súwretshileri jaratqan úlgilerge bolsa, súwretshi-dóretiwshi sıpatında emes, ónerment kózqarasınan nusqa kóshiriw, olardı kórsetiwdi ádet etken. Ásirese, bul jaǵday Sezar dáwirinde súwretshi pedagoglardıń islep shıqqan oqıtıwdıń ilimiy tiykardaǵı usıllarınan waz keshiw aqıbetinde súwretlew óneriniń rawajlanıwına tosqınlıq etti.

Antik dáwir atı menen júrgizilgen sol dáwir óneriniń óship ketiwine basıp alıwshılar da óz «uleslerin» qostı. Tórkler tárepinen Gretsiyanıń basıp alınıwı súwretlew óneriniń rawajlanıwınıń birotala toqtap qalıwına alıp keldi. Súwretlew óneri atap aytqanda, reńli súwret penen shuǵıllanǵan Stendel orta ásir dáwirin bılay tárıpleydi: «Basqınshılar áyemgi alımlardıń qoljazbaların jaǵıp, kúlge aylandırdı, ullı

óner sheberleri tárepinen islengen súwretlew óneri ha`m músinshilik úlgileri joq etildi. IV, X, XI ásirlerde súwretlew óneri ushin qara zulim ásiri baslandı».

Oyanıw dáwirindegi súwretlew óneriniń rawajlanıwı.

Oyanıw dáwirinde súwretlew óneriniń rawajlanıwında jańa dáwir ashıldı. Oqıtıwdıń anıq islep shıǵılǵan teoriyalıq ha`m metodikalıq sisteması Oyanıw dáwiri su`wretshi hám dóretywshileri tárepinen bul quramalı hám juwapkerli wazıypalar orınlandı. Súwret salıw teoriiyası tarawında súwretshiler jańa metodlardı islep shıǵa basladı. Mıń jılǵa shámalas turǵınlıqtan soń, ilimiy bilimler hám ónerdi rawajlandırıw mashqalalarına bolǵan qızıǵıwshılıq jáne payda boldı.

Oyanıw dáwirinde Italiya súwretlew óneri hám onıń oqıtıw usılı úlken rol oynaǵan. Súwretlew óneri, atap aytqanda qálem súwret islewdiń jańa usılları boyınsha Shennino Shellini, Leon Batista Alberti, Leonardo da Vinshi, Dyupyui uqsalǵan kóplegen ullı óner sheberleri shuǵıllana basladı. Olar súwretlew óneri tarawında ilimiy izertlewler tábiyat nızamlarınan kelip shıǵadi dep esapladı. Súwret salıwǵa kóp bolmaǵan, 4-6 oqıwshıdan ibarat toparlar dúzilip, olar usta súwretshiler ustaxanasında sabaq, bilim alatuǵın edi. Qálemde súwretlew kompoziciya menen uzliksiz baylanısta alıp barıldı. Usta súwretshi qalay etip qálem súwretti orınlawdı, keyin onı materialda islew hám de kartonda eskiz tayarlawǵa shekem bolǵan barlıq basqıshlardı úyreter edi. Qálem súwret, arxitektura, músinshilik, reńli súwrettiń haqıyqiy tiykarı sıpatında tán alınar edi. Florentsiyalı arxitektor Leon Vatista Alberti de qálem súwret hám onı oqıtıw usıllarına úlken itibar berdi. Atap aytqanda, «Reńli súwret haqqında úsh kitap» atlı belgili shıǵarmalar toplamında jazılıwınsha, reńler menen islewdi úyreniwden aldın qálem súwrettiń tiykarǵı nızam-qaǵıydaların úyreniw zárurligin aytadı. Onıń usı shıǵarması 500 jıl aldın jazılǵanlıǵına qaramastan, nızamlılıqları, juwmaqları házirgi zaman akademiyalıq súwret salıw usıllarına tolıǵı menen sáykes keledi.

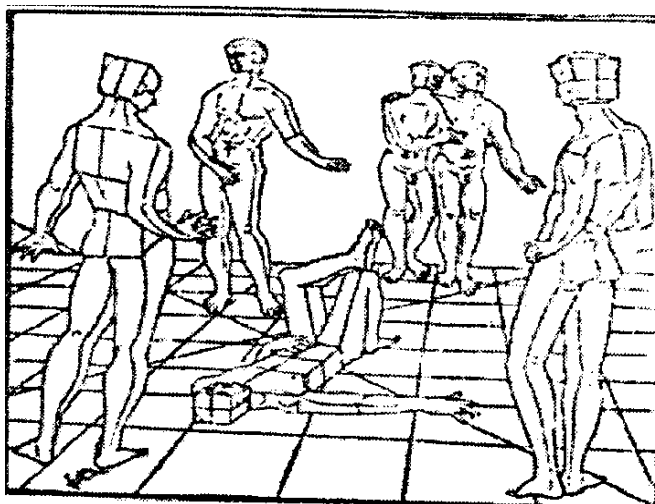
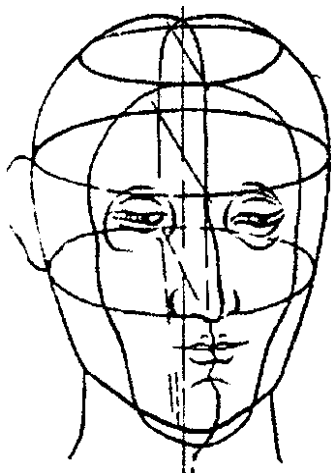

Leonardo da Vinshi. Mona Liza (Djakonda)

Súwret salıw usılların jetilistiriwge ullı Leonardo da Vinshi óz úlesin qostı. Onıń «Reńli súwret haqqındaǵı kitap» atlı shıǵarmasında álemnıń dúzilisi, tábiyattaǵı ózgerisler, musinshilik, sıızıqlı hám keńislik perspektivası haqqında kóplegen ilimiy tiykarlanǵan pikirlerdi kóriw múmkin.

Alberti sıyaqlı Leonardo da Vinshi de súwretlew óneriniń tiykarı qálem súwret dep esapladı, zattıń ózine qarap súwretlew oqıtıwdıń zárúr bólegi ekenligin aytıp ótti. Leonardo da Vinshi insan aǵzaları dúzilisin anatomik sıyaqlı joqarı dárejede oqıp úyrenen. Insannıń hár bir bulshıq et toqımaların úyrenip, olardıń súwretlerin sıızıp qaldırǵan.

Oyanıw dáwiriniń usta súwretshileri arasında qálem súwret orınlaw usılları menen shuǵıllanǵanlardıń jáne biri nemis súwretshisi Albert Dyurer hám Shonlar edi. Olar súwretlewde perspektivanıń tiykarǵı nızam qaǵıydaları ústinde kóplegen tájiriybe sınavlar ótkizdi.

3-súwret. A.Dyurer Bas konstruktsiyasınıń súwreti. Shon perspektiva

Albert Dyurer birinshi bolıp súwret sızıwdı jeńillestiriw ushin geometriyalıq usıldı oylap taptı. Onıń pikirinshe, hár qanday buyım, nárseler tiykarında geometriyalıq dene forması jatadı. Sonıń ushin qaysı nárseni bolmasın, súwretlewde aldın ala geometriyalıq dene forması sızıp alınıwı kerek, keyin olar ulıwmalastırılıp, haqıyqıy súwret payda etiledi. Keyin ala onıń bul usılı Dyupyu, Ashbe, Chistyakov uqsáǵanlardıń pedagogikalıq xızmetlerinde keń qollanıla baslaǵan. Házirgi kúnde de bul usıl óziniń kúshin joytqan emes. 3-súwret.

Súwretshi alımlardıń dıqqatına erisiw islerinen jáne biri insan gewdesiniń ólshemlerin islep shıǵıw hám onı kesik formalar arqalı súwretlew usılın islep shıqqanlıǵı boldı.

Oyanıw dáwiri súwretshileri dúnya súwretlew óneriniń rawajlanıwına úlken úles qostı. Olardıń súwretlew óneri boyınsha islep shıqqan perspektiva nızamları keyin ala súwretshilerge úlken, burın kórimegen dárejede járdem berdi. Eger orta ásirlerde súwretlew metodikası buyımlar formalariniń uqsaslıǵın itibarǵa alǵan halda orınlaǵan bolsa, endi bul dáwir qálem súwretke ilimiy tiykarlanǵan anatomiya nızamların tereń úyreniw, perspektiva nızamlarına tolıq boysınıw, jarıqlıqtın buyımlarǵa túsiw nızamlılıqların esapqa alıp kórsetilgen súwretlew usılları rawajlanǵan dáwir boldı. Oyanıw dáwiri súwretshileri súwret salıw metodikasına úlken úles qostı hám qálem súwretti pán sıpatında rawajlandırıwǵa tiykar saldı.

Lekin, olar oqıtıwdıń didaktikalıq tiykarlarına az itibar berdi. Bul kerekli wazıypanı XVI ásirdeń aqırına kelip túrli mámleketlerde shólkemlestirilgen kórkem akademiylar dawam ettirip, sheshe basladı. Bul kerekli wazıypanı XVI ásirdeń aqırına kelip túrli mámleketlerde shólkemlestirilgen kórkem akademiylar dawam ettirip, sheshe basladı.

XVII-XIX ásirlerde Batis Evropada súwret sızıwdı úyreniw metodikası.

XVII ásirde akademiyalıq qálem súwrettiń pedagogikalıq ámeliyatında oqıtıwdıń sisteması dáslep Florentsiyadaǵı «Qálem súwret akademiyası»nda islep shıǵıldı. Aǵalı-inili Karrashiler tárepinen dúzilgen Boloniyadaǵı jas súwretshilerge tómendegi usılda sabaq bergen. Olar jaratqan oqıtıw sistemasında oqıw materialların tez ózlestiriw, oqıwshılardı ilimiy bilimler, úzliksiz shınıǵıw, nızam-qaǵıydalar tiykarında súwret islew tájiriybelerin payda etiw tiykarǵı orındı iyeleydi. (4-súwret)

4-súwret.

Olar dáslep qálem súwretti sızıw usılları, nızam-qağıydaları menen tanısқан, sońınan gips úlgilerin súwretlegen, sonnan keyin adam gewdesiniń ozine qarap súwretin sızǵan. Bul shınıǵıwlarda ol insanniń anatomiyalıq dúzilislerin de tereń úyreniw imkaniyatına iye bolǵan. Boloniya akademiyası óz dáwirinde jaslarǵa kórkem tálim beriw barısında eń optimal, úlgili joqarı oqıw dárgayı esaplanganlıǵı sebepli onıń metodikasın dawam ettirip, 1648-jılda Parij qálem súwret hám músinshilik boyınsha patshalıq akademiyası, 1660-jılı Rim kórkem akademiyası, 1696-jılı Berlinde, 1753-jılı Madridte San-Fernando akademiyası, 1757-jılı Peterburg akademiyası, 1768-jılı London kórkem akademiyası shólkemlestirilgen. Bul akademiylardıń shólkemlestiriliwi súwretlew óneriniń rawajlanıwında júdá úlken áhmiyetke iye boldı.

Sonı aytıp ótiw kerek, mámleket tárepinen shólkemlestirilgen akademiylar menen bir qatarda jeke óner mektepleri de bar edi. Oqıw ádebiyatlar menen tolıq támiyinlengen mekteplerden biri belgili Floriya súwretshisi Rubenstiń jeke mektebi edi. Rubens óz zamanınıń joqarı úlgisi edi. Ol ullı reńli súwret, qálem súwret ustası bolıp ǵana qalmaq, bálkim óner shıǵarmaların joqarı dárejede qádirlep biletuǵın alım izleniwshi, mámleketlik hám jámiyetlik ǵayratker, shákirtleriniń mehriban ustazı bolǵan. Ol joqarı dárejede maǵlıwmatlı bolıp, ingliz, ispan, nemis tillerinde jazıw hám sóylewdi jetik bilgen.

Evropa pedagogları arasında súwret sızıwdıń ulıwma tálim mekteplerinde óz aldına oqıw predmeti sıpatında oqıtılıwı hám onıń alǵa ilgerilewinde I.V.Gėte (Germaniya), I.G.Pestalotsti, I.Shmidt hám P.Shmidt (Shveytsariya), A.Dyupyui hám F.Dyupyui (Frantsiya) úlken úles qostı.

Ásirese, qálem súwret usılların rawajlandırıwda aǵalı-inili Aleksandr hám Fernand Dyupyuiler de úlken úles qosқан. 1835-jılı olar Parijde súwretshi ónermentler ushın pulsız mektep ashıp, shákirtlerine súwretlew óneri boyınsha sabaq bergen. Dıqqatqa ılayıqlı jeri, bul mektepte oqıtıwdıń metodikalıq basqışları ózine ılayıq bolǵan. Bul mekteptiń basqa óner orınlarınan ózgesheligi – eń quramalı

bolğan insan gewdesin súwretlewdi jetik úyrenip bolğannan keyin gips nagıs úlgilerin sızıwǵa ótken.

Ulıwma tálim mekteplerinde súwret sızıwda natural usıldan kóre geometriyalıq usıllardıń abzallıqların N.Pestalotstsi, P.Shmidt hám I.Shmidt uqsáǵan pedagoglar jaqlap shıqtı. Nátiyjede, mekteplerde súwret sızıwǵa úyretiwde eki qarama-qarsılıq, natural hám geometriyalıq usılǵa tiykarlanǵan eki aǵım payda boldı. Naturaǵa tiykarlanǵan súwret sızıwdıń ústinliklerin Ya.A.Komenskiy, J.J.Russo, I.V.Gyoteler jaqlaǵan bolsa, geometriyalıq usıldı kóbirek I.G.Pestalotstsi, I.Shmidt hám P.Shmidt, F.Dyupyuiler dálillewge háreket etti.

Lekin, XIX ásirdeń ekinshi yarımında geometriyalıq usıl Evropanıń kóp mámleketlerinde qollanıla basladı. Solay etip, XIX ásir ortalarına kelip, Evropada súwret sızıwdıń pán sıpatında ulıwma bilim beriw mekteplerinde oqıtılıwı ádewir rawajlandı. Bul tarawda súwretshi hám avtorlardan tısqarı óner izertlewshiler, pedagog, psixologlar, shıpakerler shuǵıllana basladı. Súwret sızıwdı oqıtıw metodologiyasına baylanıslı bir qansha ádebiyatlar basıp shıǵarıldı. Bul baǵdarda Kulman, Prang, Elsner, Baumgart, Ausberg, Braunshvig, Tedd uqsáǵanlar jankúyerlik kórsetti. Bular tárepinen jaratılǵan ádebiyatlarda súwret sızıw qaǵıydaları, onıń metodikasında qarama-qarsı pikirler bolsa da, biraq, natural usıl baǵdarında bunday qarama-qarsı pikirler júz bermedi.

XX ásir baslarında balalar súwretlew dóretiwshiligi baǵdarında biogenetikalıq teoriya payda boldı. Bul tuwralı nemis alımı G.Kershenshteyner, rus óner izertlewshisi A.Bakushinskiy, amerikalı J.Dyupyuiler belsendilik kórsetti. Olardıń pikirlerine qaraǵanda, balalar kórkem dóretiwshiligine aralaspaw kerek. Olar erkin dóretiwshilik etiwı lazım. Olardıń dóretiwshiligine aralasıp, tálimdi tezlestirip bolmaydı. Sebebi, hár bir bala jasına mas ráwishte aldın ala berilip qoyılǵan basqıshlardı basıp ótedi. Bul basqıshdan ótpesten, ekinshisin ózlestirip bolmaydı yamasa olardıń dóretiwshiligine aralasıp, pikirlerin, sezim-tuyǵıların ózgertiw múmkin emes. Sonıń ushın balalardıń islerine basshılıq etiw, aralasıw jınayat dep jazǵan. Keyin ala bul ideya «Erkin tárbiya» atın aldı.

Súwret sızıw Rossiya mekteplerinde ulıwma tálim oqıw predmeti sıpatında XVIII ásirdeń baslarında payda boldı. Bul dáwirde súwret sızıw teńiz akademiyası, xirurgiya mektebi, kadetler mektebinde, pánler akademiyası qasındaǵı gimnaziya, qızlar tárbiya bilim jurtında oqıtılǵan.

Bul oqıw jurtları súwret sızıwǵa úyretiw súwretshiler tayarlaw ushın emes, al, jaslardıń kásiplik iskerligin hám keleshek ómirinde paydalanıwı ushın kerek bolatuǵın taraw dep qaralatuǵın edi.

1934-jılda rus súwretshisi A.Sapojnikov birinshi bolıp ulıwma bilim beriw mektepleri ushın «Kurs risovaniya» («Súwret sızıw kursı») atlı sabaqlıq jarattı. Bul sabaqlıq naturaǵa qarap súwret sızıwǵa tiykarlanǵan edi. Sabaqlıq realistik súwret islew tiykarında qurılǵan bolıp, onda perspektiva, jariq saya nızamlılıqları da óz kórinisin tapqan edi.

Sonın menen bir qatarda Sapojnikov sim, karton, gips uqsáǵan materiallardan nárselerdiń dúzilisi, perspektivalıq qısqarıwı, kólemge shekemgi metodikalıq kórgizbeli qurallar kompleksin de jarattı. Avtordıń usınıslarına kóre, hár qanday natura tiykarında túrli kólemli geometriyalıq formalar jatıwı, sonın ushın da súwret sızıwda geometriyalıq usıdan paydalanıw maqsetke muwapıqlıǵı bayan etilgen. Sonday-aq, ol kitabında túrli sızıqlar quralında óz oqıwshısına maǵlıwmatlar berip, onnan soń múyeshler, túrli figuralar menen tanıstırdı. A.Sapojnikov kólemli buyımlar menen arawlı modellerge qarap, perspektiva ha`m de geometrialıq denelerge keldi. Kitapta jariq ha`m sayalar ústinde ga`p bolıp, kórgizbeli modellerge toqtaladı, oqıwshılar a`piwayı geometriyalıq deneni jaqsı ózlestirip alǵannan soń geometriyalıq denege óter edi. Aldın geometriyalıq denelerden natyurmortlar islep, sonnan keyin gipsli zatlar isleniwin usınıs etedi.

Rossiya mekteplerinde súwret sızıw barlıq jerde oqıtıla baslaǵannan soń súwretshi-oqıtıwshılardıń jetispewshilik mashqalası payda boldı.

Usı oqıtıwshılardı tayarlaw maqsetinde 1825-jılı Moskvada Strogonov atındaǵı texnikalıq súwret bilim jurtında jańa bólim ashılıp, onda súwret oqıtıwshıları tayarlanıwı basladı. 1879-jıldan bolsa Sankt-Peterburg kórkem akademiyası qasındaǵı

súwret oqıtıwshıların tayarlawshı kurs ashıldı. Bul kurslar ushın baǵdarlama, metodikalıq materiallar tayarlawda kórkem akademiya professorı P.Chistyakov belsendilik ko`rsetti. Bul dáwirde dúzilgen baǵdarlama hám qollanbalarda A.Sapojnikovtıń geometriyalıq kóshiriw usılları ámeliyattan shıǵarılıp, mektepte súwret sabaǵı tek natural usıl tiykarında súwret islewden ibarat ekenligi kórsetildi.

1931-yıl 5-sentyabrdegi «O nachalnoy i sredney shkole» atlı mámleket qararı tiykarında mektep baǵdarlamalarında bul oqıw predmetiniń maqset hám wazıypaları qayta kórip shıǵıldı. Rus sovet kórkem táliminiń qalıplesiwine úlken tásir kórsetkenlerden biri D.N.Kardovskiy edi. Bul kórkem tálim sisteması realistlik óner printsiplerine tiykarlanǵan bolıp, D.N.Kardovskiydiń baslaması hám jedel háreketleri menen 1942-yılı Moskva pedagogika institutı qasında kórkem-grafika fakulteti ashıldı.

Rossiyada ekinshi dúnya júzilik urısınan soń nátiyjeli xızmet kórsetkenlerden biri E.Kondaxshan edi. Ol óziniń «Metodika prepodavaniya risunka v sredney shkole» atlı qollanbasında bul tuwralı aldınǵı tájiriyeberge tiykarlanıp realistlik óner hám súwret sızıwǵa úyretiwdiń tiykarın naturaǵa qarap súwret salıw iyelewi lazım dep jazadı. Ol Rossiyada 1925-50-jıllarda keń qollanılıp kelinggen Bakushinskiydiń «Erkin tárbiya» teoriyasına qarsı shıǵıp, tálim hám tárbiyada oqıtıwshınıń úlken basshılıq iskerligin qatań turıp qorǵadı. Ol «Erkin tárbiya» teoriyası oqıtıwshısı rolin kemeyttiriwshi hám oqıtıwda tártipsizlikti keltirip shıǵaratuǵın «metod» dep óz ideyaların dálillewge háreket etti.

Juwmaqlap aytatuǵın bolsaq súwretlew ónerine úyretiw usıllarınıń payda bolıwı hám rawajlanıwı haqqında sóz etilgende, bunı eń dáslep áyemgi mısırılılar taıyxında kóriwimiz múmkin.

Áyemgi mısırılılardan ózgeshe áyemgi grek súwretshileri súwretlew ónerin oqıtıw haqqındaǵı tálim-tárbiyaǵa basqasha qarap, onı keńeytip, bayıtqan. Olar jas súwretshilerdi kóbirek tábiyatta úyreniwge hám tábiyattiń ajralmas bóleklerinen biri bolǵan insan gózzallıǵın joqarı dárejede súwretlewge shaqırǵan.

Greciyada arnawlı súwret mektepleriniń jumıs alıp barǵanlıǵı, ásirese jas balalardıń hár tárepleme rawajlanıwında súwretlew óneriniń ornınıń ayrıqshalıǵın kórip óttik. Búgingi kúndegi súwretlew óneri sabaqlarınıń oqıtıw metodikasınıń oyanıw dáwiri súwretshileriniń, Rossiyada oqıtılıw metodikaları menen óz-ara bir qıylı táreplerin úyrenip shıqtıq. Tarıyıxta izertlengen qaǵıyda hám nızamlılıqlardıń búgingi kúnimizde de óz kúshiniń joytpaganlıǵınıń guwası boldıq. Ullı ilimpazlar súwretshilerden , Leonardo da Vinshi, Shennino Shellini, Leon Batista Alberti, Shon, Dyupyu, Ashbe, Pavel Petrovich Chistyakov, A. Sapojnikov, Ya.A.Komenskiy, J.J.Russo, I.V.Gyote, D.R. Kardovskiylardıń súwretlew ónerin oqıtıw metodikasına qosqan biybaha úlesi hám bahalı pikirleri menen tanısıp shıqtıq. Bul maglıwmatlar álbette keleshek jaslarımızdıń bilim hám kónlikpelerin, kórkemlik tárbiyasın ósiriwde úlken xızmet atqaradı.

Tekseriw sorawları

- 1.Egipet mekteplerinde oqıtıw metodlari nelerden ibarat? .
- 2.Grek súwretlew óneri mekteplerindegi oqıtıw usillari qanday bolǵan?
- 3.Ullı súwretshiler Ch.Cheninini, Alberti, Leonardo da Vinchi, A.Dyurerlerdin súwretlew ónerine qosqan úlesi nede?
- 4 Súwret sıızwdı jeńillestiriw ushın geometriyalıq usıldı kim oylap taptı?
- 5.Oyanıw dáwirinde súwretlew óneriniń rawajlanıwi qay dárejede edi?
6. XVII-XVIII asirlerde Batıs Evropada súwret sıızwdı úyretiw metodikasına bolǵan qanday qaraslardı bilesiz?
- 7.Súwretlew óneri metodikasında Rossiya mektepleriniń orni?
8. I.D.Preysler, A.G. Sapojnikov, P.P.Chistyakov, D.N.Rardovskiylardıń qosqan úlesleri neden ibarat?

Tayanış tńsinikler:

Didaktika, printsip, oqıtıw usılı, arxitektor, konstruktsiya, perspektiva, akademiyalıq qálem súwret, kitap grafikasi, ritual, piktografik, teoriyalıq, oyanıw dáwiri, sisteması, natural usıl, geometriyalıq usıl, erkin tárbiya.

2.2. Ózbekstanda súwretlew óneriniń oqıtılıwı

Jobası: 1. Shıǵıs miniatyura mektepleriniń rawajlanıwı hám olardıń stilleri.

2. Orta Aziya, Iran, Mısır miniatyurası. 3. Islam dini kirip kelgenge shekemgi Orta Aziya súwretlew óneri. 4. Kitaplarǵa bezew beriw mektebi (K.Begzad). Samarqand, Buxara mektepleri. 5. Ózbekstanda súwretlew ónerin oqıtılıwına baylanıslı dáslepki maǵlıwmatlar. 6. Ózbekstanda XX ásir baslarında súwretlew óneriniń oqıtılıwı hám qalıplesiwi.

Súwretlew óneriniń aldınǵı úlgileri áyemgi mádeniy orınlar bolǵan úlken Sogdiana (Zarafshan) hám Qashqadárya átirapları (Baktriya), Surxandárya, arqa-batıs Tájikstan, Shıǵıs Awǵanstan (Parfiya), Túrkmennıń Ashxabad wálayatı, qubla-shıǵıs Iran (Choch), Sırdáryanıń ortası, házirgi Tashkent wálayatı, arqa Qazaqstan, sonday-aq, áyemgi Xorezm, áyemgi Fergána ayaqlarında payda bolǵanın kóremiz.

Ata-babalarımız tariyxı bizden qansha uzaq bolmasın hám olardıń diniy túsiniqleri ózine say bolǵanlıǵına qaramastan, bizler menen olardı baylanıstırıp turǵan názik kópirlar bar. Ol da bolsa olar jaratqan ájayıp óner úlgileri, olardıń mánawiy qádiriyatları, ulıwma dúnya qaralarında insaniyat oy-pikirinin úzliksiz rawajlanıwına óz tásirin kórsetip kelgen túsiniqleri hám bilimlari bolıp esaplanadı.

Sonıń ushın da zamanagóy súwretshi-oqıtıwshılardıń hár tárepleme rawajlanıwında ótmishtegi bunday miyras úlgilerinen xabardar bolıp turıwımız, tálim barısında olardan tek ótmish estelikleri sıpatında ǵana emes, al, stillik jetiliken qurallar sıpatında da paydalanıwımız múmkin.

Súwretlew óneri tariyxında xalıqlardı baylanıstırıp turǵan Ullı Jipek jolınıń da táhiri úlken bolǵan. Xalıqlar arasındaǵı sawda-satıq qatnasıqları, olardıń buyımları hám túrli ásbap-úskeneleri, qımbat bahalı óner úlgileri arqalı ótiwi nátiyjesinde súwretlew óneriniń rawajlanıwına alıp keliwi tábiyiy bir jaǵday edi. Ullı Jipek jolı arqalı xalıqlar arasındaǵı baylanıs súwretlew óneriniń tek rawajlanıwına tásir etip qalmastan, bir-birinen shıray alıp, bayıp barıwǵa sebepshi bolǵanına Kushanlar dáwirin úyreniwde gúwa bolamız.

Miniatyura ónerine kelsek, bul óner eń áwele, qaǵaz benen baylanıslı. Arab alımı Ibn Nadim 87-hijriy (melodiy 706) jılda dáslep Samarqandqa kelgende qaǵazshılıq kárhaneların kórip, hayran qalǵanın jazıp qaldırǵan.

Bunday ustaxanalar Xiywada, Qoqandta, Buxarada, Samarqandta, Tashkentte hám basqa da jerlerde bar edi. Xiywa hanı Said Muhammad xan sarayında da belgili kitapxana bolıp, onda júdá kóp kitaplar toplanǵan hám qol jazba jazıwshılar shuǵıllanǵan.

Xiywa mektebine tiyisli Xudaybergen Devon tájiriybeli usta hám saatshı bolıp, ol bir kansha kitaplardı bezegenligi málim.

Turfon (Qashqardan) tabılǵan Moniy shıǵarmaları Samarqand qaǵazına bekitilgenligin izertlewshiler anıqlaǵan. Moniy áyemgi zamannıń belgili súwretshisi bolǵan. Onıń shıǵarmalarınan úlgieler tabılǵan. «Hududu olam» («Álem shıǵarmaları») degen X ásir geografıyalıq shıǵarmalarında jazılıwınsha, mánábiylik (Moniy tálimi tárepdarları) tiń Samarqandta itibarı kúshli bolıp, hijriy 372 (melodiy 983) jılǵa shekem úlken húrmetke iye bolǵan hám dóretiwshilik etken.

XVI-XVII ásirlerde Baburiyler tárepinen shólkemlestirilgen jańa súwretlew óneri mekteplerinde orta aziyalı belgili miniatyurashı súwretshiler jetekshi rol oynaǵan. Baburiyler miniatyura mekteplerine tiykar salǵanlardan biri Mir Said Ali bolıp, XVI-XVII ásir hind jazbalarına tiykar salǵanlardan biri, óz zamanınıń kózge kóringen súwretshisi bolǵan. Mir Said Ali Termizde tuwılǵan, súwretshilik kásibin atası, belgili súwretshi Mir Mansur yamasa usta Mansurdan úyrengen hám táǵdir húkimi menen Hindistanǵa barıp qalǵan. Bunnan tısqarı, Hind miniatyura mektebine basshılıq etken orta aziyalı Muhammad Murad, Muhammad Nodir Samarqandiy hám Farruhbeklerdiń óz yurtın taslap ketiwine, álbette, Orta Aziya xanlıqlarınıń bir-birinen alıs jaylasqanlıǵı hám mádeniyattı onsha qádirlemesligi sebep bolǵan. Biz XVIII ásir aqırı XIX ásir dawamında Orta Aziyada dóretiwshilik etken miniatyurashı súwretshini kem ushıratamız. Álbette, bul dáwirde de ózine tán rawajlanıw dawam etken bolsa da bul bizge belgisiz bolıp kelmekte. Bizge málim, Orta Aziyada hám Shıǵıs mámleketlerinde reńli súwret óneri tikkeley kitap bezew óneri menen

baylanıslı. Solay eken, XVIII-XIX hám XX ásir baslarında Orta Aziyada bir qansha kitap bezew ustaları hám olardıń kúshli súwretshi ustazlarınan Kamoliddin Behzad turmısınan sóz eter ekenbiz, ol dóretiwshilik iskerliginen Aziyada teńsiz súwretshi dárejesine kóterile alǵan adam. Ol súwretlew ónerin joqarı jámiyet dárejesine kóteriwge gúresken súwretshilerden. Olardıń tárbiyaǵa qosqan úlesi bolsa ózine tán súwretlew ónerin oqıtıwdıń usılların qaldırǵanlıǵında bolıp, házirgi kúnde de óziniń bahasını joytqan emes. Ol ustaz sıpatında da óz shákirtlerin formalizmnen jıraқта tutıwǵa háreket etti. Bunıń dálili, Begzadıń talantı Álisher Nawayı tárepinen júdá joqarı bahalanǵan.

Nawayı hám Temuriylerdiń qorǵawı sebepli súwretlew óneri júdá talapqa juwap beretuǵın dárejede rawajlanǵan.

Samarqand miniatyura mektebi .Miniatyura mektepleri shıǵısta júdá rawajlanǵan bolıp, túrli atlar menen atalǵan. Mısalı, Buxara mektebi, Baburiyler miniatyura mektebi, Sheraz mektebi, Yazd mektebi, Baǵdad mektebi, Tabriz mektebi uqsanǵan joqarǵı úlken súwretlew óneri orayları bar bolǵan. Temur hám Temuriyler dáwirinde Samarqand óziniń mádeniyatın joqarı kóteriw nátiyjesinde Batis Evropa mámleketlerin de lal qaldırǵan edi. Biraq, Samarqand miniatyura mektebi tolıq jetilispegen edi. Shıǵıstıń Rafaeli esaplanǵan K.Begzad bassılıǵında kamal tapqan Xirat mektebiniń rawajlanıwında Samarqand miniatyura mektebiniń tutqan ornı ayırıqsha. Samarqand Temuriyler dáwirinde ilim, pán óneri rawajlanǵan mámlekettiń paytaqtı edi.

Anıq tariyxıy maǵlıwmatlarǵa qaraǵanda, K.Begzad súwretlew ónerin Pir Said Ahmad Tabriziyden úyrenen. Pir Said Tabriziy bolsa «Unday ul-musabirin» («Súwretshiler ustası») atı menen belgili Buxaralı usta Jahangirdiń súyikli shákirti bolǵan. Ustaz Jahangir bolsa Temuriyler mámleketi súwretlew óneriniń tiykarın salıwshı Ustod gung (saqaw) dan tálim alǵan.

Demek, Samarqand súwretlew óneri mektebi ózine jarasa talqılawdı kútip jatır. Ásirese, «Samarqand diywalındaǵı urıs» shıǵarması Túrkiyada «Juldız»

kitapxanasında saqlanbaqta. Bul shıǵarmalarda Samarqand súwretlew ónerine tán portret anıqlıǵı hám tábiyat kórinisiniń jarıqlıǵı menen ózine tán stil baǵısh etedi.

1441-1442-jıllarda belgisiz súwretshi tárepinen Mırza Ulugbektıń súwretiniń jaratılıw dáwiri Xirat mektebinen de aldınıraq Samarqandta keń rawajlanǵanlıǵın dálilleydi. Ásirese, «Sahıpqıranniń bolatuǵın urıs aldı májilisi» miniatyura shıǵarması dıqqatqa ılayıq.

Bul shıǵarmada Temur hám onıń hayallarınıń, 740 adamnıń súwreti sızılǵan. Bul shıǵarmaǵa «Halil mırza Shahruh» dep imza qoyılǵan. Baburiy «Jahangirdiń» gúwalıǵınsha, eger de súwrette súwretshiniń atı anıq jazılmaǵanda edi, bul shıǵarmanı K.Begzad qıl qálemine tiyisli dew múmkin edi. Sebebi, stil jaǵınan K.Begzad dóretiwshi mektebin esletedi.

K.Begzad iskerliginen júdá aldın jaratılǵan bul shıǵarmanıń avtorı Halil mırza Shahruh óz náwbetinde Begzadtıń ustazı bolǵan degen sóz bar. Biraq, Jahangir táriplep ketken bul shıǵarma ele basılıp shıqpaǵan. Lekin, XIII-XIV ásirge tiyisli bolǵan bul shıǵarma avtorınıń haqıyqıy ismi Halil mırza Shahruh bolǵan, sebebi, sol dáwirde de aziyalı súwretshiler óz shıǵarmalarınıń astına imza qoyıwshı bolmaǵan. Temurdıń tiri waqtında baslanǵan bul shıǵarma onıń óliminen keyin de dawam ettirilgen. Sahıpqıran Temur óliminen keyin Samarqand taxtıń iyelegen Halil mırzaǵa baǵıshlanǵan bul shıǵarmanı juwmaqlaw waqtında taxtqa Shahruh mırza otırǵan.

Samarqand miniatyura mektebiniń wákıllerinen Muhammad Nadir Samarqandiy, Mir Said Ali (Termizliler). Mir Said Alidiń atası Mir Mansur ataqlı súwretshi bolǵan. Aziyadan Hindstanǵa kelip, dóretiwshilik jumısların dawam etken.

Súwretshilerden Muhammed Nadir Samarqandiydiń 11 shıǵarması Britaniya muzeyinde, Parij hám Sankt-Peterburg ilimiy isler orayında bolsa bir danadan imza qoyılǵan portretleri saqlanbaqta.

Ózbekstan aymaǵında eramızdan aldınǵı áyemgi reńli súwret, músinshilik túrleri hám arxitektura júdá keń rawajlanǵan bolıp, olardıń úlgileri Varaxsha, Afrosiëb, Xalchayan, Topıraq qala, Bolalik tepa, Ayirtom, Dalvarzin tepa, Fayaz tepa, Qoyqırılǵan qala, Teshik qala hám basqa da bir neshe orınlardan tabılǵan.

Bul kórkem shıǵarmalar eramızdan aldınǵı IV-I ásirlerde jaratılǵan bolıp, olardıń jası 5-6 mın jılǵa tuwra keledi. Bul shıǵarmalardıń kórkemligi házirgi zaman súwretshileri hám músinshileriniń shıǵarmalarınan qalıspaydı desek aljaspaǵan bolamız. Bunday joqarı kórkem sanalı shıǵarmalardı sol dáwirde úlken bilim hám tájiriybege iye súwretlew óneri mekteplerisiz jaratıw múmkin emes edi.

Ámir Temur dáwirinde miniatyura hám kitap grafikası sonsheli tez rawajlandı, ol tek ǵana Shıǵıs emes, hátteki Evropa mámleketleri ónerine de óz tásirin kórsetti. Nátiyjede Samarqand, Buxara, Xirat miniatyura mektepleri menen bir qatarda Baǵdad, Tabriz, Sheroz, Ázerbayjan, Hind, Isfaxan, Túrkiya miniatyura mektepleri de dúzildi hám rawajlandı.

Bul miniatyura mektepleri súwretshilikten kásiplik bilimlendiriw jónelisinde rawajlanǵan bolsa da, biraq, olardan ulıwma bilimlendiriw sistemasındaǵı súwretlew ónerin oqıtıwda biymálel paydalansa boladı. Atap aytqanda, ulıwma orta bilim beriw mektepleri ushin tayarlanǵan baǵdarlamalarda ónerdi túsiniw tiykarları, reńli súwret hám qálem súwret salıw, naturaǵa qarap súwretlew, barlıqtı ańlaw bólimleri bar bolıp, kásiplik kórkem hám ulıwma kórkem tálím sistemalarınıń ortasına qattı shegara qoyıp bolmaydı. Súwretlew óneriniń teoriyalıq tiykarları reń, kólem, perspektiva, kompoziciya tiykarları uqsanǵanlar, hám kásiplik, hám ulıwma tálím sistemasında úyretiledi. Súwretlew óneri tariyxında ullı naǵısshı hám súwretshi Kamoliddin Begzadqa xiratlı Miyraq naǵısshı ustazlıq etkeni, oǵan miniatyura reńli súwret sırların úyretkeni haqqında maǵlıwmatlar bar. Sonday-aq, ustaz Miyraq naǵısshınıń Xiratta «Nigoriston» (Óner akademiyası) bolǵanlıǵı hám onda Kamoliddin Begzadtıń tárbiya alǵanlıǵı da málim.

Professor Orif Usmanov óziniń «Kamoliddin Begzad hám onıń naǵısshılıq mektebi» atlı kitabında Begzad Tabrizde jasaǵan waqtında miniatyura súwretlew óneri mektebin jaratqanın aytıp ótedi.

Ol jerde súwretshi óz átirapına eń talantlı jaslardı toplaǵanın, olarǵa ónerdiń sırların úyretkenin hám Tabrizde Sultan Muhammad, Mirza Ámir, Oqo Mirak, Muzaffar Ali, Sultan Muhammad Nur, Shomuxammad Nishapuriy, Yusuf Mullo, Mir

Ali, Rizo Abbosiy, Mahmud Muzaxxib, Mavlono Yoriy, Xasan Baǵdodiy, Abdulla Sheroziy, Darvesh Muhammad, Mir Said Ali, Xeraviy sıyaqlı onlaǵan talantlı súwretshilerdi tárbiyalaǵanın jazadı. Onıń shákirtleri Begzadıń súwretlew óneri usılın dawam ettirgenligi de xújjetli maǵlıwmatlardan belgili.

1918-jılı Tashkentte kórkem kommuna ashıldı, bir jıldan keyin Samarqandta Túrkiстан úlkesi kórkem xalıq mektebi iske tústi. 1920-jılı Ándijanda reńli súwret mektebi, Jańa Buxarada óner dógeregi shólkemlestirildi, musulmanlar ushın súwretlew óneri kursları ashıldı. Bir jıldan soń respublikada kórkem mektep hám studiyalar sanı 29 ǵa jetti hám onda shuǵıllanıwshılar sanı 500 adamnan asıp ketti. 1921-jılı gúzde ashılǵan kórkem politexnikumda 170 oqıwshıdan 140 ı ózbekler edi.

1924-jılı Tashkent súwretlew óneri muzeyi qasında kórkem studiya ashıldı. Onda M.Kupryanov (ataqlı Kukriniksiler toparınan), S.Chuykov, jergilikli jas súwretshilerden U.Tansıqbaevlar jaslar menen shınıǵıwlar alıp bardı. 1927-jılǵa kelip Tashkentte hám 1929-jılı Ózbekstan paytaxtı esaplanǵan Samarqandta kórkem bilim jurtı shólkemlestirildi. Bul bilim jurtına kóbirek jergilikli jaslar qabıl etildi. Bul bilim jurtıń tiykarǵı maqseti súwretshiler tayarlaw bolsa da ulıwma orta bilim beriw mektepleri ushın oqıtıwshılar tayarlaw boyınsha belgili rol oynadı.

1918-jılı ulıwma bilim beriw mektepleri ushın islep shıǵılǵan «Birden-bir miynet mektebiniń tiykarǵı printsipleri» atlı tiykarǵı hújjette «Estetikalıq tálim degende qanday bolmasın ápiwayı balalar óneriniń oqıtılıwın túsinbew kerek, ol seziw organların hám dóretiwshilik qábiletlerdi úzliksiz rawajlandırıp baradı hám ol gózzallıqtan zawıqlanıw hám olardıń dóretiwshilik imkaniyatların keńeytedi. Bul elementlerden ayırılǵan miynet hám ilimiy tálim jansız gewdege uqsap qaladı. Sebebi, ómirdegi zawıq hám dóretpe quwanışı miynettiń de, ilimniń de juwmaqlawshı maqseti bolıp esaplanadı» dep jazılǵan edi. Bul hújjet Ózbekstan mektepleri ushın da tiykar etip alındı.

Atap aytqanda, Ózbekstan mektepleri ushın 1935-jılı baspadan shıqqan «Súwret hám ılay isi» atlı baǵdarlamada «Erkin súwret sızıw» bólimi bar bolıp, bul bólimge 1-klassta 8 saat, 2-klassta 7 saat, 3-klassta 4 saat, 5-klassta 2 saat waqıt ajratılǵan edi.

1924-jılı «Maorif va Óqituvchi», keyin «Alanga» jurnallarında súwret salıwǵa baylanıslı maqalalar shıǵardı. 1932-jılǵa kelip onıń «Súwret salıwdı úyreniw qollanbası», 1933-jılı bolsa «Kitap hám jurnallar qalay shıǵadı» albomı baspadan shıqtı. 1935-jılı súwretshiniń «Hárip jazıwdı úyren» kitabıda basıp shıǵarıldı. Bul maqala hám kitaplar miynet hám politexnika mektepleri talabaları tiykarında jaratılǵan «Súwret» páni baǵdarlamalarına say edi. Arnawlı jumıslar tek ulıwma bilim beriw mektepleri ushın ǵana emes, al, súwretlew óneri studiyaları, klublar, háweskerler dógerekleri, grafikanı óz beinshe úyreniwshiler ushın da áhmiyetli boldı.

1920-jılǵı oqıw rejelerinde ónerge arnıp oqıw pánlerine tiyisli orın ajratılmaǵan bolsa da, 1929-jılǵa kelip kemshilik saplastırıla basladı. Mekteplerde arnawlı súwret páni oqıtıla basladı. Biraq, Ózbekstan mektepleri Rossiya mektepleri ushın jaratılǵan baǵdarlamalar tiykarında jumıs basladı. Bul baǵdarlamalar belgili dárejede Ózbekistan jaǵdayına maslap lokalizatsiyalanǵan edi. Usı múnásibet penen Ózbekstan Xalıq bilimlendiriwi kommissarlıǵınıń tiyisli orınlarǵa jiberilgen xatında mınaday dep jazılǵan edi: «Komplekstiń maqseti oǵan tiyisli material mazmunı, kompleks penen islew metodları lokalizatsiya etiledi. Oqıtıwshı aldınnan úlketanıw materialların toplan alǵan halda, óz rayonı turmısına tiyisli eń xarakterli táreplerin baǵdarlamaǵa kirgizedi».

Súwretlew óneri páni metodikasınıń rawajlanıwında 1934-jılı Tashkentte, keyin ala respublikamızdıń hár bir wálayatı oraylarında shólkemlestirilgen «Oraylıq kórkem tárbiya úyleri» úlken rol oynadı. Bul tárbiya úyleri oqıwshılardı kórkemlik tárepten tárbiyalawǵa tiyisli baǵdarlamalıq hám metodikalıq materiallardı islep shıqtı.

Kórkem tárbiya úyelerinde basqa bólimler menen bir qatarda súwretlew óneri bólimi de bolıp, onda úsh jıllıq súwretlew óneri studiyası da shólkemlestirilgen edi.

Bul kórkem tárbiya úyindegi ekinshi bólimde balalar súwretleri tańlawın shólkemlestiriw menen shuǵıllanǵan. Úshinshi bólim bolsa júdá universal bolıp, onıń tiykarǵı wazıypası balalar menen súwret sabaqlarında jumıs alıp barıwshılardı metodikalıq járdem kórsetiw esaplanadı. Sonday-aq, bul bólim tómendegi jumıslardı da alıp bardı:

- súwretlew óneri studiyaları ushın shınıǵıwlar baǵdarlamasın islep shıǵıw;
- mektep súwretlew óneri dógerekleri ushın shınıǵıwlardıń mazmunların islep shıǵıw;
- 1-6-klasslarda súwret sabaqlarınıń jaǵdayın úyreniw hám oqıtıwshılarǵa metodikalıq járdem kórsetiw;
- qala mektepleriniń súwret oqıtıwshıları ushın seminarlar shólkemlestiriw;
- respublika wálayatlarınan kelgen oqıtıwshılar hám dógerek basshıları ushın seminarlar shólkemlestiriw hám olarǵa tiyisli járdem kórsetiw.

1939-jıllarda mektepte súwret sabaqlarınıń tiykarǵı wazıypası oqıwshılarda súwretlew kónlikpesin arttırıw, kóbirek súwret salıwǵa úyretiwden ibarat bolıwı kerek dep tabıldı. Sonıń ushın da súwret sabaqlarında tárbiyalıq táreplerge jeterlishe itibar berilmedi.

1953-jılı baspada shıqqan baǵdarlama «Súwret salıw» dep atalıp, ol oqıwshılardı tárbiyalawda úlken rol oynawı belgilengen bolsa, 1957-jılı baspadan shıqqan «Súwret» baǵdarlamasında bul pánniń wazıypası oqıwshılardı estetikalıq jaqtan tárbiyalaw wazıypasına xızmet etetuǵın hám oqıwshılardıń hár tárepleme kamal tabıwına járdem beretuǵın oqıw pánlerinen biri dep kórsetildi.

Súwretlew ónerin oqıtıwdı jetilistiriwde 1955-ılı Nizamiy atındaǵı Tashkent mámleketlik pedagogikalıq institutında shólkemlestirilgen kórkem grafika fakulteti úlken rol oynadı. Bul fakultette kúndizgi, keshki hám sırtqı bólimler arqalı joqarı bilimli kadrlar tayarlanıw basladı. Sonı da aytıp ótiw kerek, bul fakultette dáslepki jıllarda kadrlardıń kásiplik tayarlıǵı ádewir joqarı bolıp, sol jılları bul fakultette shınıǵıwlardı respublikamızdıń tájiriyebeli súwretshileri alıp bardı. Mısalı, Ózbekstan xalıq súwretshisi A.Abdullaev, Ózbekstanda xızmet kórsetken súwretshiler Yu.Elizarov, M.Saydov, A. Yurovskiy, T.Ogonosov, sonday-aq, Leningrad kórkem akademiyasın hám Moskva kórkem óner institutın jańa ǵana pitkerip kelgen jas, biraq, talantlı súwretshiler R.Choriev, N.Kovinina hám basqalar usılar qatarınan boldı.

1970-jildan súwretlew óneri hám sızıw qánigeligi boyınsha Tashkent hám Buxara pedagogikalıq institutları menen bir qatarda Ándijan, Kattaqorǵan, Samarqand, Angor, Xiywa, Xojeli, Shahrixan pedagogikalıq bilim jurtlarında da kadrlar tayarlanı basladı. 1980-jıllardıń baslarında súwretlew ónerin oqıtıw qánigeligi boyınsha tayarlanǵan kadrlar sanı jılına 800 adamnan astı. Bul Ózbekstan ulıwma orta bilim beriw mektepleriniń súwretlew óneri oqıtıwshılarına bolǵan itiyajların jaqın jıllarda qanaatlandırıw múmkinligin bildirer edi. Balalarǵa súwret salıwdı úyretiw boyınsha ilimiy-metodikalıq jumıslar kólemin keńeyttiriw maqsetinde 1960-jılı Ózbekstan Pedagogika ilimleri ilim-izertlew institutı qasında muzikalıq kórkem tálim bólimi shólkemlestirildi. Bul bólim Ózbekstan mekteplerinde súwretlew ónerin oqıtıw metodikasına shekemgi bir qatar aktual máselelerdi izertlewge kiristi. Olar «Súwretlew ónerinen 1-3-klass oqıwshılarınıń bilim, tájiriyebe hám kónlikpeleri dárejesin anıqlaw», «Zattıń ózine qarap súwretin salıw shınıǵıwlarınıń nátiyjeliligin asırıw jolları», «Baslawısh klasslarda tema tiykarında súwret salıw barısında estetikalıq tárbiya» «Ózbekstan mekteplerinde súwretlew ónerin oqıtıwdıń mazmunı hám metodikasın jetilistiriw», «Ózbekstan dekorativ-ámeliy óneri járdeminde kishi mektep jasındaǵı oqıwshılardı estetikalıq tárbiyalaw», «Ózbekstan mekteplerinde súwretlew ónerin oqıtıwdıń mazmunı hám metodikasın rawajlandırıw», «Estetika tiykarları hám ónertanıw»dan fakultativ kurs, «Ózbekstannıń ulıwma bilim beriw mekteplerinde naǵısshılıq dógeregi shınıǵıwlarınıń mazmunı hám metodikası, dekorativ ámeliy óneri», «Mektepte súwretlew óneriniń basqa oqıw pánleri menen óz-ara baylanısı» hám basqa da izertlewler usılar qatarına kiredi.

1969-jılı 1-klass ushın «Súwretlew óneri» (A.Jiltsova, R.Hasanov); 1974-jılı 2-klass ushın «Súwretlew óneri» (R.Hasanov, A.Jiltsova); 1976-jılı 3-klass ushın «Súwretlew óneri» (R.Hasanov, A.Jiltsova); 1977-jılı 4-klass ushın «Súwretlew óneri» (R.Hasanov, B.Oripov hám basqalar) baspadan shıqtı. 1-3-klasslar ushın baspadan shıqqan sabaqlıqlar keyingi jıllarda bir neshe ret qayta basıp shıǵarıldı.

Ózbekstannıń ulıwma bilim beriw mekteplerinde súwretlew ónerin oqıtıwdı jaqsılawda alıp barılǵan izleniwlerdiń nátiyjesi sıpatında tómendegi metodikalıq qollanba hám kórgizbeli qurallar ayrıqsha áhmiyetke iye boldı:

«Zattıń ózine qarap súwretin salıw» (R.Hasanov), – Tashkent: «Óqıtıvchi», 1969; «Baslanǵısh klasslarda naǵız salıw metodıkası» (R.Hasanov), – Tashkent: «Óqıtıvchi», 1972; «Súwretlew ónerinen kesteler» (R.Hasanov), – Tashkent: «Óqıtıvchi», 1975; «1-3-klasslarda súwretlew óneri sabaqları» (R.Hasanov), – Tashkent: «Óqıtıvchi», 1977; «Súwret salıw hám onı oqıtıw metodıkası» (Z.Egamberdiev, R.Hasanov hám basqalar), – Tashkent: «Óqıtıvchi», 1977; «Tema tiykarında súwret salıw protsesinde estetikalıq tárbiya» (R.Hasanov), – Tashkent: «Óqıtıvchi», 1980; «Baslanǵısh klasslarda súwretlew óneri sabaqları» (R.Hasanov), – Tashkent: «Óqıtıvchi», 1983; «Jas áwladtı kórkem óner járdeminde estetikalıq tárbiyalaw» (R.Hasanov), – Tashkent: «Óqıtıvchi», 1982; «Mektepte sızıw, súwretlew óneri kabinetlerin shólkemlestiriw hám oqıwshılar menen alıp barılatuǵın tárbiyalıq isler» (B.Oripov), – Tashkent: «Óqıtıvchi», 1974; «Súwretlew óneri sabaqlarınıń nátiyjeliligini arttırıw faktorları» (B.Oripov), – Tashkent: «Óqıtıvchi», 1978; «Naǵısshılıq» (Q.Qasimov), – Tashkent: «Óqıtıvchi», 1982.

Ózbekstan Ministrler Kabinetiniń 1966-jıl 31-dekabrdegi qararına muwapıq, Ózbekstan Ministrler Keńesiniń 1967-jıl 22-marttaǵı biyligi tiykarında Ózbekstan mekteplerindegi tálim mazmunın anıqlaw boyınsha komissiyalar dúzildi. Basqa pánler qatarı mekteplerde súwretlew óneri boyınsha da komissiya isledi. Bul komissiyaǵa mektep oqıtıwshıları, xalıq bilimlendiriwi xızmetkerleri, metodist, ilimiy xızmetker, súwretshi, kórkem óner tanıwshılar tartıldı.

«Súwretlew óneri» dep atalǵan jańa baǵdarlama joybarı usı waqıtqa shekem ámelde qollanılıp kelingeni «Súwret» páni tiykarında Ózbekstan Pedagogika ilimleri ilim-izertlew institutında jaratıldı.

Onı dúziwge joqarıda atap ótilgen qarar tiykar boldı:

a) mektepte tálimniń mazmunı hám strategiyasını ilim, texnika hám mádeniyat rawajlanıwınıń házirgi dárejesine say keltiriw;

b) mektepte tálim hám tárbiyanıń turmıs penen, miynet penen baylanısın jáne de bekkemlew;

v) bir-birine baylanıslı bolǵan oqıw pánleri arasında baylanıs ornatiw. Bul arqalı oqıtıw nátiyjeliligini asırıw, zárúr bilimlerdi iyelewde balalardıń biliw hám pikirlew

qábiiletlerin ósiriwge járdem beriw;

g) oqıwshılardıń oqıw shınıǵıwları hám óz betinshe jumıslarınıń keńeyttiriliwi, olardı artıqsha jumıs penen bánt etpew hám basqalar.

Sunday-aq, baǵdarlamanı dúziwde tómendegiler de esapqa alındı:

a) sońǵı jıllarda jaratılǵan Ózbekstan súwretlew óneri shıǵarmalarınan keń paydalanıw;

b) baslanǵısh tálimniń 1-3-klasslar menen shegaralanıwı múnásibeti menen baslanǵısh hám 4-6-klasslarda súwretlew óneri shınıǵıwlarınıń mazmunına anıqlıq kirgiziw;

v) zaman talapları tiykarında súwretlew óneri pániniń wazıypaların anıqlaw;

g) naturadan súwret sızıw sabaqları ushın ózbek xalqınıń turmısında keń qollanılatuǵın zatlar hám tutınıw buyımlarınan keń paydalanıw;

d) dekorativ súwret sabaqlarında ózbek xalıq ámeliy óneri úlgerinen sızıw ushın usınıs etiw.

Bul baǵdarlamada shártli túrde kólemsiz dep esaplanǵan zatlardıń súwretin (papka, dápter, portfel, japıraq hám basqalar) islew 1-3- klasslardan 4-klassqa kóshirildi.

Ózbekstan Bilimlendiriw ministrligi hám Ózbekstan Pedagogika ilimleri ilimizertlew institutınıń tekseriwleri nátiyjesi jańa tálim mazmunı kópshilik oqıwshılar tárepinen jaqsı ózlestirilmey atırǵanlıǵın kórsetti. Sunday-aq, baǵdarlamadaǵı kórkem qurılıs jasawǵa baylanıslı materiallar bolsa oqıwshılar kúshine say emesligi de málim boldı. Sonıń ushın da bul bólim keyingi jıllarda baǵdarlamadan shıǵarıp taslandı.

Jańa baǵdarlama oqıwshılardıń estetikalıq tárbiyasına baylanıslı bolǵan shólkemler, mákemeler, birlespelerdiń jumısların tómendegi jónelislerde jedellestiriwdi názerde tutqan edi:

a) hár jılı turaqlı ráwishte oqıwshılar súwretleriniń respublikalıq kórgizbelerin ótkeriw;

b) súwretlew óneri boyınsha alıp barılıp atırǵan ilimiy-izertlewler kólemin keńeytiw nátiyjesinde mektep dógerekleri, kórkem óner mektepleri, pedagogikalıq

bilim jurtlari hám institutlari ushin bir qatar bagdarlama, sabaqlıq, qollanba hám toplamlar tayarlaw hám basıp shıǵarıw;

v) ulıwma bilim beriw mekteplerinde ataqlı súwretshilerdiń shıǵarmalarınan kóshpeli kórgizbeler shólkemlestiriw;

g) Ózbekstan Súwretshiler awqamı janında oqıwshılardıń estetikalıq tárbiyası boyınsha komissiya shólkemlestiriw.

1980-jıldıń aprelinde Tashkentte «Oqıwshı jaslar kórkem tárbiyasınıń jaǵdayı hám onı jaqsılaw ilajları haqqında» dep atalǵan seminar-keńestiń ótkeriliwi bul qarardı orınlawdaǵı dáslepki qádem boldı. Bul ilajdı Bilimlendiriw ministrliginiń tárbiyalıq isler bólimi Súwretshiler awqamı menen birgelikte ótkerdi. Keńeste 400 den aslam oqıtıwshı, tárbiyashı, xalıq bilimlendiriw xızmetkerleri, ilimiy xızmetkerler qatnastı, júzden artıq bayanatlar tıńlandı hám usınıslar islep shıǵıldı.

1981-jılı Ózbekstan Bilimlendiriw ministrligi T.N.Qarı-Niyaziy atındaǵı pedagogika ilimleri ilim-izertlew institutında súwretlew ónerinen jańa bagdarlama joybarın islep shıǵıwdı tapsırdı.

Ózbekstan ulıwma bilim beriw mektepleriniń baslanǵısh (1-3) klassları hám 4-6-klasslar ushin «Súwretlew óneri» jańa bagdarlamaları tayarlandı hám onda tómendegilerge ámel etildi:

1. Ózbekstan súwretlew hám ámeliy ónerleri, ádebiyat hám muzıka shıǵarmalarınan orınlı paydalanıw.

2. Ózbekstan tábiyatı, tábiyat ónimleri, turmısta qollanılatuǵın zatlardan keń paydalanıw.

3. Ózbekstannıń kóp milletli respublika ekenligin esapqa alǵan halda internatsionallıq tárbiyaǵa kóbirek itibar beriw.

4. Materiallar tańlawda Ózbekstan mektepleri oqıtıwshılarınıń bilim dárejeleriniń tómen ekenligin esapqa alıw.

5. Ózbekstan mektepleri oqıtıwshılarınıń kórkem qızıǵıwshılıqların esapqa alıw.

Jańa bagdarlamaǵa ótiw boyınsha Ózbekstan Bilimlendiriw ministrliginde keń kólemlı is rejesi islep shıǵıldı. Onda jańa bagdarlama boyınsha oqıtıwshılardı qayta

tayarlaw, oqıw-metodikalıq qollanbalar jıynaǵın islep shıǵıw hám baspadan shıǵarıwǵa ayrıqsha itibar berilgen edi. Atap aytqanda, súwretlew ónerinen 1-3 hám 4-6-klasslar ushın baǵdarlamalar tayarlardı hám basıp shıǵarıldı.

Keyin ala jańa baǵdarlamalar tiykarında R.Hasanovtıń «Baslawısh klasslarda súwretlew óneri sabaqları», «Birinshi klassta súwretlew óneri sabaqları», «Ekinshi klassta súwretlew ónerin oqıtıw», «Úshinshi klassta súwretlew óneri sabaqları», «Mektepte súwretlew ónerin oqıtıwdı jetilistiriw jolları» atlı metodikalıq qollanbaları baspadan shıqtı. Ózbekistan mekteplerinde súwretlew ónerin oqıtıwǵa baylanıslı respublikada birinshi márte «Ózbek mekteplerinde kórkem tálim hám tárbiyanıń metodikalıq tiykarları» atlı monografiya R.Hasanov avtorlıǵında tayarlardı hám «Fan» baspası tárepinen basıp shıǵarıldı. Bul dáwirlerde R.Hasanovtıń «Súwretlew óneri», «Ózbekstan súwretlew óneri tariyxı» atlı fakultativ shınıǵıwlar baǵdarlamaları birinshi márte islep shıǵıldı hám mekteplerge jetkerip berildi.

Juwmaqlap aytatuǵın bolsaq Ózbekstan aymaǵında súwret salıwǵa úyretiw metodikasınıń uzaq jıllardı óz ishine alatuǵınıń guwası bolamız. Sebebi súwretlew óneriniń eń dáslepki úlgeri Sogdiana (Zarafshan) hám Qashqadárya átirapları (Baktriya), Surxandárya, Buxara, Samarqand, áyemgi Xorezm, áyemgi Fergána hám t.b. jerlerden tabılǵan. Bul jerlerdegi tariyxıy arxitekturalıq urlıslar diywallarındaǵı súwretlew óneri dóretpeleri, bezew elementleri arqalı, Ózbekstan aymaǵında súwretlew óneriniń joqarı dárejede rawajlanǵanlıǵınan guwalıq beredi. Ásirese Orta Aziya miniatyurasınıń rawajlanıwına úlken úles qosqan K.Bexzod hám onıń shákirtleriniń kitap bezew grafikası jazıw ónerin (xottotlik) rawajlandırıwda ústaz-shákirt óz-ara atnasıǵı bolǵanlıǵın kórip óttik. Bul álbette óz-ózinen súwret salıwǵa, ónerge úyretiw usıllarınıń júzege kelgenligi hámde qáliplesip barǵanlıǵın tastıyıladı. Biz ata-babalarımızdıń mádeniyatı hám óneri sırların qansha úyrenen ekenbiz, olar qaldırǵan izler ayqın kózge taslana beredi, áyemgi jasaǵan jerleri olar jaratqan mádeniy, mánawiy miyraslar haqqında úzliksiz gúrriń ete beredi. Biz olardı jaqınan úyrenip, dúnyaqarasımızdı bayıtıwımız hám tariyxıy dáliller tiykarında súwretlew óneri metodikasın jáne de rawajlandırıwǵa úlesimizdi qosıwımız kerek.

Súwretlew óneriniń tárbiyalıq wazıypaları qashan jaqsı ámelge asırıladı, eger de tárbıya joqarı qánigelik tayarlıǵına iye bolǵan oqıtıwshı súwretshiler tárepinen ámelge asırılsa, tárbıyanıń jáne de mazmunlı bolıwına túrtki boladı. Eger súwretlew óneri arqalı tárbıya alıp barılmas eken, bunday tálim sónedi hám óz tásirin joǵaltadı. Bunday tálim-tárbıyanıń túrin ullı qánigeler, alımlar, shayır hám jazıwshılar, súwretshi pedagoglardan K.Begzad, Lutfiy, A.Jamiy, Z.Bobur, D.Samarqandiy, M.Xondomir, Attor, A.Yassawiy, Uluǵbek, H.Abdulhay, Pir Axmad hám basqalar júdá jaqsı túsingen. Pir Axmad hám H.Abdulhay usaǵan súwretshiler Samarqandta jasap, dóretiwshilik etken hám Aziya miniatyurashıları qatarında eslewimiz múmkin. 1398-jılı jaratılǵan miniatyuralar «Antigologiyası» óz mazmunına iye. Bul kitap Túrkiyadaǵı mámleketlik kitapxanada saqlanbaqta degen pikir bar.

Sonday aq, 20 ásirlerdiń baslarında payda bolǵan eń dáslepki súwretke úyretiw mektepleri, olardıń bunnan sońǵı jıllarda ósip rawajlanıp hámde kóbeyip barǵanlıǵın úyrenip shıqtıq. Bul óz gezeginde jaslardı ótmishimiz tariyxı menen tanıstırıp barıwda bahasız maǵlıwmat bolıp tabıladı.

Tekseriw sorawları

1. Ulkenimizdegi qanday tariyxıy jerlerdin ati bilesiz?
2. Orta Aziyadagi eń Áyemgi súwretlew óneri mektebi hám olardıń payda bolıwı?
3. Áyemgi musinshilik hám renli súwret haqqında neni bilesiz?
4. Dáslep qaǵazshılıq kárxanaları qayjerlerde ashılǵan?
5. Miniatyura mektebiniń rawajlanıwı haqqında aytıp beriń?
6. K.Begzad súwretlew ónerin kimnen úyrengen?
7. Ózbekstan mekteplerinde súwretlew óneri páni qashannan baslap sabaq sıpatında qabılqılınǵan?
8. Súwretlew óneri dástúrleri neshinshi jılı dúzilgen?

Tayanısh túsinikler

Musinshilik, arxitektura, renli súwret, miniatyura, qaǵaz, bezew, súwretshi, mektep, Estetika, studiya, akademiya, fakultativ, natura, dekorativ súwret, ámeliy óner, monografiya

2.3. Ğárezsizlik jıllarında súwretlew óneriniń oqıtılıwı

Jobası: 1. Súwretlew óneri tálimi kontseptsiyasında oqıw pániniń aldına qoyılğan wazıypalar. 2. Ğárezsizlik jıllarında jaratılğan oqıw-metodikalıq isler, olardıń mashqalaları. 3. Súwretlew óneri oqıtıwshıların tayarlaw.

Ğárezsizliktiń dáslepki jıllarınan baslap respublikamızda xalıq bilimlendiriwın túp-tiykarınan ózgertiw, onı dúnyanıń rawajlanğan mámleketleri dárejesine alıp shıǵıw máselesi kún tártibine qoyıldı. Usı maqsette 1992-jıl iyulde «Bilimlendiriw haqqında»ǵı Nızam qabıl etildi. Bul hújjetke kórsetilgen reje hám ilajlardı ámeliyatta orınlaw mámleket siyasatınıń tiykarǵı baǵdarı dep qaraldı.

Nátıyjede ulıwma orta bilim beriw mekteplerindegi barlıq oqıw pánleri qatarında «Ulıwma bilim beriw mekteplerinde súwretlew óneri tálimi kontseptsiyası» da tayarlandı hám ol Ózbekstan Respublikası Xalıq bilimlendiriwı ministrliǵı kollegiyasınıń 5-may 1993-jılǵı 5-5-sanlı qararı menen tastıyıqlandı.

Arnawlı kontseptsiyada kórsetilgenindey, onı tayarlawda tómendegiler esapqa alınğan edi:

- ğárezsiz Ózbekstan sharayatındaǵı ózbek balasın qalıplestiriwge bolğan zamanagóy talaplar;

- tálim-tárbiyanı milliy mádeniyat hám óner tiykarında ámelge asırıwdı kúsheytiw;

- tálim-tárbiyanı ámelge asırıwda Ózbekstan Shıǵıs mámleketi ekenligin esapqa alıw hám usı tiykarda kórkem tálim mazmunına tiyisli ózgerisler kirgiziw;

- mekteptegi kórkem tálimdi ámelge asırıwda balalardıń pikirlewge, jumısqa dóretiwshilik múnásibette bolıwın kúsheytiw, olardı joqarı sezim hám mádeniyatlı etip tárbiyalawǵa qaratıw;

- mektepte balalardı súwretlew ónerinen bilim hám tájiriyeberdi puqta iyelewge qaratıw. Usı tiykarda daralanğan kórkem tálimdi júzege shıǵarıw;

- Ózbekstan mekteplerinde súwretlew óneri tálimi mazmunın dúnya standartları dárejesine alıp shıǵıw.

Bul jobalar sózsiz, jetiliskan kámil insandı rawajlandırıwǵa túrtki bolıp, onda súwretlew ónerin oqıtıwdıń jaqın hám uzaq jıllarda rawajlandırıwǵa mólsherlengen baǵdarları bayan etilgen.

Kontseptsiyadan tiyisli juwmaqlar shıǵarǵan halda súwrtlew ónerinen mámleketlik tálim standartı baǵdarlamaların islep shıǵıw jumısları baslanıp, nátiyjede 1–4-klasslar ushın 270 saatqa mólsherlengen «Súwretlew óneri hám kórkem miynet», 1-7-klasslar ushın 245 saatqa mólsherlengen «Súwretlew óneri» baǵdarlamaları tayarlandı. Sonday-aq, 1-8-klasslar ushın mólsherlengen 560 saatlıq «Súwretlew óneri» baǵdarlaması da islep shıǵıldı. Jańa baǵdarlamalar milliy ǵárezsizlik ideologiyası tiykarında tayarlanǵan bolıp, olar súwretlew óneri oqıw pániniń maqset hám wazıypaları, tálim mazmunı, materiallıq-texnikalıq tiykarlarda óz nátiyjesin taptı. Súwretlew óneri sabaqlıqların jaratıw menen bir qatarda oqıtıwshılar ushın oqıw-metodikalıq ádebiyatlar da tayarlandı. Nátiyjede birinshi klass oqıtıwshıları ushın «Súwretlew óneri hám kórkem miynet sabaqları» (Tashkent, «Óqıtuvchi», 1997), R.Hasanovtıń 5-klass oqıtıwshıları ushın «Súwretlew óneri sabaqları» (Tashkent, «Óqıtuvchi», 1997) atlı qollanbaları baspadan shıqtı.

Jańa baǵdarlamalar tiykarında súwretlew óneri sabaqlıqların jaratıw mashqalası payda boldı. Nátiyjede 1996-1998-jıllar dawamında 1-4-klasslar ushın «Súwretlew óneri hám kórkem miynet» sabaqlıqları jaratıldı, biraq, olardan 1998-jılı tek birinshi klass sabaqlıǵı ǵana basıp shıǵarıldı. Bul sabaqlıq Ózbekstan mektepleri ushın rus, qazaq, qırǵız, túrkmen, tájik, qaraqalpaq tillerinde de basıldı. Basqa klasslar ushın sabaqlıqlar bolsa 1999-jılı jańa oqıw rejeleri hám tálimniń mámleketlik standartlarınıń islep shıǵarılıwı múnásibeti menen basıp shıǵarılmay qaldı. Tálimniń mámleketlik standartında bul oqıw pánine hár bir klassta háptesine bir saattan waqıt ajratılǵan edi.

R.Hasanovtıń fakultativ shınıǵıwlar ushın «Súwretlew óneri», (1989), «Oqıtıwshınıń óz ústinde erkin islew baǵdarlaması» (1993), «Súwretlew óneri sabaqlıqların jaratıw kriteriyaları» (1994), O.Xudayarovaniń «Ózbekstan mekteplerinde súwretlew ónerin oqıtıw tariyxınan» (1993), B.Baymetov hám

N.Talipovlarning «Mektepte súwretlew óneri dógeregi» (1995) atli broshyuralari ámeliyashilarǵa jetkerildi.

1997-jılı Ózbekstan Respublikasınıń «Bilimlendiriw haqqında»ǵı jańa redaksiyadaǵı Nızamı hám «Kadrlar tayarlawdıń milliy baǵdarlaması» hújjetleriniń járiyalanıwı úlken tariyxıy waqıya boldı. Ol ámeldegi tálim sistemasınan pútkilley ajralıp turıwshı jańa sistema bolıp, onda bilimlendiriw tarawınıń 1997-2006 hám onnan keyingi jıllar ushın is rejesi hám rawajlanıwı belgilep berilgen edi.

«Kadrlar tayarlawdıń milliy baǵdarlaması»nda estetikalıq baǵdardaǵı pánlerdiń oqıtılıwına ayrıqsha itibar berilgen bolıp, atap aytqanda, onıń «Úzliksiz bilimlendiriwdi shólkemlestiriw hám rawajlandırıw printsipleri» bóliminde úzliksiz tálimniń xızmet kórsetiw printsiplerinen biri tálimniń sotsiallastırılıwı dep qaraldı. Onda tálim alıwshılarda estetikalıq bay dúnyaqarastı payda etiw, olarda joqarı mánawiyat, mádeniyat hám dóretiwshilik pikirlewdi qalıplestiriw kerekligi atap ótileti. (1.44).

Bul hújjette baǵdarlamanı júzege shıǵarıwdıń birinshi basqışında barlıq pánlerden mámleketlik tálim standartların jaratıw hám ámeliyatqa engiziw belgilep berildi. Barlıq pánler qatarında «Súwretlew óneri» oqıw páni boyınsha da tálimniń mámleketlik standartı tayarlandı (3.41-42). Bul standartta oqıwshılardıń 1-7-klasslarda ózlestiriwi lazım bolǵan bilim hám kónlikpeler belgilep berilgen edi. Onda súwretlew óneri oqıw pániniń maqset hám wazıypaları, xızmet túrlerine baylanıslı kórsetpeler de bayan etilgen bolıp, súwretlew óneri shınıǵıwlarınıń túrleri sıpatında barlıqtı kóz aldǵa keltiriw (1-4-klasslar), kórkem kiris jasaw (1-4-klasslar), naturaǵa qarap súwretlew (1-7-klasslar), kórkem óner tanıw tiykarları (1-7-klasslar), kompozicya (1-7-klasslar) bólimleri belgilep qoyıldı.

Ǵárezsizlik jıllarında súwretlew óneri oqıtıwshılardıń tayarlawǵa ayrıqsha itibar berile basladı. Atap aytqanda, 2002-jılǵa kelip Tashkent, Buxara, Namangan, Gúlistan, Ándijan mámleketlik universitetlerinde, Nókis, Angren, Jizzax mámleketlik pedagogikalıq institutlarında arnawlı fakultet hám bólimler xızmet kórsete basladı.

Ĝárezsizlik jıllarındaĝı ózgerisler tiykarında jańa sabaqlıqlar 2001-jılda R.Hasanov tárepinen 1-3-klasslar ushın tayarlandı. Bulardan birinshi klass sabaqlıqları 2001-2002-jıllarda basıp shıǵarıldı. Súwretlew óneriniń oqıtılıwı, shınıǵıwlardıń jetilisip barıwı sebepli 2-3-klasslar ushın sabaqlıq M.Isaqova, R.Hasanov, A.Sulaymanov, S.Jumaniyazov, B.Azimovlar tárepinen 2009-2010-jıllarda basıp shıǵarıldı.

Solay etip ĝárezsizlik jıllarında súwretlew óneri páninen basıp shıǵarılgan sabaqlıqlar mámleketlik tálim standartında kórsetilgen talaplar boyınsha islengenligin kórip shıqtıq. Bul tálim standartında oqıwshılardıń iyelewi kerek bolǵan bilim hám kónlikpeleri anıq kórsetilip ótilgen. Bul baspadan basılıp shıǵılǵan sabaqlıqlar házirgi waqıtta qaraqpaq tiline de awdarılıp ulıwma bilim beriw mekteperlerinde paydalılmaqta.

Tekseriw sorawları

1. Uliwma tálim mektepleinde súwretlew óneri tálim kontseptsiyasi qashan tástiyiqlandı?
2. Qanday atamada súwretlew óneri boyınsha dasturler tayarlandı?
3. Ĝárezsizlik jıllarında súwretlew óneri oqıtıwshılardıń tayarlawǵa qanday itibar berildi?
4. Ĝárezsizlik jıllarındaĝı ózgerisler tiykarında jańa sabaqlıqlar kimler tárepinen tayarlandı?
5. Súwretlew óneri oqıtıwshıları respublikamızdıń qaysı qalalarında tayarlandı?
6. Mámleketlik standartqa kóre, 5-7 klasslarda súwretlew óneri táliminiń mazmunı neshe jóneliste kórsetilgen?
7. Tálimniń mámleketlik standartında súwretlew óneri oqıw pánine hár bir klassta háptesine neshe saattan waqıt ajratılǵan?

Tayanış túsinikler:

Kontseptsiya, fakultativ shınıǵıwlar, súwretlew óneri, metodika, baǵdarlama, mámleketlik standart, kórkem miynet, arxitektura

III bap. MEKTEPTE SÚWRETLEW ÓNERI SINIĞIWLARINIŃ MAZMUNI

3.1. SÚwretlew ónerinen mámleketlik tálim standartı

Jobası: 1. SÚwretlew ónerinen mámleketlik tálim standartı hám onıń mazmunı. 2. Mektepte súwretlew óneri páninen oqıwshılar bilimine qoyılatuǵın minimal talaplar. 3. Mámleketlik tálim standartın qadaǵalaw. 4. Mámleketlik tálim standartında súwretlew óneriniń maqset hám wazıypalarınıń belgileniwi.

O'zbekstan Respublikası Ministrler Kabinetiniń 1999-jıl 16-avgusttaǵı qararına muwapıq 1999-2000-oqıw jılınan baslap ulıwma orta bilim beriw mekteplerinde barlıq pánler qatarında súwretlew óneri tálimi boyınsha da mámleketlik standartlar engizildi. Mámleketlik tálim standartınıń islep shıǵılıwı áweli Ózbekstanniń ǵárezsizligi, onıń jáhán jámiyetshiligine jaqsı kirip barıp atırǵanlıǵı menen baylanıslı. Házirgi waqıtta hár bir pán boyınsha, solar qatarı kórkem-estetikalıq pánlerden mámleketlik tálim standartlarınıń jaratılıwı, onıń húkimet tárepinen tastıyqlanıwı úlken ilimiy hám ámeliy áhmiyetke iye bolǵan waqıya. Sol standartlar Ózbekstan tariyxında birinshi ret jaratılıwı bolıp, ol respublikamız mekteplerinde ilimdi joqarı ilimiy-metodikalıq túrde dúziw hám de onı dúnya standartları dárejesine alıp shıǵıwǵa jaǵday jaratadı.

Standart mámleket tárepinen qoyılǵan talaplardı durıs hám qátesiz ámelge asırıw ushın imkanyat beriwi menen bir qatarda ámeliyatta qollanıp kiyatırǵan baǵdarlama, sabaqlıq hám metodikalıq qollanbalardaǵı kemshilik hám jetispewshiliklerdi joq etiw hám onıń oqıtılıwın talap dárejesine jetkeriw imkaniyatın beredi.

Mámleketlik standartqa kóre, súwretlew óneri táliminiń mazmunı baslawısh klasslarda tómendegi tórt jóneliste bayan etildi:

1. Barlıqtı ańlaw.
2. Ónerdi ańlaw.
3. Naturaǵa qarap súwret salıw.

4. Kompozitsialıq jumıs.

Besinshi-jetinshi klasslarda bolsa ol tómenдеgi úsh bólim boyınsha belgilendi.

1. Kórkem ónertanıw tiykarları.
2. Naturaǵa qarap súwret salıw.
3. Kompozitsialıq jumıs.

Bul baǵdar boyınsha súwretlew óneri oqıw predmetin oqıtıwda hár bir muǵallım óz dıqqatınıń nelerge qaratılıwın bilip alıwı kerek boladı. Súwretlew ónerin oqıtıwda muǵallımniń dıqqat beriwı kerek bolǵan tiykarǵı kórinisler tómenдеgilerden ibarat.

1. Oqıwshılardı tábiyattaǵı hám óner shıǵarmalarındaǵı gózzallıqtı kóriwge, ańlawǵa hám onnan zawıqlanıwǵa hám olardı qádirlewge úyretiw.

2. Balalardı dóretiwshilik, abstrakt, logikalıq pikirlewge, ásirese, dóretiwshilik qábiletleri hám fantaziyaların asırıwǵa qaratıw.

3. Súwret, ámeliy, arxitektura ónerleri baǵdarınan teoriyalıq, ulıwma elementler, bilimler beriw.

4. Oqıwshılarda qadaǵalawshılıq, kórgen nársesin este saqlawı, shámalaw, keńislikti kóz aldına keltiriw uqsaqan shaxs ushın áhmiyetli bolǵan táreplerin ósiriw.

5. Súwret hám naǵıs, musin islew baǵdarınan súwretlew bilimin, fantaziyanı ósiriw.

6. Estetikalıq ishki sezimdi tárbiyalaw hám rawajlandırıw.

7. Kórkem ónerge qızıǵıwdı ósiriw hám muhabbattı tárbiyalaw.

Bul wazıypalar mektepte súwret sabaǵın alıp barıwshı hár bir muǵallımni óz kásibiniń mamanı bolıwın talap etedi. Sebebi, standart mazmunı maman oqıtıwshılar ushın dúzilgen. Súwretlew óneri táliminde ilim, mámleketlik standart, ónerdiń úsh túri, súwretlew, ámeliy hám músinshilik ónerleri mazmunın kórsetken bolıp, ol dáslep milliy ózbek óneriniń, onıń kórkem úrp-ádetlerin, ayırım belgili ózbek súwretlew, ámeliy, músinshilik ónerleri ustalarınıń ómiri hám mazmunın,

Ózbekstanda ónerdiń bul túrleri rawajlanǵan oraylardı, Ózbekstandaǵı úlken óner muzeylerin biliw, súwret oqıw predmetleriniń wazıypalarınan biri ekenligin aytıp ótedi. Bunnan maqset milliy óner quralı arqalı oqıwshılarǵa kórkem tálim beriw menen bir qatarda olarda shaxstı estetikalıq, tárbiyalıq hám miynet tárbiyasın ámelge asırıwdan ibarat. Milliy ózbek ónerin shet el hám dúnyanıń házirgi zaman jetilisken kórkem ónerine qaraǵanda keń hám anıq úyreniwdegi maqset hár bir ózbek oqıwshısı óz xalqınıń tariyxın, ádebiyatın biliwi shárt ekenligi sıyaqlı, onıń ónerin hám bılay qaraǵanda keńlew biliwge erisiwden ibarat. Milliy óner ilim mazmunında fundament bolıwı shárt. Olardı úyrenbey, bilmey turıp, jaslarımız kórkem mádeniyatlı shaxs bola almaydı. Sonlıqtan milliy qabıqqa aralasıp qalıw aqıbetinde olar dúnya standartları dárejesine shıǵa almaydı. Ásirese, jaslarımız áyemgi Mısır, Gretsiya, Hindistan arxitekturası, Awǵanstan, Irak, Túrkiya miniatyura reńli súwret shıǵarmaları, Evropada Oyanıw dáwiri súwreti rawajlanǵan batis mámleketleriniń házirgi zaman súwret hám arxitektura óneri úlgiyin úyrenbey hám bilmey turıp, mádeniylesken shaxs bolıw múmkin emes.

Mámleketlik tálim standartında súwretlew óneri tálimi mazmunına bolǵan májbúriy minimal talaplar bayan etilgen. Oqıtıwshı onı orınlawı shárt. Biraq, oqıtıwshı usınıń menen shegaralanıp qalmastan, onı teńlestiriwge háreket etiwı lazım. Biraq, tálim mazmunın joqarı dárejege alıp shıǵaman dep balalarǵa artıqsha talaplar qoyıwǵa, olardı qıynawǵa bolmaydı.

Mámleketlik tálim standartları boyınsha baslawısh mekteplerdiń tórtinshi klass oqıwshıları oqıw jılınıń aqırında tómendegilerdi biliwi, isley alıwı tiyis (oqıwshılardıń tayarlıq dárejesine qoyılatuǵın zárurli talaplar):

Súwretlew óneri sabaqlarında isletiletuǵın is quralları hám materiallardı - albom, qálem, qıl qálem, stek, boyaw, palitra, guash, akvarel;

- reń atların - aq, qara, qızıl, sarı, kók, jasıl, sarǵısh qızıl, sıya reń, aspan kók, kúl reń, ashıq qızıl, toq qızıl, másh reń, qırmızı, qońır, sıya reń;

- Súwretlew ónerinde isletiletuǵın oqıw quralları menen durıs qatnasta bolıw qaǵıydaları;

- 15 ke jaqın dóretiwshilik penen shuǵıllanıwshı súwretshi hám músinshilerdiń atı hám familiyasın hám de olardıń shıǵarmalarınıń atamaların;

- 4-5 ılaydan xalıq oyınshıqları hám gúlalshılıq buyımların jaratıwshı gúlallardıń atı hám familiyasın;

- tiykarǵı hám jasalma reńlerdi, xromatik hám axromatik renlerdi, jıllı hám suwıq reńlerdi;

- naǵıs túrlerin: jol naǵıs, tórt múyeshli naǵıs, kvadrat naǵıs, dóńgelek naǵıs;

- ámeliy ónerde isletiletuǵın gúl atların: japıraq, sebarǵ, aygúl, badam, shobarg, paxtagúl;

- ámeliy ónerde isletiletuǵın atamaları: súwretshi, reń, súwret, forma, aplikatsiya, ritm, simmetriya, asimmetriya, format;

- kórkem qurıw-jasaw islerinde isletiletuǵın kórkem tábiyiy hám taslandı materiallardı.

Baslawısh mekteplerdiń tórtinshi klasın pitkeriwshı oqıwshılar tómenдеgi tájiriye hám kónlikpelerdi ózlestiriwi lazım.

Ápiwayı qálem, qıl qálem, stek, qayshı menen isley alıw; tuwrı qıya hám iyrek sızıqlar sızıw; ápiwayı nárselerdiń formaların qálem, qıl qálem, stekler menen súwretley alıw; belgili ólshemdegi sızıqtı bir neshe teń bóleklerge bóliw; akvarel hám guash boyawlarınan durıs paydalanıwdı biliw, boyawdı eritiw, aralastırıw; tiykarǵı reńlerdi aralastırıw arqalı jasalma reńlerdi alıw; eń ápiwayı naǵıslardı sıza alıw; súwret, foto súwret hám illyustratsiyalarda kórsetilgen tábiyat waqıyaların (jıl máwsimleri, hawa rayı), qus, haywan hám adamlardı xarakterli hám háreketli kóriniste súwretley alıw; tábiyat hám turmıs janrındaǵı súwretler haqqında elementar pikir júrgiziw (maǵan unadı, bárinen de unadı, jaqpadı uqsáǵanlar); ılay hám plastilin, tábiyiy hám taslandı materiallar menen isley alıw; belgilengen qaǵaz betin tegis boyaw; tábiyat kórinisindegi gózzallıqtı ańlaw hám onnan zawıqlanıw; músin islegende olardaǵı obraz hám nárselerdi óz-ara baylanıslı halda súwretlew; ılaydan islengen oyınshıqlardı guash boyawı menen boyawdı biliw; súwret sızǵanda qaǵaz ólshemi hám formatın durıs alıw; dógerek-átiraptaǵı tábiyat kórinisleri hám miynet

barısındaǵı gózzallıqtı kóre alıw hám olardan zawıqlanıw; usınıs etilgen ertek hám gúrrińlerdiń mazmunı tiykarında súwret hám músin islew; nárselerdiń súwretlerin sızbastan aldın olardıń formasın qıl qálem tiygizip alıw jolı menen payda etiw; óz betinshe jol sızıq, kvadrat, tórt múyeshli, dóńgelek naǵıslar isley alıw; naǵıslar islewde geometriyalıq hám ósimlik naǵıslardan erkin paydalana alıw; bala ózi islegen músinge bezew elementlerin stek yamasa qol menen isley alıwı; tema tiykarında súwret salǵanda olardaǵı tiykarǵı hám qızıqlı elementlerdiń kompozicyadaǵı ornın, ólshem hám reńin ajratıp súwretlew.

Jetinshi klasstı pitkeriwshi oqıwshılar bilim beriw protsesiniń aqırında tómendegi bilim, kónlikpe, uqıplılıqlarǵa iye bolıwı tiyis:

Súwretlew óneri baǵdarınan:

- súwretshilerdiń tiykarǵı is quralları hám isletetuǵın materialların - molbert, etyudnik, xolst, qıl qálem, mastexin, boyawlar (maylı, akvarel, guash, h.t.b.), pastel, sous, ugol, sangina h.t.b.;

- músinshiliktiń tiykarǵı is quralları hám isletiletuǵın materiallardı - dástek, balǵa, stek, ılay, tas, aǵash, h.t.b.;

- grafikashı súwretshilerdiń is quralları hám isletiletuǵın materialların;

-reńli súwrette isletiletuǵın atamalar (natura, fon, perspektiva, sızıqlı perspektiva, reń perspektivası, hawa perspektivası, gorizont sızıǵı) eskiz, jarıq saya, blik, refleks, óziniń sayası, túsiwshi saya, janr, kompozicya, reproduksiya, avtoportret, freska, mozaika, vitraj, dástekli reńli súwret, miniatyura reńli súwret, monumental reńli súwret, dekorativ reńli súwret, qaralama, reńleme, etyud, original, slayd, kolorit, gamma; - músinshilikte isletiletuǵın ayırım atamalardı – dástekli músinshilik, monumental músinshilik, plastik músinshilik, sayaxat baǵı músinshiligi, real músinshilik, dekorativ músinshilik, relief, gorelef, barelef;

- grafikada isletiletuǵın tiykarǵı atamalardı - gravyura, linogravyura, litografiya, ksilografiya, estamp, gazeta-jurnal grafikası, karikatura, plakat, bas hárip, bas bezew, juwmaklawshı bezew, illyustratsiya, etiketka, upakovka;

- Ózbekstan aymađının tabılđan eń áyemgi reńli súwret hám músinshilik úlgileri;

- súwretlew óneri janrların - peyzaj, turmıs, natyurmort, tariyxıy, batal, portret, ápsanalıq, animal, marina;

- Ózbekstanlı hám jer júziniń dúnyađa belgili 5-6 súwretshiniń ómiri hám dóretiwshiligin;

- reńli súwret, músinshilikte grafikada dóretiwshilik etiwshi 50-60 súwretshi, músinshi, grafikashılardıń atı-familiyası hám olardıń shıǵarmaların;

- súwretlew ónerindegi tiykarǵı aǵımlar;

- Shıǵıs miniatyura reńli súwret mekteplerin;

- Movaraunnaxr miniatyura reńli súwret mekteplerin;

- Ózbekstan hám dúnyanıń belgili súwretlew óneri muzeylerin.

- ámeliy bezew óneri baǵdarınan:

- ámeliy bezew óneri ustalarınıń tiykarǵı is quralları hám olardıń isletetuǵın materialların;

- ámeliy bezew ónerinde isletiletuǵın ayırım atamaldı - naǵısshılıq, ganchkerlik, aǵash oymashılıǵı, mıskerlik, kesteshilik, gúlalshılıq, zergerlik, kóp japıraq, chinnigúl, gúllala, badam gúl, margúla, gúlsafsar, qushband, stilizatsiya, islیمی girix, ashıq naǵıslar, sheksiz naǵıslar;

- ámeliy bezew ónerinde dóretiwshilik etiwshi belgili 10-15 ustalarınıń familiyası hám atı;

- dúnyađa belgili 3-4 ámeliy óner ustasınıń ómiri hám dóretiwshiligin;

- Ózbekstanda xalıq ámeliy bezew óneri rawajlanǵan oraylardı;

- Tashkenttegi Ózbekstan xalıq ámeliy óneri muzeyin.

Arxitektura óneri baǵdarınan:

- arxitekturada isletiletuǵın tiykarǵı is quralları hám materialların;

- arxitekturada isletiletuǵın ayırım atamaldı - меѣмор, jomeѣ, minara, rovoq mezana, ark, gúmbez, maket, muqarnas, navo, koshin, maqbara, mehrab, portal,

fundament, poyustun, piramida, order, gotika, romantizm, barokko, klassitsizm, renessans, registan, interer, eksterer;

- Ózbekstan aymaǵında tabılǵan eń áyemgi arxitekturalıq estelikler - Afrosiab, Varaxsha, Bolalik tepa, Topıraq qala h.t.b.;

- Ózbekstannıń IX-XIX ásirdegi hám házirgi zamandaǵı belgili arxitekturasın;

- dúnyanıń áyemgi hám házirgi zamandaǵı belgili arxitekturasın;

- arxitekturada dóretiwshilik etiwshi 10-15 arxitektordardıń atı hám familiyasın;

- dúnyadaǵı belgili 2-3 arxitektordıń ómiri hám dóretiwshiligin;

Jetinshi klasstı pitkeriwshi oqıwshılar tómenдеgi tájiriybe hám kónlikpelerdi ózlestiriwi lazım:

- dógerek-átiraptıń ráńbáreń formalarǵa júdá bay hám gózzal ekenligin seziw; súwretlengen predmetlerdiń forması, dúzilisi, reńi, ólshemlerin, keńisliktegi jaylasıwın óz betinshe talqılay alıw;

- súwretlew óneri shıǵarmaların qabıllaw hám olardı ápiwayı túrde talqılaw (mazmunı, ideyası, kórsetip beriwshi quralları);

- hár bir súwretlew óneri shıǵarmasın ónerdiń qaysı túrine hám janrına tiyisli ekenligin óz betinshe anıqlay alıw;

- 2-3 nárseden quralǵan natyurmorttıń ózine qarap súwretin islew;

- jarıq saya, reń túsiniк, perspektiva nızamlılıqları tiykarında súwretley alıw;

- tema tiykarında súwret salıw ushın qızıqlı mazmun tańlay alıw;

- ádebiy shıǵarmalar ushın Shıǵıs káramat reńli súwreti usılında súwret sızıp biliw;

- músinshilik te adam, haywan hám nárselerdiń dúzilisi, forması hám olardıń xarakterli ózgesheliklerin, ólshemleri hám ólshem birligin kóre alıw;

- músinler islewde haywan hám adamlar formasınıń xarakterli táreplerin súwretley alıw;

- ılay hám plastilin menen adam hám haywanlardıń músinin forma, ólshem hám ólshem qatnasların esapqa alǵan halda islew;

- hárekettegi adam hám haywan músinlerin súwretley alıw;

- ámeliy óner shıǵarmaların óz betinshe talqılay alıw;
- ámeliy óner buyımların gúzetkende olardıń túrin anıqlay alıw;
- ámeliy óner buyımı eskizlerin islegende olardıń funktsiyası, forma hám bezewin esapqa alıp súwretlew;
- ámeliy bezew islerine tiyisli formalardı stilizatsiyalaw;
- jıllı hám suwıq kolorit tegi kórkem bezew islerin orınlaw;
- bir neshe boyawlardı aralastırıp, quramalı reń birikpelerin payda etiw;
- arxitekturalıq binalar ushın joba eskizin islew;
- tematikalıq súwretlerdi reń hám hawa perspektivası tiykarında súwretlew;
- qálem súwrette nárselerdiń formasına maslastırıp, olardı shtrixlar járdeminde súwretlew;
- boyawlar menen reńleme, qálem menen qaralamalar islew.

1. Súwretlew óneri kórkem ónerdiń bir túri ekenligi hám onıń adamlar ómirindegi ornı hám áhmiyeti. Ózbekstan territoriyasında súwretlew óneriniń keleshegi hám onıń túrleri hám janrları (peyzaj, turmıs, natyurmort, portret, tariyxıy, animal, ápsanawiy). Reńli súwretlew túrleri dástekli reńli súwret, monumental reńli súwret, miniatyura reńli súwret. Reńli súwret texnikası - freska, mozaika, vitraj.

2. Músinshilik músin túrleri - dástekli músin, dekórativ músin, monumental músin; relief (barelef, gorelef), domalaq háykeller.

3. Grafika túrleri dástekli grafika, estamp, plakat, kitap grafikası, gazeta-jurnal grafikası, etiketka, upakovka. t.b.

4. Movarounnaxr miniatyura mektebi, shıǵıs miniatyura mektepleri, Evropada Oyanıw dáwiri súwretlew óneri, Ózbekstannıń házirgi zaman súwretlew óneri, dúnya súwretlew ónerindegi tiykarǵı aǵımlar, dúnyanıń eń úlken súwretlew óneri, muzeyler, Ózbekstannıń eń úlken súwretlew óneri muzeyi. Dúnyanıń belgili eń ullı súwretshileriniń ómiri hám dóretiwshiligi (Kamoliddin Bexzod, Leonardo da Vinshi, U. Tansiqbaev, Sh. Axmarov t.b).

Naturaǵa qarap súwret salıw – shınıǵıwları zatlardıń dúzilisin, túrin, reńin, ólshemlerin, olardıń xarakterlerin, tipik belgilerin biliw imkaniyatın beredi. Usı arqalı balalarda gúzetiwshelik, eslew, estetikalıq oylaw, obrazlı oylaw, eń kerekli ámeliy

dárejeler rawajlanadı. Olar tik, jayıq, awıq, qıysıq, tolqın tárizli sızılardı sızıw, boyawlar menen júzeni bir ólshemde boyaw. Ashıq túrden qoyıw túrge, qoyıw túrden ashıq túrge ótiwdi úyrenedi. Oqıwshılar tuwrı hám qıya sızılardı teń bóleklerge bóliw jumısların ózlestiredi. Sızılıp atırǵan súwrettiń mazmunınan kelip shıqqan halda qaǵaz formasın tuwrı tańlawdı hám súwretti qaǵazdan kompozitsion tárepten tuwrı jaylastırıw úyretiledi. Sonday-aq, súwretti basqışlar tiykarında ózlestiriw úyretiledi.

Joqarıda aytıp ótilgen wazıypalar 1-2 saat dawamında hám qısqa múddette (5-10 minut) islenetuǵın ápiwayı hám reńli turde ámelge asırıladı. Joqarıda kórip shıǵılǵan wazıypalar hám tapsırmalar ósimlik hám terek japıraqları, túrli forma hám reńdegi gúller miyweler, ónermentshilik hám ámeliy óner buyımların ayırıqsha hám top bolıp jaylasqan halda natyurmort tárizinde súwretin sızdırıw arqalı ámelge asırıladı. Naturaǵa qarap islenetuǵın tapsırmalar qus, haywan, adam kórinislerin tolıq yamasa tolıq emes súwretlew názerde tutiladı.

Baslawısh klasslarda kóbirek balalardıń súwretlewge imkaniyatı tuwrı keletuǵın bayraqsha, saat, hawa sharı, oyınshıq mashınalar, iynelik, gúbelek, altın qońız sıyaqlı jánliklerdiń súwretin sızıw júdá tuwrı keledi. Bunday shınıǵıwlar ushın natura tańlawda oqıtıwshı olardıń estetikalıq kórinisine, túrine, reńine balalardıń qızıǵıwın oyatatuǵın bolıwına óz itibarın qaratadı.

Kórkem óner predmeti tálim-tárbiyanıń tiykarǵı bólimlerinen biri - miynet tárbiyasın ámelge asırıwǵa, sıpatına tásir kórsetedi. Sonday kórkem óner shınıǵıwlarında oqıwshılar ámeliy xarakterli islerdi orınlaydı, túrli material hám ásbaplar menen islewdi úyrenedi, túrli operatsiyalardı (oyıw, ılay isi, koriw-jasaw, gravyura h.t.b) orınlaydı. Kórkem óner programması, kórkem iskerligi málim izbe-izlikte ámelge asırıwdı, materiallardıń qásiyetlerin esapqa alıwdı talap etedi. Kórkem óner xalıq ámeliy óneri hám kórkem ónermentshilik dástúrleri menen, házirgi zaman texnika estetikası hám kórkem bezew máseleleri menen baylanıslı.

Ámeliy jumıslardıń mazmunı, hár túrli bolıwı jaqsı nátiyje beredi. Mısalı, sabaqlarda ılay menen islew, ámeliy kórkem óner menen shuǵıllanıw, tabiiyiy

materiiallardı qollanıw, akvarel, guash, tush, plastilin, flomaster sıyaqlı boyawlar hám materiiallardan paydalanıw, qaǵaz, gezleme, aǵash hám basqa materiiallardı kesiw, jabıstırıw, montajlaw sıyaqlılar.

Qorshaǵan ortalıqtı estetikalıq kóre biliwdı ósırıw balalarda obrazlı elesletiw hám túsinińleriniń bayıtıwdı, olardıń tajiriyye gúzetiwsheńligi, kórkem xizmetleriniń jámiyet, adamlar turmısındaǵı ámeliy roli haqqındaǵı túsinińleriniń bayıtıwdı maqset etip qoyadı. Sonıń menen birge bul sabaqlar balalarda óner haqqında, súwretshi miynetiniń ózine tán ózgeshelikleri haqqında, kórkem tildiń sáwlelendiriw quralları hám spetsifikası haqqında túsiniń hám bilimlerin bayıtıwdı da názerde tutadı.

Mektepte súwretlew óneri sabaqlarına názer salar ekenbiz, onda Watanımızdıń ullı ótmishi, watanlaslarımızdıń gárezsizlik ushın alıp barǵan gúresleri, Ózbekstannıń gózzallıqqa tolı tábiyatı, xalıqlar doslıǵın kórsetiwshi súwretlew óneri dóretpeleri menen tolıp-tasqanlıǵınıń gúwası bolamız.

Súwret salıwda minimal talaplar:

qálem súwret – qálem súwret súwretlew óneriniń tiykari.

kólemsiz zatlardı súwretlew hám olardıń forması, dúzilisi elementleri.

Perspektiva haqqında ulıwma maǵlıwmat. Perspektiva túrleri. Zatlardı súwretlewde perspektiva qaǵıydaları hám tiykarǵı túsinińleri, qálem súwret kompozicyası.

Shtrix. Tús , túsler qatnası. Qálem súwrette ushqın, jaqtı, jariq, yarım sayı, óziniń sayası, refleks hám túsiwshi sayalar haqqında. Zat hám buyımlardı tús arqalı fakturasın belgilew. Buyımlardıń keńisliktegi jaǵdayın súwretlew.

Reńtúsiniń hám boyaw menen islew.

Reń ózi ne, reń spektorları. Axromatik hám xromatik reńler. Issı hám suwıq reńler. Reńli súwret shıǵarmalarında reń uyǵınlıǵı, reń kontrastı túsi.

Akvarel, guash, maylı boyaw, flomasterler. Boyawlardıń reńin tańlaw, qosıw, jańa reń payda etiw. Boyawlar menen islew texnikası hám onıń izbe- izligi. Palitradan paydalanıw.

Peyzaj (tábiyat kórinisi) janrı haqqında túsiniń.

Tábiyattağı terekler, ósimliklerdiń jeke-jeke súwretin jaratıw. Tábiyat kórinisi ulıwmalasqan súwretlew usılında islew.

Reńde natyurmort dúziwdiń qağıydaları. Zatlardıń reń qatnasıqları hám kompozicyası. Reńde natyurmorttıń súwretleniwiniń metodikalıq basqıshları.

Súwretlew ónerinde adam gewdesiniń súwreti. Adam gewdesin súwretlewdegi metodikalıq izbe-izlik. Kompozicya hám onı súwretlew ónerindegi áhmiyeti. Kompozicya haqqında ulıwma maǵlıwmat. Súwretshiler dóretpesinde tematikalıq kompozicyalar. Tematikalıq kompozicyalar dúziw hám onı súwretlewdegi metodikalıq izbe-izligi. Natyurmort kompozicyası. Hár túrli temalar kompozicya boyınsha nabroska súwretler islew.

Kórkem ámeliy óneri hám onıń iskerligi, insan ómirinde tutqan ornı. Xalıq ámeliy óneri hám mádeniy milliy miyras.

Ámeliy óner hám onıń túrleri. Naǵısshılıq, oymashılıq, gúlalshılıq, kesteshilik usaǵanlar. Házirgi dizayn óneri.

Kórkem óner grafikası hám onıń áhmiyeti. Shriftler hám olardıń tariyxıy túri. Shriftlerdi jazıw texnologiyası. Tálim orınları, kabinet, koridor, klass, bólme, asxananıń kórkem bezetiliwi.

Kórkem óner tariyxı hám onıń túri.

Ónerdiń insan jámiyetinde tutqan ornı. Ónerdiń kelip shıǵıwı hám túri. Ónerdiń rawajlanıwı.

A. (Shet el óneri) orta ásirler dáwiri óneri. oyanıw dáwiri óneri. Evropa óneri.

B. (Rus súwretlew óneri) áyemgi Rus hám Slavyanlar óneri, zergerlik, arxitektura, monumental reń súwret óner. Mozaika, ikona hám dıyalıy súwretler. XIX-XX ásir baslarında rus súwretlew óneri.

V. (ózbek óneri) áyemgi ózbek óneri. Házirgi Ózbekstan aymaǵında jasaǵan áyemgi xalıqlar óneri hám mádeniyatı (zarautsoy, varaxsha, Afrosiab hám basqalar). Orta Aziya xalıqları óneri. Timuriyeler dáwiri óneri. Miniatyura óneri. Arxitektura hám ámeliy óner. Ózbek kitap grafikası. Shıǵıs miniatyura óneri hám mektepleri (K.Behzod. I.Muzahib. M.Murod). Berilgen tema boyınsha «eń jaqsı kompozicya

eskizi ushın» talabalar ortasında tańlaw ótkerip, jaqsı eskizlerden kórgizbeler ótkerip, jeńimpazlardı anıqlaw jaqsı nátiyje beredi.

Tekseriw sorawları

1. Mámleketlik tálim standartı qashan engizildi?
2. Mámleketlik standartqa kóre, súwretlew óneri táliminiń mazmunı baslawısh klasslarda qanday jónelislerde alıp barıladı?
3. Mektepte súwret sabaǵın alıp barıwshı muǵallimniń wazıypaları nelerden ibarat?
4. Mámleketlik tálim standartları boyınsha baslawısh mekteplerdiń tórtinshi klass oqıwshıları oqıw jılıniń aqırında nelerdi biliwleri kerek?
5. Baslawısh mekteplerdiń tórtinshi klasın pitkeriwshi oqıwshılar qanday tájiriye hám kónlikpelerdi ózlestiriwi lazım.
6. Jetinshi klasstı pitkeriwshi oqıwshılar bilim beriw protsesiniń aqırında qanday bilim, kónlikpe, uqıplılıqlarǵa iye bolıwı tiyis?
7. Kórkem ónertanıw tiykarları bóliminde qanday isler alıp barıladı?
8. Súwret salıwda qanday minimal talaplar qoyılǵan?

Tayanısh túsinipler:

Standart, súwretlew óneri, ámeliy óner, músinshilik óneri, plakat, kitap grafikası, akvarel, guash, tush, plastilin, flomaster, qaǵaz, gezleme, aǵash, Perspektiva, Shtrix. Tús, Axromatik reń, xromatik reń, Peyzaj, Ámeliy, Mozaika, ikona, Miniatyura óneri, relief, barelef, gorelef, domalaq háykel, estamp, plakat, kitap grafikası, gazeta-jurnal grafikası, etiketka.

3.2. Súwretlew ónerinen klasstan tıs hám mektepten tıs jumislardıń mazmunı

Jobası: 1. Klasstan tıs islerdiń maqset hám wazıypaları. 2. Mektepte súwretlew óneri dógerekleri. 3. Súwretlew óneri hám ámeliy ónerden klasstan tıs ilajlar (ekskursiyalar, bayanatlar, kórgizbeler yamasa ushırasıw keshelerin shólkemlestiriw).

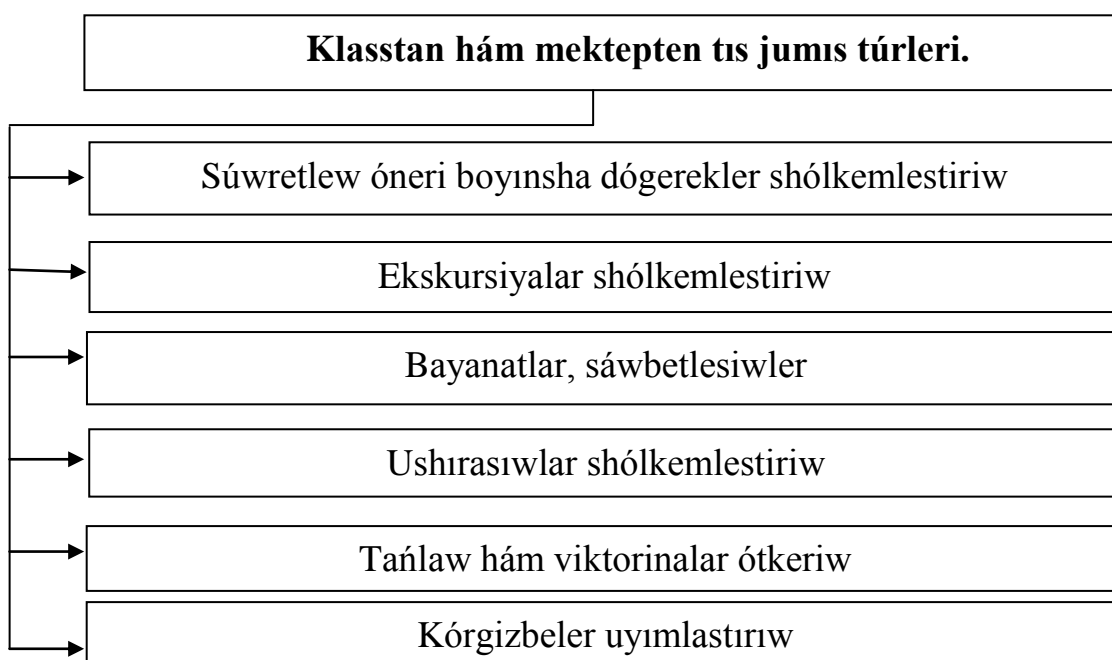
Ulıwma bilim beriw mekteplerinde oqıwshılar menen alıp barılatuǵın klasstan hám mektepten tıs jumıslar súwretlew óneri pániniń aldına tómendegi wazıypalardı qoyadı:

- oqıwshılardıń súwretlew óneri pánine bolǵan qızıǵıwshılıǵın arttırıw, yaǵnıy, ulıwma kórkem ónerge bolǵan estetikalıq kózqarasın rawajlandırıw. Olardıń sana-seziminde dúnya gózzallıǵın, tábiyat gózzallıǵın túsine biliwdi qalıplestiriw.

- oqıwshılarda tiykarǵı súwret sabaǵında ózlestirgen bilimlerin hám kónlikpelerin qayta rawajlandırıw.

- talantlı hám uqıplı balalardı anıqlaw hám ósiriw.

Bul wazıypalar bir-biri menen tıǵız baylanısta alıp barılǵanda ámelge asadı. Mısalı: balalardıń súwretlew ónerine degen qızıǵıwshılıǵı artsa, talant ósip shıǵadı hám uqıplı oqıwshılar jetilisedi. Yamasa óz kónlikpelerin qayta rawajlandıratuǵın oqıwshı álbette sol páнге qızıqqan boladı. Sonıń menen birge usı joqarıda kórsetilgen wazıypalardı ámelge asırıw maqsetinde orta mekteplerde oqıwshılar menen tómendegi klasstan tıs hám mektepten tıs jumıs túrleri alıp barıladı:

Klasstan tıs hám mektepten tıs jumislardıń maqseti tiykarınan sabaqqa qoyılatuǵın wazıypalar menen birdey, biraq, bul jerde sol tapsırmalardı keńirek hám tereńirek ózlestiriwge járdemlesedi.

Klassta hám mektepte jumislardıń mazmunın sonday etip shólkemlestiriw kerek, onda oqıwshılar óz sheberliklerin súwretlew ónerindegi uqıplılıqların da hár tárepleme jetilistiriwi shárt, ásirese, olardıń dóretken shıǵarmalarında kórkemlilik, reallıq kórinisler sáwlelenip turıwı tiyis. Álbette, óz-ózinen bunday jumıslar súwretlew óneriniń qaǵıydaları hám nızamlılıqlarına tolıq juwap beredi, sebebi, oqıwshı realistlik súwret sızıw ushın perspektiva, jaqtılıq hám saya, reń almasıw, zattıń konstruktivlik qurılısın qurıw jollarına keń itibar beredi.

Sonıń menen birge oqıtıwshı klasstan hám mektepten tıs jumislardı alıp barıw barısında oqıwshılardıǵa súwret salıw kórkem óneri ápiwayı nárese emes, al, unamlı emotsiyalar deregi bolǵan quwanış alıp keletuǵın mashaqatlı miynettin nátiyjesi ekenligin uqtırıwı kerek. Bul jerde muǵallım sonday jollar tabıw kerek, bul jollar hám usıllar oqıwshılardıń sulıwlıqqa, sulıwlıq nızamların dóretiwge qızıǵıwshılıǵın oyatsın.

Klasstan hám mektepten tıs jumislardı tabıslı basqarıw ushın oqıtıwshı aldın-ala ótkeriletuǵın ilajlardı hám olardıń temaların jobalastırıp alıwı zárúr. Jobada ótkeriletuǵın ilajlardıń barlıǵında da olardıń ótkeriliw waqtı, oqıwshılardıń jas ózgeshelikleri, maqseti hám wazıypaları tolıq belgilenip kórsetiledi. Sonıń menen qatar bul ilajlardıń jobasın islep shıǵıwda klass basshısı, mektep direktorınıń tárbiya isleri boyınsha orınbasarları menen kelisilgen halda hám de mektep direktorınıń tastıyıqlawında ámelge asırıladı. Ásirese, súwretlew óneri sabaqlarınıń tematikalıq jobaları menen salıstırmalı sáykes bolıwı názerde tutiladı. Demek, klasstan tıs, mektepten tıs jumislardıń forması hám xarakteri (ózine tán ózgeshelikleri) hár qıylı bolıwı múmkin.

Endi usı klasstan hám mektepten tıs jumislardıń túrleri menen tolıǵıraq tanısıp ham talqılap óteyik.

Mektepte súwretlew óneri dógerekleri. Bul klasstan tıs jumıslarınıń arasındaǵı eń kóp tarqalǵan túri bolıp esaplanadı. Mekteptegi súwretlew óneri dógeregi tiykarǵı klass sabaqlarınıń dawamı bolıp keledi. Biraq ta, dógerek jumısları ózine tán ózgesheliklerge iye. Birinshiden, bul sabaqlar súwretlew óneri menen shıntlap shuǵıllanıwshı hám qızıǵıwshı oqıwshılar ushın hám bul sabaqlar usı oqıwshılar ushın qanday da bir dárejede estetikalıq zárúrlik bolıp tabıladı.

Ekinshiden, dógerektiń alıp barılıw strukturası klass sabaqlarınan óziniń qızıqlı ótiliwi jaǵınan ajralıp turadı. Sabaq payıtında dógerek basshısı oqıwshılar menen birgelikte belgili bir mektep baǵdarlamasına baylanıslı máselelerdi sheshedi. Dógerek jumısların shólkemlestiriwde oqıwshılardıń hár qıylı jas ayırmashılıqları, olardıń intalılıǵı, uqıplılıǵı hám qızıǵıwshılıǵı esapqa alınadı. Bul jerde biz álbette, oqıtıwshınıń oqıwshılarga qálegen nársesin úyretiwı kerekligin túsiniwimiz kerek. Sonıń menen birge dógerektiń múmkinshilikleri, yaǵnıy, oqıtıw hám úyretiw tiykarları quralları menen támiyinlengenligi h.t.b. materiallıq bazasınıń jetkilikligi itibardan shette qalmawı kerek.

Súwretlew óneri dógerekleri hár qıylı bolıwı múmkin: qálem menen súwret salıw yamasa grafika reńli súwret, ılay yamasa plastilin menen jumıs islew, músınshilik dekorativ ámeliy qol óneri, bezew jumısları (oformlenie), linogravyura, keramika, mozaika, jas kórkem-óner izertlewshiler h.t.b.

Dógerekler súwretlew óneriniń ayırım bir túri yamasa janrı tiykarında da shólkemlestiriliwi múmkin. Bul dógereklerdiń túrleri hám olarǵa ajratılǵan saatlar kólemi hám tálim mazmunı, oqıwshılardıń tilekleri, mekteplerdiń ishki imkaniyatları hám jas ózgesheliklerinen kelip shıqqan halda belgilenedi.

Oqıtıwshınıń wazıypası dógerek jumıslarına kóbirek balalardı tartıw bolıp tabıladı. Oqıwshılar dógerekte úyrengen uqıplılıqların ámeliyatta, mektep turmısında keńnen paydalanadı. Mısalı, oqıwshılardıń alǵan bilimleri diywalıy stendlerdi kórkem bezewde, hár qıylı bayram sánelerine arnalǵan keshelerdi ótkeriwde, saxnalardı bezewde h.t.b. jerlerde júdá úlken paydalı tásirin tiygizedi.

Oqıwshılardıń jas ayırmashılıqları hám olardıń bilim dárejesin esapqa ala otırıp, dógerekler háptesine eki ret 4 saattan bir aylıq saatlardıń jámi 38 saatqa shekem rejlestiriledi. Hár bir topardaǵı oqıwshılardıń sanı 10-14 ten aspawı kerek. Toparlar 1-4- klasslar ushın ulıwma bir topar, 5-7-klasslar ushın ulıwma bir topar hám qosımsha, 8-9-klasslar ushın ulıwma bir topar bolıp dúziliwi múmkin.

Dógerekler súwretlew hám ámeliy kórkem óneriniń qaysı bir túri bolıwına qaramastan, ol teoriyalıq hám ámeliy bólimlerden ibarat boladı. Reńli súwret, grafika (qálem menen súwret salıw), músınshilik, yaǵnıy, ılay yamasa plastilin menen jumıs islew dógerekleri shınıǵıwlarında kompozicyalar islewge kóbirek kewil awdarıladı. Sonıń menen birge zattıń ózine qarap súwret salıw, ataqlı súwretshilerdiń dóretpelerinen nusqa kóshiriwler menen de shuǵıllanadı. Zattıń ózine qarap súwret salıw shınıǵıwlarında oqıwshılardıń jas ózgeshelikleri hám dógerek jónelisi esapqa alınǵan halda ápiwayıdan quramalıǵa, ańsattan qıyınǵa qarap bilim beriw hám oqıtıw printsiplerine ámel etiledi.

Baslawısh klass oqıwshıları menen kóbinese: qálem menen súwret salıw yaqi reńli súwret, ılay yamasa plastilin menen jumıs islew yamasa dekorativ qol óneri, sonıń ishinde ápiwayı naǵıs kompozicyaların dúziw uqsáǵan jumıs túrleri alıp barıladı.

5-7-klasslarǵa bargannan keyin súwretlew óneriniń jobada kórsetilgen túrleri quramalasıp baradı. Kóbinese naturaǵa, yaǵnıy, zattıń ózine qarap súwret salıw menen shuǵıllanadı.

Bunday shınıǵıwlardı orınlawda oqıtıwshı súwretlew óneriniń tiykarǵı qaǵıyda hám nızamlılıqları: jaqtılıq hám saya, perspektiva, reń seziw, tiykarǵı hám qosımsha reńler, axromatik hám xromatik reńler, komponovka qaǵıydalarına ayrıqsha itibar beredi. Kompozicya shınıǵıwlarınıń oqıwshılardıǵa qızıqlı bolıwı ushın hár qıylı janrlarda ámeliy tapsırmalar orınlanadı. Ásirese, peyzaj, turmıslıq, natyurmort, tariyxıy, batal, sonday-aq, animal janrdıǵı haywanlardıń súwretlerin islew oqıwshılar ushın úlken qızıǵıwshılıq oyatadı.

Mısalı: «Qaraqalpaqstan tábiyatı», «Ámiwdárya boylarında», «Gúzgi miywe jemisleri» nen natyurmort, «Qırıq qız», «Shılıpıq qorǵanı», «Jaylawda», «Úlkemizde báhár», «Nawrız bayramı», «Tulpar at», «Túyeler kárwanı», «Qarlıǵash», «Shembilikte» haqqındaǵı temalar usınıs etiledi.

Oqıtıwshı óz imkaniyatlarınan kelip shıqqan halda ámeliy jumıs islew protsesin hár qıylı oqıw quralları, hár qıylı súwretlew texnikaları hám de kórkem tábiyiy materiallardan paydalanıp shólkemlestiriwi maqsetke muwapıq boladı.

Mısalı: qálem, akvarelʼ, guash, sous, pastel, sangina, ugol, reńli qaǵazlar, tush, tábiyiy materiallardan - hár qıylı terek hám ósimlikler japıraqları, gúller túrleri, miywe hám palız ónimleriniń tuqımları, hár qıylı reńli taslar, shiyshe sınıqları, qus párleri h.t.b. dan paydalanıp jumıs islew ámeliy shınıǵıwlarıń qızıqlı ótiliwin támiyinleydi.

Sunday-aq, zattıń ózine qarap súwret salıwda dógerek aǵzaları hár qıylı palız ónimleriniń hám miywe mulyajları, úy buyımları, sport hám hár qıylı saz ásbapları, gipsten jasalǵan geometriyalıq deneler hám rozetkalar, antik dáwir gips músinleri, quslar kebi uqsalǵan nárselerdi keń paydalanadı. Bul nárselerdi sızdırıp úyretiwde dógerek basshısı temaǵa baylanıslı ataqlı súwret ustalarınıń dóretpeleri illyustratsiyalarınan, hár qıylı reproduktsiyalardan ónimli paydalanıp oqıwshılarǵa talqılap beriwi joqarı nátiyje beredi.

Súwretlew hám ámeliy ónerden teoriyalıq bilimler dógereklerdiń jónelisine qarap ápiwayı yamasa quramalı mazmunda alıp barıladı. Máselen: Kórkem óner tanıw yamasa jas kórkem óner izertlewshiler dógereklerinde teoriyalıq bilimler oqıwshılarǵa bir qansha tereńirek hám keńirek kólemde beriledi. Reńli súwret, grafika, músinçilik dógereklerinde teoriyalıq bilimler ortasha kólemde beriledi. Al, dekorativ ámeliy qol óneri, bezew jumısları dógereklerinde teoriyalıq bilimler bir qansha qısqartılǵan halda alıp barıladı.

Jas kórkem óner izertlewshiler dógereginde oqıtıwshı Qaraqalpaqstan hám Ózbekstan milliy kórkem óneriniń payda bolıwı, rawajlanıwı, ǵárezsizlik jıllarındaǵı

mámleketimiz súwretlew óneriniń rawajlanıwı hám jetiskenlikleri haqqındaǵı maǵlıwmatlardı oqıwshılarǵa jetkeriwi maqsetke muwapıq boladı. Sonday-aq, tariyxıy arxitekturalıq esteliklerimiz, eski dáwirlerden biziń dáwirimizge shekem jetip kelgen qol óneri dóretpelerimiz haqqında gúrrińler, teoriyalıq maǵlıwmatlar beriw oqıwshılarda súwretlew ónerine degen qızıǵıwshılıǵın ádewir arttıradı.

Dekorativ ámeliy qol óneri hám de bezew jumısları shınıǵıwlarında oqıwshılar kóbinese naǵısshılıqqa hám plakat peroları menen hár qıylı shriftler jazıp úyreniw, bayram otkırıkaları hám mirátnama eskizlerin tayarlap úyreniw menen shuǵıllanadı. Naǵısshılıqta naǵıs elementleri, olardıń sızılıw usılları, naǵıs islewde kompozicya, ritm, simmetriya sıyaqlı qaǵıyda hám nızamlılıqları menen keńnen tanısadı. Sonıń menen qatar jol ishine, tórtmúyeshlik, úshmúyeshlik, sheńber ishlerine óz betinshe naǵıslar oylap hám onı orınlaydı. Ásirese, qaraqalpaq, ózbek hám de qońsılas eller naǵıslarınıń ózine tán ózgeshelikleri, bir-birinen ayırmashılıqlarına baylanıslı maǵlıwmatlardı iyeleydi. Naǵıslardı hár qıylı materiallarda (mısalı, qaǵazda, aǵashta, kesteshilikte) islew jolların úyrenedi, sonday-aq, hár qıylı buyım betlerine islew metodikaların ózlestiredi.

Ilay yamasa plastilin menen jumıs islewde músinshiliktiń dáslepki qaǵıydaları menen tanısadı. Ózleri súygen ertek qaharmanlarınıń músinlerin hám de tematikalıq músinler islew arqalı miynet, ádep-ikramlılıq, Watan súyiwshilik h.t.b. tárbiyalıq bilimlerge iye boladı. Qala ishindegi músinshilik dóretpelerinen mısallar keltiriw arqalı oqıwshılardıń usı kásipke degen qızıǵıwshılıqları sózsiz artadı.

Qálegen dógerek jumısınıń tabısı tiykarınan oqıtıwshınıń shólkemlestiriwshilik qábiletine baylanıslı. Sonlıqtan dógerek basshısı sabaqtı alıp barıw payıtında oqıwshılardıń jeke ózgeshelikleri, uqıplılıqların, bilimin esapqa alǵanı maqsetke muwapıq boladı

Dógerek jumıslarınan jıynalǵan oqıwshılardıń kórkem shıǵarmalarınıń eń jaqsıları arnawlı papkalarda saqlanadı yaki klass yamasa mektep kórgizbelerinen orın aladı. Dógerek basshısı tek ǵana oqıw jumısı menen shuǵıllanbastan, al, tárbiyalıq jumıslardı da alıp baradı. Oqıwshılar arasında doslıq, jámáátlik birlikti oyatadı.

Bul ulıwma ǵalaba dóretiwshilik sezimlerin oyatadı, keleshekke qaray jaslardı talpındıradı.

Dógerek aǵzaları óz arasınan topar (jetekshisin) saylap, ol oqıwshıǵa jaqınnan járdem kórsetedi. Hár bir dógerek aǵzası sabaqlarǵa turaqlı qatnasıp, jobalastırılǵan tapsırmalardı óz waqtında orınlap, mektep hám dógerektiń jámiyetlik turmısında belsendilik kórsetiwi kerek.

Ekskursiyalar. Oqıw-tárbiya jumıslarınan eń qızıqlı hám mazmunlı túrleriniń biri ekskursiyalar shólkemlestiriw. Bul oqıwshılardıń tiykarǵı sabaq waqtında alǵan bilimlerin keńeytiwge hám olardı tereńirek úyreniwge járdemlesedi.

Baslawısh klass oqıwshıları menen ekskursiyalar kóbinese kórgizbe saraylarına, muzeylerge, ashıq hawaǵa, tábiyatqa shólkemlestiriledi.

Ekskursiya oqıw jobasındaǵı ayırım temalardı túsiniqlirek ashıp kórsetiw maqsetinde shólkemlestiriledi. Oqıtıwshı ekskursiyanı shólkemlestiriw payıtında oqıwshılardıǵa anıq tapsırma, belgili wazıypa qoyıp, olardıń kóriw hám seziw, tábiyattaǵı garmoniyalıq reńlerdi, kólemlı formalardı hám sıyıqlardı seze biliw uqıplılıqların arttırı aladı. Sonıń menen birge oqıwshılardıǵa oqıw materialların hám qálegen sabaq payıtında sóz etilip atırǵan nárselerdi óziniń haqıyqıy ólshemlerinde, tábiyiy jaǵdayda qabıllanıwına múmkinshilik jaratıp beredi. Oqıwshılardıń sabaq payıtında ayılǵan nárselerdi kóz aldında kóriwi olardıǵa júdá úlken tásir etedi. Nátiyjede súwretlew ónerine degen qızıǵıwshılıǵı, dúnyaqarası jáne pát penen rawajlanadı.

Joqarı klass oqıwshıları da ekskursiyalarǵa shıǵarıladı. Olar muzeylerge, kórkem óner kórgizbe zallarına, ataqlı súwretshilerdiń jumıs islew ustaxanalarına yaki zavod-fabrikalarǵa sayaxatlarǵa alıp barıladı.

Bul sayaxatlardıń oqıwshılardıń paydasına sheshiliwi ushın estetikalıq hám kórkem bilimler menen qurallandıırıw maqsetinde oqıtıwshı ekskursiyanıń shólkemleskenligine itibar beriwi kerek. Sonlıqtan da ekskursiya yamasa sayaxatqa shıqpastan aldın onıń wazıypası hám maqseti menen oqıwshılardıǵa tanıstırıladı. Úyreniwi hám biliwi kerek bolǵan talaplar qoyıladı.

Oqıtıwshı ekskursiyalardı shıqpastan aldın sol barılatuǵın mákeme yaqı muzeylerge ózi barıp, basshıları menen sóylesip, kelisip, waqıtta hám juwaplı adamlardı belgilep hám de eń tiykarǵısı, ekskursiyanıń maqseti hám wazıypası menen tanısıp, ózi de aldın-ala úyrenip keliwi shárt. Bundaǵı maqset - shólkemlestirilgen ekskursiya yaqı sayaxattı oqıw baǵdarlamasınıń mazmunı menen tereń baylanıstırıwdan ibarat.

Házirgi dáwirde bul wazıypalardı ámelge asırıwǵa dógerek basshıları ushın keń sharaytlar jaratılǵan. Sebebi, qala ishinde bir neshe muzeyler hám kórkem óner akademiyası janındaǵı kórgizbeler sarayı belsendi jumıs alıp barıp atır. Reńli súwret yaqı kompozicya, dekorativ qol óneri yaqı músınshilik haqqında yamasa súwretshilerdiń dóretywshilik jolları haqqında sóz etiletuǵın bolsa, bul boyınsha oy-pikirleri ámeliyatta, yaǵnıy, muzeydegi eksponatlardı tamashalaw, talqılaw arqalı ámelge asadı. Yaǵnıy, sabaq waqtında esitkenlerin, úyrengenlerin óz kózleri menen kórip, biliw múmkinshiligine iye boladı. Bunday metodlardan, usıllardan nátiyjeli paydalanıw arqalı súwretlew óneri dógeregi basshısı, álbette, oqıwshılardı joqarı jetiskenliklerge jeteleydi.

Sonday-aq, mısalı: dekorativ súwret salıw sabaǵında oqıtıwshı dekorativ kórkem qol óneriniń hár qıylılıǵı menen oqıwshılardı tanıstırıwdı óziniń aldına maqset etip qoyadı. Lekin, sabaq payıtında bul aldına qoyılǵan wazıypasına erisiwge oqıw materialları kemlik etedi. Al, jaqın jerde bolsa bir neshe usı nárseler menen shuǵıllanıwshı mákemeler hám ustaxanalar bar. Demek, oqıtıwshı hár qıylı kórkem óner buyımlarınıń qalay isleniwi, ne ushın xızmet etiwın, onıń jaratılıw protsesin tek ǵana klassta aytıp bermesten, al, oqıwshılardıń kóz aldında qabıllanıwına múmkinshilik jaratıp beredi. Sonıń menen birge súwretshilerdiń ustaxanalarına barıp, kartinaniń jaratılıw protsesslerin óz kózleri menen kórip, oqıwshılarda men de usınday ataqlı súwretshi bolsam eken degen oy-pikirler payda bolıp, bir kásipke baǵdarlaw múmkinshilikleri júzege shıǵadı. Ekskursiyadan qaytqannan keyin oqıtıwshı oqıwshılardıń alǵan tásirleri haqqında pikirlesiw ótkeriwi kerek. Eger de qáte qabıl etiwler júz bergen bolsa oqıtıwshı dúzetiwler kirgizedi.

Bayanattar. Bayanattar negizinde oqıwshılardıń ózleri tárepinen tayarlanadı. Bayanat oqıytuǵın oqıwshılardı muǵallimniń ózi eń aǵla balalar arasınan bilimlerine qarap saylap aladı. Olarǵa beriletuǵın bayanat teması oqıw baǵdarlamasınıń mazmunı menen say keliwi kerek. Bayanat oqıwshıǵa oqıtılatuǵın kúnnen eki hápte aldın beriledi. Usı waqıt ishinde bayanatshı kerekli materiallardı jıynap, oqıtıwshıdan másláhátler alıp, bayanat jobaların dúzip, tayarlıq kóredi. Oqıtıwshı temaǵa tiykarlanǵan halda eń birinshi gezekte ne nárselerge toqtap, nege itibar beriw kerekligin túsindirip beredi, illyustrativlik materiallardı tańlap aladı.

Bayanattar qálegen klass quramında yamasa dógerek aǵzalarınıń qatnasıwında shólkemlestiriledi. Oǵan ajratılǵan waqıt 20-25 minuttan aspawı kerek. Bayanat tańlanıp bolǵannan keyin ol talqılanadı, qálegen oqıwshı óz pikirini ayta aladı. Ulıwma bayanat bir sabaq waqtı kóleminde, yaǵnıy, 45 minutta ótkeriliwi kerek. Bayanat qızıqlı ótiwi ushın oqıtıwshınıń ózi oqıwshılardı jedellestirip, sorawlar berip, janlandırıp baradı.

Sáwbetlesiwler. Klasstan tıs jumıs túrleriniń biri sanalǵan sáwbetlesiwler eger de klassta ótkerilgen sabaq teması oqıwshılar arasında qızıǵıwshılıq oyatsa, yaǵnıy, sol tema boyınsha oqıwshılar kóbirek maǵlıwmatlar alıw talabın bildirse yaki bolmasa sabaq payıtında oqıtıwshı ótilgen tema boyınsha jeterli dárejede túsiniw bere almaǵan waqıtta ótkeriledi. Demek, sáwbetlesiwler birinshi jaǵdayda oqıwshılardıń baslaması menen, ekinshi jaǵdayda tikkeley oqıtıwshınıń baslaması menen shólkemlestiriledi.

Sáwbetlesiwlerdi ótkeriw metodikası boyınsha oǵan oqıwshılardı belsene qatnastırıw kerek. Ol ushın álbette gúrrińdi ótkeriw waqtında tańlanǵan temaǵa baylanıslı, mazmunǵa say tolıq maǵlıwmatlar, olardıń áhmiyetliligi, turmısta tutqan ornı h.t.b. nárselerdiń barlıǵına itibar qaratılıwı kerek. Oqıwshılardı soraw-juwaplarǵa tartıw zárúr. Oqıtıwshı gúrrińlesiw waqtında oqıwshılardıń ne nárselerge unamlı hám unamsız kózqarasların ańlap biliwi kerek, sonda ǵana olardı belgili bir durıs baǵıtqa salıp jibere alıw múmkinshiligine iye.

Kórgizbeler yamasa ushirasw keshelerin shólkemlestiriw. Mektep oqıwshılarınıń óz betinshe islegen jumısların yamasa belgili bir tematikalıq mazmundaǵı súwretleri tiykarında jiyi-jiyi kórgizbeler shólkemlestiriwden gózlingen maqset - klass yaki mektep kóleminde eń kúshli súwretshini tańlaw hám olardıń súwretke degen qızıǵıwshılıǵın arttırıw bolıp tabıladı.

Mekteplerde eń kóp tarqalǵan usı kórgizbelerdiń tómendegidey formaları belgili:

1) Oqıwshılardıń dóretiwshilik, súwretlew hám ámeliy óner jumıslarınıń kórgizbesi.

2) Ataqlı súwretshiler hám olardıń dóretpeleriniń reproduksiyaları, ámeliy qol óneri ustaları hám olardıń jumıslarınıń reproduksiyaları kórgizbesi.

3) Súwretshiler hám ámeliy qol óneri ustalarınıń haqıyqıy shıǵarmalarınan, yaǵnıy, tiykarǵı tıp nusqalarınan jámlengen kórgizbeler shólkemlestiriw.

Bunday kórgizbeler oqıw jılı sherekleriniń juwmaǵında, yarım jıllıq juwmaq boyınsha hám de bir jıllıqtıń aqırında shólkemlestiriliwi múmkin. Sonıń menen birge, belgili bayram sánelerine de baǵıshlangan bolıwı múmkin. Oqıwshılardıń dóretiwshilik jumıslarınan jıynalǵan súwretleri kórgizbeleri mektep, rayon, qala, hátte respublika dárejesinde shólkemlestiriliwi múmkin. Sebebi, hár qıylı qalalıq, respublikalıq jarıslarda sıylı orınlardı alǵan súwretlew hám ámeliy qol óneri dóretpesin óz kózleri menen kóriw mektep oqıwshılarında úlken qızıǵıwshılıq oyatadı. Kórgizbelerge oqıtıwshı ustazlar, mektep basshıları hám de oqıwshılar jámááti belsene qatnasadı.

Solay etip klasstan ham mektepten tis shólkemlestirilgen jumıslar oqıwsholardıń súwretlew ónerine bolǵan qızıǵıwshılıǵın, bilim, tajriybe ham kónlikpesin asradi. Olardıń isleriniń natiyjesin kórgizbeler shólkemlestirgende kórinedi.

Kórgizbeni shólkemlestiriwde dógerek aǵzaları jan-táni menen qatnasadı, sebebi, hár qaysı oqıwshı da mekteptiń yaki klasstiń eń kúshli súwretshisi ataǵın jeńip alıwdı árman etedi. Ádette, kórgizbe temaları hár qıylı boladı. Mısalı: «Baxıtlı balalıq», «Ózbekstan - Watanım meniń», «Men jazdı qalay ótkerdim», «Qaraqalpaqstan tábiyatı», «Men súygen ádebiy qaharman» h.t.b. Sonıń menen birge,

kóbinese kórgizbeler, bayram sánelerine baylanıslı ótkerilgen keshelerdiń waqtında ataqlı súwretshiler menen ushırasıwlar ótkeriw waqtında shólkemlestiriledi. Oqıwshılarda men de súwretshi bolıp jetissem eken, degen qızıǵıwshılıq payda boladı. Kórgizbeler temalarınıń hár qıylılıǵı oqıwshılarda tereń izleniwshilik payda etip, olarda erkin pikirlew, ádep-ikramlılıq, Watan súyiwshilik, internatsiolistlik, ekologiyalıq miynet h.t.b. sezimlerde qalıplestiredi.

Oqıtıwshı hár bir sabaqtı alıp barıwda óz intasın tolıq paydalanıp, tiyisli nátiyjege erisiwge umtılwı shárt.

Dógerek jumıslarınan jıynalǵan oqıwshılardıń kórkem shıǵarmalarınıń eń jaqsıları arnawlı papkalarda saqlanadı yaki klass yamasa mektep kórgizbelerinen orın aladı. Dógerek basshısı tek ǵana oqıw jumısı menen shuǵıllanbastan, al, tárbiyalıq jumıslardı da alıp baradı. Oqıwshılar arasında doslıq, jámáátlik birlikti oyatadı. Bul balalardıń dóretiwshilik sezimlerin oyatadı, keleshekke qaray jaslardı talpındıradı.

Tekseriw sorawları

1. Klasstan tıs islerdiń maqset hám wazıypaları nelerden ibarat?
2. Mektepte súwretlew óneri dógereklerin qalay shólkemlestiriledi?
3. Mektepte ameliy óneri dógereklerin qalay shólkemlestiriledi?
4. Dógerekke oqıwshılar qalay tańlanadı?
5. Súwretlew óneri hám ameliy ónerden klasstan tıs ilajlar qalay shólkemlestiriledi?
6. Súwretlew óneri dógerek islerinde qanday úskeneler kerek boladı?
7. Ekskursiyalar shólkemlestiriwden maqset ne?
8. Kórgizbeler yamasa ushırasıw keshelerin shólkemlestiriw qalay alıp barıladı?

Tayanış túsinikler:

Ekskursiya, kórgizbe, súwretlew óneri, estetikalıq, struktura, qálem súwret, grafika, reńli súwret, ılay, plastilin, músinshilik, dekorativ ameliy qol óneri, bezew jumısları (oformlenie), linogravyura, keramika, mozaika, janr, kompozicya, naǵıs, natura, perspektiva, reń seziw, komponovka, peyzaj janrı, turmıslıq janr, natyurmort janrı, tariyxıy janr, batal janrı, animal janr.

IV bap. MEKTEPTE SÚWRETLEW ÓNERIN OQITIWDIŃ TEORİYALIQ TIYKARLARI

4.1. SÚwretlew ónerin oqıtıwdıń didaktikalıq prinsipleri

Jobası: 1. Didaktikalıq prinsipler hám olardıń súwretlew ónerin oqıtıwda áhmiyeti. 2. SÚwretlew ónerin oqıtıwda didaktikalıq prinsiplerdiń ózine tán ózgeshelikleri. 3. Tálım hám tárbiyanıń birligi prinsipi. 4. Ilimiylik prinsipi. 5. Ko`rgizbelilik prinsipi. 6. Sanalıq ha`m belsendilik prinsipi. 7. Tálımniń oqıwshılardıń jas hám kúshine saylıǵı prinsipi. 8. Izbe-izlik prinsipi.

Ulıwma orta bilim beriw mekteplerde tálım-tárbiya isleriniń nátiyjeli bolıwı shınıǵıwlardıń durıs, mazmunlı hám izbe-izlikte alıp barılıwına baylanıslı.

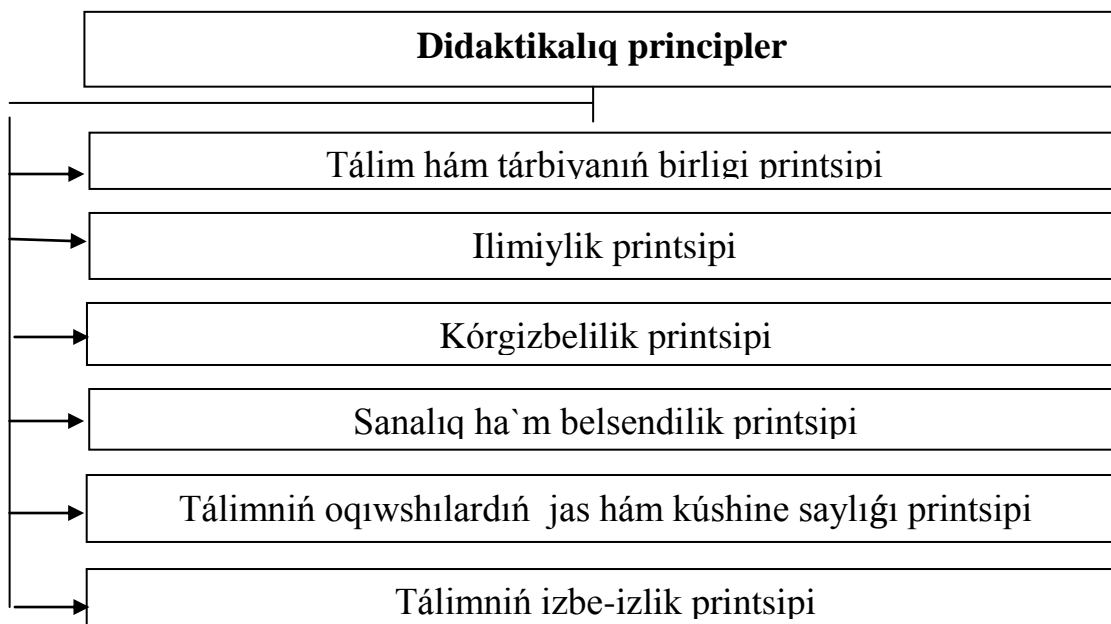
Tálımniń tárbiyalawshılıq ózgesheliklerin tálım mazmunı menen, tálım usılları menen ámelge asırıladı. Hár bir pán oqıtıwshısı sıyaqlı súwretlew óneri oqıtıwshısı da pedagogika teoriyası hám onıń prinsiplerin jetik úyreniwın talap etedi.

Didaktika – pedagogikalıq tálım barısınıń ulıwma nızamlılıqları úyretiletuǵın bólim bolıp tabıladı. «Didaktika» grekshe sóz bolıp, «tálım teoriyası» mánisin bildiredi.

Didaktika jeke metodikalar menen bekkem baylanısqa halda, barlıq oqıw pánleri ushın nızam hám qaǵıydalardı belgilep beredi.

Ulıwma didaktika tiykarında ayırım oqıw predmetleri boyınsha jeke didaktikalar kelip shıǵadı. Olar metodika dep ataladı. SÚwretlew ónerin oqıtıw metodikası, matematika, ádebiyat metodları hám súwretlew óneri páni tiykarların úyreniwde pedagogikanıń tómendegi teoriyalıq prinsipleri úlken áhmiyetke iye.

Tálim printsipi tárbiyanıń maqset hám wazıypaların ámelge asırıwǵa qaratılǵan oqıw hám oqıtıw barısınıń xarakteri, jónelisleri, oqıwshılar tárepinen ilimiy bilimlerdi ózlestiriwdiń, tiyisli kónlikpe hám tájiriyebe asırıwdıń nızam hám qaǵıydaların óz ishine aladı.

Oqıtıwshınıń wazıypası obektiv tárepten nárese hám hádiyseler kórinisin súwretlewde realistlik ónerdiń negizin ilimiy dárejede ashıp bere alıwı kerek.

Ulıwma orta bilim beriw mekteplerinde súwretlew óneri sabaqların didaktikalıq printsiplersiz oylap bolmaydı. Tek ámeliyat penen teoriyanı tıǵız baylanıstırǵan halda sabaq hám sabaqtan tısqarı islerde tálim hám tárbiyanıń nátiyjeli bolıwına erisiw múmkin. Didaktikalıq printsipler hám olardıń tiykarǵı máseleleri Evropanıń ullı pedagog-alımları Ya.A.Kamenskiy, J.J.Russo, I.G.Pestalotstsiler tárepinen islep shıǵılǵan. Sonıń menen birge, didaktikalıq printsiplerdi islep shıǵıwǵa F.A.Disterveg hám K.D.Ushinskiyler de úlken úles qosqan. Olar tárepinen alǵa súrilgen ideya házirgi zaman didaktikasınıń tiykarın quraydı.

Didaktikalıq uqıplılıqqa túsindiriw, pikirdi anıq etip jetkeriw jatadı. Bunday uqıpqa iye muǵallimler qıyın materiallardı ápiwayılastırıp, awırdı jeńillestirip, oqıwshılardıń sanasına tolıq jetkerip bere aladı. Bunday jaǵdayda oqıwshınıń psixologiyasın esapqa alıw kerek.

Hár bir muǵallim óziniń uqıbın tekseriwdi qatnas jasay biliw uqıbınan baslawı kerek. Sebebi, balalar menen jaqsı til tabısa biliw hám qanaatlanıw sezimi óz kásibine degen súyispenshilikti qorǵap qaladı. Uqıptı qorǵaw júdá quramalı sana, ol tek kórgende, esitkende payda bolmastan, al, dıqqat awdarılǵan tárepke qaray qızıǵıwshılıq artqanda, sonday-aq, maǵlıwmatlardı qayta islew boyınsha aqıldıń kúshli jumıs islewinde payda boladı. Baqlaw xám tájiriye ótkeriw adamdaǵı sezgirlik uqıbınıń rawajlanıwına tiykar boladı. Sheber bolıw degen sóz - bul pedagogikalıq protsesstıń barısın aldın ala boljaw. Bunda hesh qanday jasırın sır joq. V.A.Suxomlinskiydiń aytqanıday, «Aldı menen bala júreginiń háreketin biliw kerek».

Didaktikalıq printsipler esaplanǵan tálim hám tárbiyanıń birligi, kórgizbelilik, ilimiylik, sanalılıq hám belsendilik, sistemalılıq hám izbe-izlilik, tálim mazmunınıń balalardıń kúshi hám jasına say bolıwı mektepte súwretlew ónerin oqıtıwda ayrıqsha áhmiyetke iye boladı.

Tálim hám tárbiya birligi printsipti didaktikalıq printsiplerdiń eń tiykarǵılarınan esaplanadı hám bul súwretlew ónerin oqıtıw barısında ayrıqsha áhmiyetke iye boladı. Házirgi pedagogika tálim-tárbiyanıń negizin, didaktikalıq printsiplerin ashıp beredi, sonıń ushın birinshi orında siyasiy ideyanıń maqsetke jónelisi hám tálim-tárbiyanıń birliginde bolıp tabıladı. Ulıwma bilim beriw mektepleriniń wazıypası jas áwladtı jetik ruwxta tárbiyalap, olardıń dúnya qarasarın mánawiy rawajlandırıw. Súwretlew óneri oqıtıwshısınıń wazıypaları - tálim-tárbiyada jaratılǵan printsipti súwretlew óneri shıǵarmalarında ideyalıq-siyasiy jónelisti kórsetiw. Búgingi kúnde tálim-tárbiyanıń tiykarǵı bólimlerinen biri oqıwshılardı milliy ǵárezsizlik ruwxında tárbiyalaw, milliy ideyanı sińdiriw bolıp esaplanadı.

Ózbekstan Respublikasınıń birinshi Prezidenti I.A.Karimov: «Milliy ideya degende babalarımızdan áwladlarǵa ótip, ásirler dawamında qásterlenip kiyatırǵan, usı jurтта jasaytuǵın hár bir insan hám pútkil xalıqtıń júreginde tereń tamır tartıp, onıń ruwxıy zárúrlikleri hám turmıs talabına aylanıp ketken, eger orınlı bolsa, hárqanday millettıń eń iygilikli arzıw-umtılısları hám úmit-maqsetlerin kóz aldımızǵa

keltiretuğın bolsaq, bunday keń mağanalı túsiniktiń mazmun-mánisin sáwlelendirgen bolamız, dep oylayman», - dep kórsetken edi⁴. Álbette, bárshemiz jaqsı túsinemiz, «milliy ideya» degen sóz tek bir milletke tiyisli bolıp qalmastan, usı teberik diyarımız - Ózbekstan topırağında jasap atırđan, onı óz ana Watanı dep biletuğın barlıq millet hám xalıqlarǵa birdey tiyisli bolıp tabıladı, dep ayqan edi.

Oqıwshı jaslarǵa tálim tárbiya beriwde qánigelik, maqsetke umtılıw, jas áwladtıń erkin tálim alıwı kórsetpeleri tiykarında hár tárepleme mađlıwmatlı, ózligin ańlawshılıq, sezimlerin ózinde jámlestirgen adamlar etip tárbiyalaw. Sonıń ushın eń dáslep tárbiya islerinde ózligimizdi joqarı dárejede ańlawımızǵa ayırıqsha itibar berip kelinmekte. Oqıwshı jaslarǵa súwretlew óneri boyınsha tásir kúshinen paydalanıwda, súwretlew óneri oqıtıwshısı keń imkaniyatlarǵa iye. U.Tansıqbaevtıń «Janajan úlke», «Keshki Sırdárya», X.Rahmanovtıń «May tańı», N.Karaxannıń «Altın gúz», Z.Inođomovtıń «Shayǵa», Yu.Elizarovtıń «Natyurmort», I.V.Savitskiydiń «Kesh», Q.Saypovtıń «Keshki Ámiwdárya», A.Erimbetovtıń «Araldıń tolı waqtı», B.Aytmuratovtıń «Toy» sıyaqlı shıǵarmalarında Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan kórki, jamalı anıq sáwlelendirilgen. Oqıwshılardı bunday shıǵarmalar menen tanıstırıwda balalarda Ana-Watanımızǵa muhabbat erte payda boladı, usılayınsha olarda Ana-Watanǵa, úlkege bolǵan mehir-muhabbat sezimleri jáne de kúsheyedi.

Súwretlew óneri sabaqlarında milletleraralıq tatıwlıq hám internatsionallıq tárbiyanı ámelge asırıw múmkinshilikleri, úlken hám túrli temalarda kompoziciya islew, basqa millet hám xalıqlar turmısın sáwlelendiriwshi súwretlerdiń reproduktsiyaların, xalıq erteklerine islengen illyustratsiyalardı kórsetiw arqalı ámelge asırıladı.

«Altın balıq», «Alyonushka», «Zolushka» ertekleri temalarında súwret sızdırıw barısında ótkeriletuđın sáwbetlerde oqıwshılar sanasına milletleraralıq tatıwlıq, doslıq túsineklerin sińdiriwge háreket etiledi. Shıǵarma mazmunın ashıwǵa járdemlesiwshi sáwbetler, túrli millet hám xalıqlardıń kórinislerin kóz aldǵa keltiriw, balalar dóretiwshiligin rawajlandırıwǵa, oy-órisiniń bayıwına alıp keledi.

---

⁴ Karimiv I.A. Joqarı mayawiyat-jenilmes kush. T. 2008. 53bet

Súwretlew óneri sabaqlarında milletleraralıq doslıq, tatıwlıq, Respublikamız hám shet el súwretshileri tárepinen dóretilgen shıǵarmalar arqalı da ámelge asırıladı. Respublikamız súwretshileri tárepinen dóretilgen shıǵarmalar arasında ózbek, qaraqalpaq xalqınıń turmısı hám miyneti, onıń basqa xalıqlar hám milletler menen tatıwlıǵı, ayırım shet el xalıqlarınıń turmısı hám miyneti sáwlelendirilgen súwretlerdi kóriwimiz múmkin.

P.P.Benkovtıń «Doslar», A.Abdullaevtıń «Shomahmudovlar shańaraǵı», X.Husniddinxwjaevtıń «Nawayı hám Jamiy», A.Tsiglitsevtıń «Meniń úyim - siziń úyińiz», U.Tansıqbaevtıń «Issıkól aqshamı», B.Aytmuratovtıń «Ámir Temur sawash aldında» hám basqalardıń bir qatar shıǵarmaları milletleraralıq tatıwlıq, doslıq ideyaların sáwlelendirgeni menen ajıralıp túradı. Sonıń menen birge, súwretlew óneri dástúrine bir qatar Shıǵıs hám Batıs mámleketleri súwretshileriniń dóretywshiligin úyreniw de kirgizilgen. Leonardo da Vinchi, Rafael, Mikelanjelo, Rembrant, Rubens, Kent, Pikasso, Matiss hám basqa da shet el súwretshileriniń shıǵarmaları doslıq hám birlik ideyaların ámelge asırıwda bay material bolıp xızmet etedi. Sonıń menen birge, baǵdarlamada Mısır, Hindistan, Qıtay, Iran, Yaponiya sıyaqlı mámleketlerdiń arxitekturasın úyreniw de názerde tutılǵan.

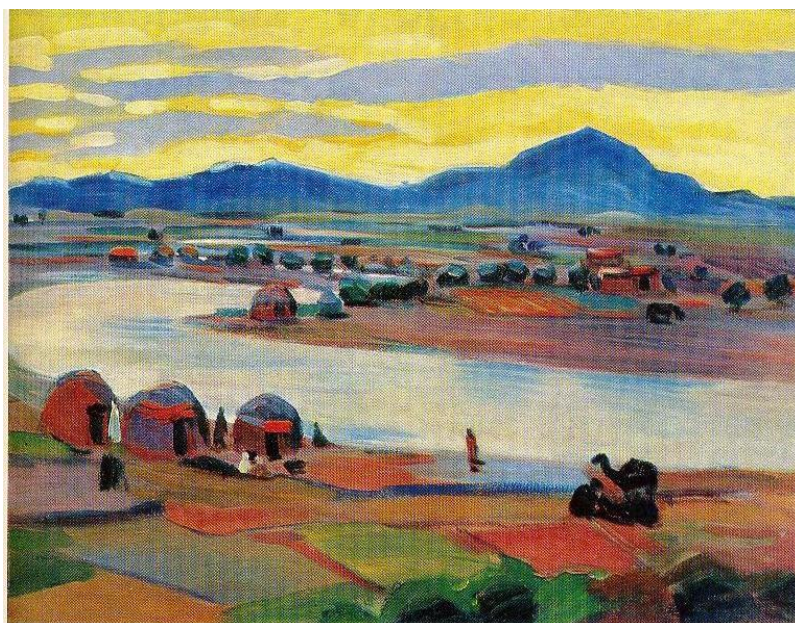
Naturaǵa qarap súwretlew barısında oqıwshılar turmısta qollanılatuǵın túrli buyımlar, palız hám miywelerdiń súwretin saladı. Mısalı, 5-klassta «Milliy ıdıs-tabaqlardan dúzilgen natyurmort», «Tábiyat kórinisi fonında natyurmort islew» hám t.b. Súwretlew óneri baǵdarlamasında xalqımızdıń pidákerlik miyneti hám onıń gózzallıǵın sáwlelendiriwshi shıǵarmalar da kózde tutılǵan. U.Tansıqbaevtıń «Paxtanı suwǵarıw», Z.Inoǵomtıń «Shayǵa», B.Serekevtıń «Sharwada», U.Saparovtıń «Alma teriminde» hám basqa da shıǵarmalar solar qatarına kiredi.

Oqıwshılar naǵıs sızıwda, dekorativ-bezew islerinde tábiyat elementlerinen paydalanadı. Buǵan tábiyat ónimleri jaqsı material bolıp xızmet etedi. Oqıwshılar tábiyat materialları hám haywanat dúnyasın stilizatsiyalastırıp, qaytalanbas hám shıraylı naǵıslar dúzedi.

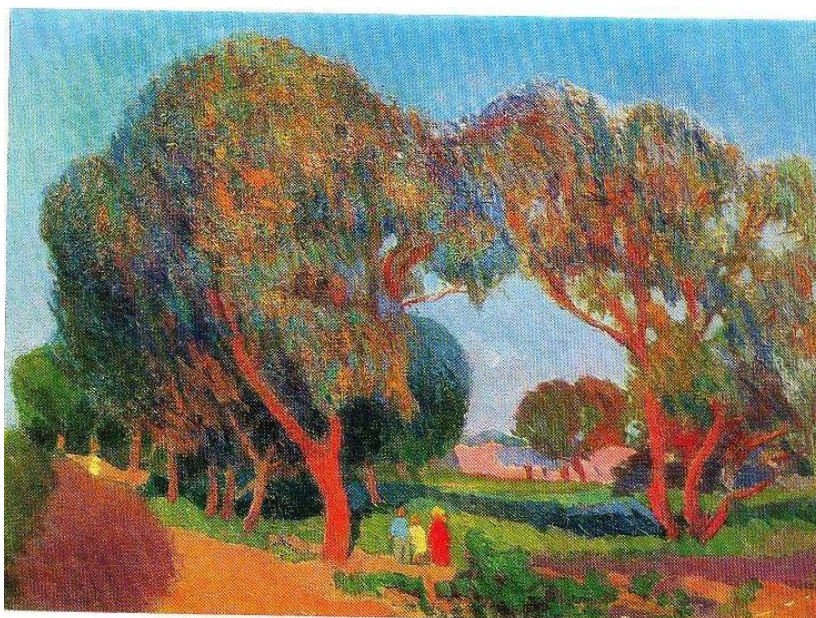
Barlıqtı ańlaw hám kompozicya sabaqlarında tábiyattı baqlaw hám onı súwretlerde sáwlelendiriw balalar tárbiyasına jaqsı tásir kórsetedi. Oqıwshılar sabaq barısında tábiyattı baqlar eken, olar tereklerdiń dúzilisin, shaqalarınń forma hám baǵdarınıń hár túrliligin, japıraqlardıń reńi hám formasın, názikligin hám jaǵımlılıǵın bilip aladı. Sonıń menen birge, güllerdiń reńi hám forması, hár qıylılıǵı, báhár hám gúz kórinisiniń gózzallığı, iynelik, gúbelek, quslardıń jeńil hám shıraylı párwazı da oqıwshılardı tolqınlandıradı.

Joqarı kórkem sezimde dóretilgen súwretlew óneri shıǵarmaların úyreniwde oqıwshılar olardan estetikalıq zawıq aladı. Súwret kompozicyasınıń tabıslı sheshiliwi, reńlerdiń uyǵınlığı, barlıqtıń haqıyqıy súwreti balalardı tolqınlandıradı. Bul tek estetikalıq tárbiyaǵa baylanıslı bolmay, al, balalardıń súwretlew dóretpesine, olardıń súwretlew ónerine bolǵan qızıǵıwshılıǵın tárbiyalawǵa tikkeley baylanıslı.

Oqıwshılardıń estetikalıq tárbiyasında N.Karaxannıń «Altın gúz», Yu.Elizarovtıń «Ġarbızlı natyurmort», U.Tansıqbaevtıń «Tawlarda gúz», «Ózbekstanda mart», L.Salimjanovanıń «Natyurmort», I.V.Savitskiydiń «Kesh», «Báhárgi kún», «Diyxanabadda gúzdiń kúni», Q.Saypovtıń «Keshki Ámiwdáryada», «Záwre portreti», «Vazadaǵı miyweler», J.Izentaevtıń «Qumanlı natyurmort», «Kempir apamnıń portreti» atlı shıǵarmaları ayrıqsha áhmiyetke iye.

U.Tansıqbaev, «Keshki Sırdárya». 1953

I.V.Savitskiy, «Kesh». 1957

Q.Saypov, «Keshki Ámiwdárya». 1966

Ilimiylik printsipi. Oqıwshılardıń dúnyaqarasın keńeytiw hám olardı ámeliy iskerlikke tayarlawda ilimiylik printsipi tiykar bolıp esaplanadı. Bunıń tiykarǵı negizi obektiv nızamlılıqtan ibarat bolıp, pán tiykarın tereń ózlestirmey turıp, oqıwshılarda dúnyaqarastı payda ete almaydı. Ilimiylik printsipi mektep tálimi mazmunına pán tárepinen anıq berilgen oqıw materialı kirgiziliwin (bul talap mektep baǵdarlamaların hám sabaqlıqlardı dúziw waqtında, sonday-aq, oqıwshı hár bir sabaq ushın materiallar tayarlaǵanda esapqa alınadı) hám de oqıwshılardıń jası ushın múnásip bolǵan ilimiy túsinipler hám terminler menen qurallandıruwdı kózde tutadı. Baǵdarlamalarda hám sabaqlıqlarda terminologiyanı iyelewdegi tártip hám izbe-izlilik belgilenedi.

Bul pán tiykarların tereń ózlestirmey turıp, oqıwshılarda ilimiy dúnyaqarastı qáliplestiriw múmkin emesligin bildiredi. Basqa oqıw pánleri sıyaqlı bul printsipti súwretlew óneri sabaqlarında da ámelge asırıladi.

Ilimiylik printsipti baslawısh mektep oqıwshısınan mektep oqıwshılarınıń awızeki hám jazba sózine ayrıqsha itibar beriwdi talap etedi. Oqıtıwshı balalardıń ayırım máselelerin ilimiy tiykarda túsiniwde hesh qanday shetke shıǵıwlarǵa jol qoya almaydı hám de ilimiy túsiniwler hám terminlerdi durıs islete biliwge úyretedi.

Súwretlew óneri qorshaǵan ortalıqtı seziw, ondaǵı waqıya hám qubılıslardıń ózine tán táreplerin biliwdi talap etedi. Sonıń ushın súwretlew óneri sabaqlarında oqıwshılar sızıqlı hám hawa perspektivası, jaqtı, saya, reńtanıw, kompoziciya nızamların jaqsı biliwi talap etiledi. Sonıń menen birge, adam hám haywanlardıń plastikalıq anatomiyası haqqında jeterli maǵlıwmatlarǵa da iye bolıwı tiyis. Súwretlew óneri baǵdarlamasında oqıwshılardıń bul nızamlardı ózlestiriwi kózde tutıladi. Perspektiva nızamlılıqların ózlestirmesten realistik súwret jaratıw múmkin emes, desek qáte bolmaydı. Súwretshi yaki oqıwshınıń súwret sızıw metodikası hár qıylı bolıwı múmkin, biraq, súwret yamasa súwretlew óneri shıǵarmalarınıń qurılısı bir qıylı, ilimiy tiykarda bolıwı shárt. Perspektiva nızamları esaplangan sızıqlı hám hawa perspektivası, oq sızıǵı, kesilisiw tochkası, baqlaw tochkası, buyımdı bir yaki eki baqlaw tochkası tiykarında súwret salıw, ólshewlerdi ózgertiw perspektivası, ash-toqlıqtı ózgertiw perspektivası, reńlerdiń ózgeriw perspektivası, forma hám shegaralardaǵı anıqlıqtıń kemeyiw perspektivası hám t.b. realistlik súwret islewge úyreniwdiń tiykarın quraydı.

Ilimiylik printsipti súwretlew óneri oqıtıwshılarınınan sabaq barısında hám klasstan tısqarı jumıslarda oqıwshılarǵa berilip atırǵan bárshe material hám maǵlıwmatlar ilimiy bolıwın, mektep ámeliyatında tekserilgen hám de oqıwshılardıń jas ózgesheliklerine say bolıwın talap etedi.

Súwretlew ónerin oqıtıwda ónerdiń insan ómirindegi rolin túsine biliw júdá zárúr. Atap aytqanda, óner sotsiallıq sananıń ayrıqsha forması ekenligin názerde tutıw kerek. Súwretlew óneri oqıtıwshısı sonı túsiniwi kerek, oqıwshılar barlıqtaǵı nárselerdi sızıw barısında olardıń tek sırtqı kórinisine emes, al, onıń belgili

nızamlılıqlarına tiykarlangan ishki dúzilisin de bilip alıwı talap etiledi. Kóp jaǵdaylarda bul nızamlılıqlardı bilmeytuǵın oqıwshılar buyımlardıń formasın tuwrı súwretlewde aljasadı.

Kórgizbelilik printsipi súwretlew ónerin oqıtıwda barlıqtaǵı nárese hám qubılıslardıń mánisin biliwge, onıń xarakterli ózgesheliklerin hám nızamlılıqların úyreniwge kómeklesedi.

Naturanı úyreniw waqtında (klassta hám plenerde) oqıwshılardıń baqlawshılıq hám logikalıq pikirlew qábiletleri rawajlanadı. Oqıtıwshıda barlıq waqıtta da úyrenilip atırǵan obektti kórsetiw múmkinshiligi bola bermeydi, bunday hallarda oǵan kórgizbelilik járdem beredi.

Oqıwshı naturadan súwret sızıw barısında bárqulla izlenedi, formalardı salıstıradı, naturanıń dúzilisi, ólshemleri, formaları, reńi sıyaqlıların bilip aladı. Bulardıń hámmesi oqıwshılarda baqlawshılıqtı rawajlanıwǵa alıp keledi. Balalarda pikirlew konkretlikten abstraktlılıqqa ótiw barısında rawajlanadı. Túsiniq hám asbrakt qaǵıydalar málim dálil, mısal hám obrazlar menen bekkemlengende ǵana oqıwshılar sanasına ańsat jetip baradı.

Kórgizbelilik súwretlew óneri sabaqlarında basqa oqıw pánlerindegidey járdemshi emes, al, oqıwshılarda túsiniq hám oylawlar payda etiwshi tiykarǵı material.

Naturanıń ózine qarap súwret sızıw sabaqlarında onı naturasız oylap bolmaydı. Bul orında súwretlew óneri sabaqlarında kórgizbelilik printsipiniń roli júdá úlken.

Sabaqlar ushın kórgizbeli qurallar tayarlaw hám tańlawda olarǵa tómendegishe talaplar qoyladı:

1. Sabaqtıń maqset hám wazıypalarına saylıǵı.
2. Oqıwshılardıń jas ózgesheliklerine saylıǵı.
3. Kórgizbeniń anıqlıǵı, túsiniqli bolıwı.
4. Súwrettiń sapalı bolıwı.
5. Kórgizbeler óziniń hár túrliligi menen oqıwshılarda zawıq hám qızıǵıwshılıq oyatıwı.

6. Estetikalıq talaplarǵa saylıǵı.

Súwretler, shıǵarmalardıń reproduktsiyaları, kórkem shıǵarmalarǵa islengen illyustratsiyalardı tańlawda tómendegiler itibarǵa alınıwı kerek:

1. Materiallardıń ideyalılıǵı.
2. Olardıń kórkemligi.
3. Súwretlew óneri sabaqlarınıń oqıw-tárbiya wazıypalarına saylıǵı.
4. Balalardıń qabıl etiwine saylıǵı.

Kórgizbelilikten orınlı, maqsetke muwapıq ráwishte oqıwshılardıń jas ózgesheliklerin itibarǵa alǵan halda paydalanılsa, ol jaqsı nátiyjeler beriwı múmkin.

Kórgizbeliliktiń eki túri bar:

1. Tábiyy kórgizbeli qurallar.
2. Súwretlew kórgizbeli qurallar.

Tábiyy kórgizbeli qurallarǵa forma, reńi, dúzilisi tábiyy bolǵan buyımlar (miywe hám palızlar, turmıs buyımları, oqıw quralları, ámeliy óner buyımları hám h.t.b.) nı kirgiziw múmkin.

Súwretlew kórgizbeli qurallarǵa súwretler, kesteler, haywan, quslardıń tulıpları, súwretlerdiń reproduktsiyaları, geometriyalıq gipsli formalar, pedagogikalıq súwretler, fotografiya hám basqa da jasalma usıl menen tayarlanǵan súwretlew quralları kiredi. Sanap ótilgen kórgizbeli qurallar tómendegishe toparlanadı:

1. Miynet hám turmıs buyımları. Olar geometriyalıq formalar, palız ónimleri, miyweler, quslar, haywanlar, gúller hám ósimlikler, ámeliy óner buyımları.

2. Buyımlardıń dúzilisi, perspektivalıq nızamları, jaqtı-saya, reńtanıw, dekorativlik stilizatsiyaǵa tán, geometriyalıq formadaǵı sımnan jasalǵan modeller, videoiskatel hám basqa da kórgizbeler.

3. Súwretler hám kesteler. Onda súwret hám naǵıs sızıwdaǵı izbe-izlilik, qorshaǵan ortalıqtıń perspektivalıq kórinisleri, ámeliy óner shıǵarmalarınıń súwretleri.

4. Súwretshiler shıǵarmalarınıń reproduktsiyaları, ámeliy óner shıǵarmalarınıń súwretleri.

Bunday kórgizbeli qurallar járdeminde jaqtı, saya hám reńtanıw, kompozicya nızamları túsindiriledi.

5. Oqıwshı jaslarǵa naturanı sızıwda izbe-izliktiń, hár qıylı eksponatlar menen islew metodikasın, buyımlardıń qurılısın, súwretlenip atırǵan pánler hám obektlerdiń keńislik halatın kórsetiwshi pedagogikalıq súwretler hám basqalar.

6. Kórsetilgen kórgizbeli qurallar (diapozitivler, diafilmler, slaydlar, kinofilmler) arqalı oqıwshılar túrli súwretshiler, xalıq ámeliy óneri ustaları menen, súwretlew óneri shıǵarmaların jaratıw texnikası hám texnologiyası menen tanısadı.

Ayırım oqıtıwshılar kórgizbeliliktiń rolin natuwrı bahalap, bul máselede qopal qátege jol qoyadı. Olar kópshilik jaǵdayda kórgizbeli quraldıń bolmaǵanlıǵınan yamasa olardıń rolin natuwrı túsiniǵininen oqıwshılarǵa turmısta ushıraytuǵın buyımlar, ósimliklerdiń súwretin yadtan sızıwdı wazıypa etip qoyadı. YAAdtan kóz aldına keltirip súwret salıwdı óz mápine paydalanıw, qorshaǵan ortalıqtaǵı buyımlardıń forması, dúzilisi, reńi, jaqtı-sayasın natuwrı qabıl etiwge alıp keledi.

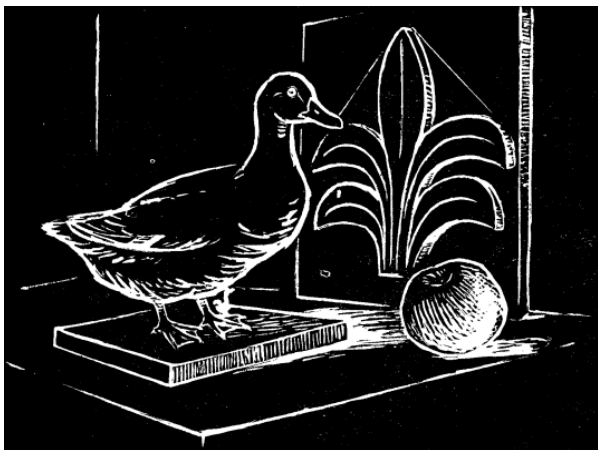
Hár qanday túrdegi nárseniń ózine qarap súwretin sızıw, kompozicya, kórkem óner tanıw tiykarları sabaqlarında hám klasstan tıs jumıslarda kórgizbelilik ózine tán ózgesheliklerge iye.

Ilyustrativ súwret salıw sabaqlarında kórkem shıǵarma mazmunı menen baylanıslı usı dáwir adamlarınıń turmısı hám miynetini, tábiyat hám arxitekturalıq kórinisleri, sonıń menen birge tema menen baylanıslı tábiyat obektlerin baqlawǵa baylanıslı bolǵan kórgizbeli qurallar kórsetiledi.

Dekorativlik kompozicya sabaqlarında kórgizbelilikten hár túrli baǵdarlarda paydalanıladı. Mısalı, «Nawrız» bayramı ushın mirátnama bezew, eskizin islew sabaǵında usı temadaǵı otkritkalar kórgizbe wazıypasın óteydi. Kórkem óner tanıw tiykarları sabaqlarında súwretshiler shıǵarmalarınıń reproduktsiyaları yaqı diapozitivleri, slayd, diafilm, kinofilmler kórsetildi, olarsız kórkem óner shıǵarmaları haqqında pikir júrgiziw qıyın. Sonıń menen birge, kórkem óner shıǵarmalarınıń reproduktsiyaları, súwret sızıwdaǵı izbe-izlikti kórsetiwshi súwretler, reńtanıw, jaqtı-saya, kompozicya hám perspektiva tuwralı kestelerdiń kórsetiliwi, oqıtıwda

texnikalıq qurallardan paydalanıw hám basqalar da kórgizbeliliktiń nátiyjeli formalarınan esaplanadı.

Pedagogikalıq súwret sızıwdıń keń tarqalǵan túri - oqıtıwshınıń taxtada yaki qaǵazda súwret sızıp kórsetiwi esaplanadı hám balalarǵa ámeliy járdem beriwde qol keledi. Pedagogikalıq súwrettiń áhmiyeti sonda, ol tuwrıdan-tuwrı oqıwshılardıń kóz aldında orınlanadı. Ol oqıtıwshınıń pikirlerin oqıwshılarǵa ańsat jetkiziwde járdem beredi.

Natyurmorttıń úyrek tulıpy menen súwretleniwi.

Natyurmort.

Klass taxtasındıǵı súwret oqıtıwshınıń tiykarǵı ideya hám pikirlerin ózinde sáwlelendiriwi tiyis. Tosattan hám ekinshi dárejeli súwretlerge klass taxtasında orın bolmawı kerek. Taxtaǵa súwret sızıp hámme oqıtıwshılardıń (tájiriybeli hám maǵlıwmatlı oqıtıwshınıń) qolınan kele bermeydi. Ol oqıtıwshıdan málim bir tayarlıqtı talap etedi. Bul tayarlıq ayrıqsha shınıǵıwları orınlawdı názerde tutadı.

Súwretlew ónerin oqıtıw metodikasına tán kórgizbeli qurallar jeterli bolmaǵan hallarda olardı oqıtıwshılardıń ózleri tayarlawına tuwra keledi. Bunda sonı esapqa alıw tiyis, hámme kórgizbeli qurallar da paydalı bola bermeydi, ayırım kórgizbeli qurallar oqıw hám tárbiyalıq islerge jaman tásir kórsetiwi múmkin.

Oqıtıwshı kórgizbeli quraldı paydalanıw ólshemin bilgende ǵana ol jaqsı nátiyjege erisiwi múmkin. Kórgizbeli materiallardıń hádden tısqarı kóp bolıwı oqıtıwshılar dıqqatın tiykarǵı máseleden shalǵıtadı hám nátiyjede tiykarǵı zat itibardan shette qalıwı múmkin. Kórgizbeliliktiń jeterli bolmawı oqıtıwshı tárepinen bildirilgen pikirdiń shala hám júzekie bolıwına alıp keledi.

Kórgizbeli quraldan paydalanıw máseleleri oqıtıwshınıń sózi menen baylanıslı. Sóz hám kórgizbeliliktiń uyǵınlıǵı eki tárepleme paydalı bolıwı eki jerde kórinedi. Birinshiden, oqıtıwshınıń sózi kórgizbelilikke kómeklesse, ekinshiden, kórgizbeliliktiń ózi oqıtıwshı sózine kómeklesedi.

Súwretlew ónerin oqıtıwda, zattıń ózine qarap súwret sızıw hám kórkem óner tanıw tiykarları sabaqlarında ekinshi jol kóbirek qollanıladı.

Eger kórgizbeliliktiń birinshi jolı bilim, nızam túsiniklerin ózlestiriwge járdem berse, ekinshi jolı pedagogqa bul nızam-qaǵıydalardı, qorshaǵan ortalıqtaǵı qubılıslardı dálillewde oqıtıwshıǵa kómeklesedi. Oqıtıwshınıń sózi klassta zárúr ortalıq payda etiwde, oqıtıwshılardıń dóretiwshilik xızmetin arttırıwda ayrıqsha áhmiyetke iye boladı. Sonıń ushın oqıtıwshınıń sózi túsinikli hám mánili bolıwı tiyis.

Oqıtıwdıń sanalı bolıwı hám oqıtıwshılardıń biliw belsendiligi printsipi oqıw protsesiniń ósiriwshi hám tárbiyalawshı rolin arttırıwǵa alıp keledi. Sanalılıq printsipiniń áhmiyeti ilim, texnika hám mádeniyat jedel rawajlanǵan házirgi dáwirde ayrıqsha áhmiyetke iye boladı.

Bul printsip oqıtıwshı tárepinen berilip atırǵan bilimlerdi sanalı, túsingen jaǵdayda ózlestiriwdi bildiredi. Oqıtıwshılar bul bilimlerdi júzeki emes, al, berilip atırǵan túsinik, maǵlıwmatlardıń mánisin ańlap jetkende ǵana olardıń bilimleri tereń hám bekkem boladı hám ol balalar esinde uzaq saqlanadı. Buǵan erisiw ushın oqıtıwshılardıń belsendiligi, dıqqatı hám óz betinshe jumısları ayrıqsha áhmiyetke iye boladı. Ásirese, ózine qarap súwret sızıw sabaqlarında naturanı tereń úyreniw, olardıń dúzilisi, kólemi, forması, ólshem hám reńlerindeki xarakterli ózgesheliklerin biliw kerek boladı.

Mısalı oqıwshı:

- ónerdiń adamlar turmısındaǵı áhmiyetin túsiniw jetiwi;
- kompoziciya islegende onıń nızam hám qaǵıydalarına ámel etiw;
- naturanıń dúzilisi, ólshemleri, formaları, reńlerine qatań ámel etiw;
- hár qanday nárese tiykarında belgili bir geometriyalıq forma jatıwı;
- súwret sıızǵanda gorizont sıızıǵın sıızıp alıw hám bir ǵana kóriw tochkasına ámel etiw kerek.

Súwretlew óneri shıǵarmalarına tán materiallardıń sanalı ózlestiriliwi ilimiylik printsipindegidey perspektiva, reńtanıw, optika hám jaqtı-saya nızamları, anatomiyadan ayırım maǵlıwmatlarǵa iye bolıw menen baylanıslı. Bul nızamlardı iyelemey turıp, oqıwshılar óz súwretlew óneri iskerliklerin durıs ámelge asıra almaydı.

Kóz aldımızǵa keltirip kóreyik, oqıwshı úyinde sıızıw ushın geometriyalıq formadaǵı turmıs buyımlarınan natyurmort qoydı. Ol perspektiva nızamlılıqları, gorizont sıızıǵı, baqlaw tochkası, buyım hám súwret tegisligi, kesilisiw tochkası, zatlardıń ólshemleriniń perspektiv qısqarıwın bilmey turıp, aldına qoyǵan maqsetin durıs sheshe almaydı. Jaqtı-saya nızamları esaplanǵan tábiyiy hám jasalma jarıtıw, túsiwshi saya, natura jarıtılǵanda sayalardıń jaylasıwı, jaqtı-saya, yarım saya, blik, refleks hám basqalardı bilmegen oqıwshı buyımlardıń kólemin durıs súwretley almaydı. Bul belsendilik hár qıylı bolıwı kerek. Tapsırma tiykarında temanı belgilewde oqıwshılardıń haywanlar, quslar hám sportqa úlken qızıǵıwshılıq oyatıwdı esapqa alıw tiyis boladı.

Oqıw protsesiniń nátiyjeli bolıwında salıstırıw, naturanı baqlaw hám talqılawdıń áhmiyeti úlken. Natura talqılawın soraw-juwap formasında ótkeriw úlken áhmiyetke iye boladı, bolmasa oqıwshılar naturanı ústirtin, júzeki úyreniw menen sheklenip qalıwı múmkin.

Oqıwshılardan súwretlew ónerine tán atamalardı sanalı ózlestiriwdiń talap etiliwi hám olardıń buzıp isletiliwine jol qoymaw kerek. Súwret sıızıw barısında oqıwshılardıń ayırım atamalardı ózlestirip alıwınıń ózi jeterli emes, olarǵa

atamaların kelip shıǵıwı, áhmiyeti haqqında maǵlıwmatlar beriw kerek boladı. Bul oqıwshılardı ilimiy túsiniqlerdi, atamaları tuwrı isletiwine járdem beredi.

Oqıwshılar qubılıslardıń bir-biri menen óz-ara baylanıslılıǵın túsiniwi júdá zárúr. Qubılıslardı úyreniwde olardıń rawajlanıwın názerde tutqan halda qarama-qarsılıqtıń sebeplerin de túsindire alıwı kerek boladı.

Oqıwshılardıń belsendiligin arttırwda maqsetke muwapıq baǵdarlanǵan mashqalalı wazıypalardı qollanıw úlken járdem beredi.

Izertlew nátiyjeleri hám oqıtıwshılardıń isleri sonı kórsetedi, súwretlew ónerin oqıtıwda ózlestirip bolınǵan bilim hám tájiriybeler olardı tek tiklew ǵana emes, al, jańa materiallardı tereń ańlawǵa, kerekli juwmaqlar shıǵarıwǵa xızmet etedi.

Qorshaǵan ortalıqtı durıs túsiniw ushın oqıwshılar qubılıslardıń sebepleri hám aqibetlerin kórip hám bilip alıwı kerek. Bul dialektikalıq pikirlew hám juwmaq shıǵarıwdıń qalıplesiwine kómek beredi.

Bizińshe, oqıtıwda oqıwshılardıń óz betinshe bilim alıw barısın jedellestiriwde hám dóretiwshilik pikirlewdi rawajlandırıwda bilimlerdiń mashqalalı bayan etiw jolınan keń paydalanıw hám ayırım izleniw hám ilimiy-izertlew usılların qollanıw tiyis. Oqıtıw protsesiniń nátiyjeliligini arttırw tikkeley oqıwshılardıń belsendi psixikalıq xızmeti (intellektuallıq, emotsionallıq) menen baylanıslı. Bunda ideyalardı tereń túsiniw kemlik etedi. Lekin, sonday ámeliy xızmet shólkemlestiriw tiyis, onda ideyalar ishki sezimler arqalı tolıq sanalı ráwishte háreket arqalı anıq sáwlelensin, bekkemlensin. Buǵan kórkem shıǵarmalardı kórkem oqıw, gúrriń etiw, muzıka tınlaw, slaydlar kórsetiw arqalı erisiw múmkin. Eger oqıtıwshı waqıya hám qubılıslardı táriyplewde olardıń gózzallıǵı, názikligi, jaǵımlılıǵına ayrıqsha itibar berse, birqansha nátiyelerge erisiwi múmkin. Sonıń menen birge, buyımlardıń formaları, ólshemlerindegi proporsionallıq, jaqtı-saya qatnasları hám basqalardı óner shıǵarmaları arqalı talqılap beriwi kerek.

Oqıtıwdı jedellestiriw ushın oqıtıwshılardı sistemalı hám máselege muwapıq tárizde xoshametlew de úlken áhmiyetke iye. Jaqsı islerdi klassqa kórsetiw yamasa,

olardı mektep kórgizbesine usınıs etiw, óz kúshine isendiriw, obektiv kritikalaw hár túrli járdemler arqalı oqıwshılardı xoshametlew múmkin.

Oqıtıwshınıń tájiriye hám bilimi kúshli oqıwshınıń óz betinshe iskerligine qaratılğan bolıwı kerek. Balalardı jol-joba, járdemshi soraw, is baǵdarı hám kemshiliklerin kórsetiw arqalı járdem beriw tiyis.

Tálimniń oqıwshılardıń jas hám kúshine saylıǵı, izbe-izlik printsipi. Basqa pánlerde bolǵanıday, súwretlew óneri sabaqlarında materiallardı sistemalı hám izbe-iz bayan etiw printsipi úlken áhmiyetke iye. Bul printsip tolıq kurs dawamında oqıw materiallarınıń logikalıq izbe-iz jaylasıwın hám hár bir tema aldından alınǵan bilim, kónlikpe hám tájiriyebelerge súyengen halda, jańa materiallardıń ótilgenler menen baylanıslı bayan etiliwi tiyisliligin názerde tutadı.

Ámeldegi súwretlew ónerinnen mámleketlik tálim standartı materialların bayan etiwdiń tek málim bir izbe-izlikte ámelge asırılıwı ǵana emes, al, onıń sistemalı bolıwın da názerde tutadı.

Ayırım sonday jaǵdaylar da boladı, bunda oqıtıwshılar bilim beriwdiń bul zárúr printsipin durıs bahalay almaydı. Oqıwshılardı berilip atırǵan wazıypalarda balalardıń aldın alǵan bilim hám kónikpeleri esapqa alınbaydı. Nátiyjede olar berilgen wazıypanı orınlay almaydı. Sonıń ushın is rejelerin sonday dúziw kerek, oqıwshılar hár bir sabaqta jańa máselelerdi sheshsin. Lekin, jańa materiallardı oqıwshılar ótilgen materiallardı ózlestirip hám bekkemlep alǵannan soń beriw kerkligin esapqa alıw tiyis.

Naturanıń ózine qarap súwretin sızıw sabaqları kompozicya sabaqları menen, kórkem óner tiykarları sabaqların naturaǵa qarap, kompozicya sabaqları menen erkin baylanıstırıw múmkin. Súwretlew óneri sabaqlarınıń hár bir túrin óz-ara baylanısta ámelge asırıw arqalı jaqsı nátiyjelerge erisiw múmkin. Bir oqıw pániniń basqa oqıw pánleri menen baylanısı súwretlew ónerin oqıtıwda birden-bir sistemanı shólkemlestiriw múmkinshiligin beredi. Ayırım jaǵdaylarda sonday boladı, barlıq temalar da ótilgen materiallar menen baylanıslı bola bermeydi. Bul oqıtıwshıdan oqıw materialların tereń úyreniwdi, natura ushın buyımlardı, súwretler,

reproduksiyalar, slaydlar hám basqa da kórgizbelerdi tańlawǵa ayrıqsha kewil bóliwdi talap etedi.

Súwretlew ónerin oqıtıwda teoriyalıq materiallardıń ámeliy materiallar menen baylanıslılıǵı da ayrıqsha áhmiyetke iye. Teoriyalıq bilim menen ámeliyattıń baylanıslılıǵı balalardıń súwretlew óneri xızmetinde, sabaq barısında, dógerek shınıǵıwlarında, jámiyetlik islerinde, yaǵnıy, diywalıy gazetalar shıǵarıw, albom bezew hám usı sıyaqlılar arqalı ámelge asırıladı. Sonday-aq, súwretlew óneri janrları tuwralı teoriyalıq shınıǵıwlardan soń, usı janrlarda ámeliy shınıǵıwlardıń ótkeriliwi, ótilgenlerin bekkemlew, taza temanı ańsat ózlestiriw múmkinshiligin beredi.

Baqlawlar sonı kórsetedi, ayırım oqıtıwshılar 5-7-klasslarda tórtmúyesh, aylana formasındaǵı naǵıslar islewdi dawam ettiredi. Bul tapsırmalar 3-4-klasslardaǵı wazıypalardan aytarlıqtay pariq etpeydi. Bulardan tısqarı, oqıwshılarǵa klass taxtasında sızılǵan tayar naǵıstan nusqa kóshiriw usınıs etiledi. Bunnan, olar beriletuǵın tapsırmalardıń balalarǵa ansat bolıwın názerde tutadı. Lekin, tapsırmalardıń júdá ápiwayı bolıwı da jaqsı emes, olar birinshiden, balalardıń óz betinshe pikirlerin páseyttirise, ekinshi tárepinen, olardaǵı rawajlanıwdı toqtatadı.

Oqıwshılar háreket hám qábilet tárepinen bir-birinen ajıralıp turadı. Bul jaǵday oqıtıwshılardan oqıwshılar menen birim-birim jumıs alıp barıwdı talap etedi, yaǵnıy, oqıtıwshı balalardıń bilim hám kónlikpeleri dárejesin esapqa alǵan halda olarǵa hár túrli quramalılıqtaǵı wazıypalardı islep shıǵadı, olardıń súwretlew islerin tuwrılawǵa, ayırım teoriyalıq hám ámeliy wazıypalardı túsindiriw maqsetinde taxtada súwret sızıp kórsetiwge tuwra keledi.

Oqıtıwdıń oqıwshılar jasına saylıǵı printsipi áyemnen qollanılıp kelingin. Bunda, jaqınnan uzaqqa, belgiliden belgisizge, ápiwayılıqtan quramalılıqqa, konkretlikten abstraktlılıqqa ótiw printsiplerine tiykaralandı.

Ulıwmalastırıp aytqanda pedagogikada joqarida atalǵan barlıq printsipler áyemnen tájiriyyeden ótkenligi sebepli oqıtıwshınıń óz xızmetinde usı jolda gózlengen maqsetke erisiwine tiykar boladı. Ornı kelgende sonı aytıp ótiw tiyis, hámme ańsat nárseler de balalarǵa túsiniqli bola bermeydi hám kerisinshe, quramalı

materiallar túsiniqli bolıwı múmkin. Bunda oqıwshılardıń jası, pedagogikalıq-psixologiyalıq ózgesheligi, bilim dárejesi, tayarlıǵı, qábileti úlken rol oynaydı. Mısalı, súwretlew ónerin oqıtıwda jaqınnan uzaqqa barıw printsipinde is tutıw maqsetinde oqıtıwshı aldın ala balalarǵa jaqın bolǵan Ózbekstan hám Qaraqalpaqstannıń tábiyatın, xalqımızdıń turmısı, miynetin súwretlewshi Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan súwretshileri shıǵarmaların, keyin ala Orta Aziya, Shıǵıs Evropa mámleketleri ónerin úyretedi.

Joqarıdaǵı pikirlerden mektepte súwretlew ónerinen sabaq hám sabaqtan tısqari isler barısında didaktikalıq printsiplerge ámel etiwdiń júdá zárúrligin sezip alıw qıyın emes. Didaktikalıq printsipler oqıwshılardıń kórkem tálimi, tárbiyası hám rawajlanıwına tiyisli shárt bolǵan jaǵdaylardı jaratadı.

Tekseriw sorawları

1. Didaktikalıq printsipler hám olardıń súwretlew ónerin oqıtıwda áhmiyeti ne?
1. Súwretlew ónerin oqıtıwda didaktikalıq printsipler qanday ózgesheliklerge iye?
2. Didaktikalıq printsipler hám olardıń tiykarǵı máseleleri kimler tárepinen islep shıǵarılǵan?
3. Tálim hám tárbiyanıń birligi printsipi tuwralı aytıp berin?
4. Ilimiylik printsipi tuwralı aytıp berin?
5. Ko`rgizbelilik printsipi tuwralı aytıp berin?
6. Sanalıq ha`m belsendilik printsipi tuwralı aytıp berin?.
7. Tálimniń oqıwshılardıń jas hám kúshine saylıǵı printsipi tuwralı aytıp berin?
8. Izbe-izlik printsipi tuwralı aytıp berin?

Tayanısh túsiniqler:

Didaktika, metodika, printsip, uqıw, pedagogika, protsesst, kórgizbelilik, ilimiylik, sanalıq, belsendilik, sistemalıq hám izbe-izlilik, kompozicya, estetikalıq, portret, nızamlılıq, sıziqlı hám hawa perspektivası, jaqtı, saya, reńtanıw, plastikalıq anatomiya, oq sıziǵı, kesilisiw tochkası, baqlaw tochkası, realistlik súwret, natura, reńtanıw, dekorativlik stilizatsiya, modeller, illyustrativ súwret,

4.2. Baslawısh klasslarda súwretlew ónerin oqıtıw metodikası

Jobası: 1. Baslawısh klasslarda barlıqtı ańlaw shınıǵıwları metodikası. 2. Baslawısh klasslarında naturaǵa qarap súwretlew (naturaǵa qarap súwret salıw, naturaǵa qarap músin islew) metodikası. 3. Baslawısh klasslarda reńli súwret kompozicyası shınıǵıwları metodikası. 4. Baslawısh klasslarda dekorativ kompozicyası shınıǵıwları metodikası. 5. Baslawısh klasslarda músinshilik kompozicyası shınıǵıwları metodikası.

Jasap atırǵan tábiyat ortalıǵınıń gózzal táreplerin kóre biliw hám olardı baslawısh klass oqıwshılarına sezdiriw hám sindiriw baslı wazıypa bolıp tabıladı. Bul isti ámelge asırıwda tábiyat kórinisleri haqqında baslawısh klasslarda oqıwshınıń jaslıq oy-órisine qarap súwretlew óneri shıǵarmasın tańlay biliw de áhmiyetli orın tutadı. Sebebi, hár qıylı jastaǵı oqıwshılarǵa hár qıylı máseleler hám maqsetler qoyıladı.

Barlıqtı ańlaw shınıǵıwlarınıń wazıypaları tómendegilerden ibarat:

-Jıl máwsimindegi tábiyat kórinisleriniń gózzallıqların, onıń ózine tán qásiyetlerin ańlaw;

-dógerek-átiraptaǵı hám tábiyattaǵı ápsanaliq gózzallıqtı kóre biliw hám ańlay alıw;

-terek shaqası hám ushın, qar úyinshikleri hám bulıtlardıń hár qıylı formaların kóre biliwge úyretiw;

-baqlawdı, fantaziyanı, obrazlı eleslewdi rawajlandırıw;

-dekorativ qus hám haywanlardıń, balıqlardıń ózine tán reńlerdi, dúzilisindegi gózzallıqtı ańlap jetiwge úyretiw;

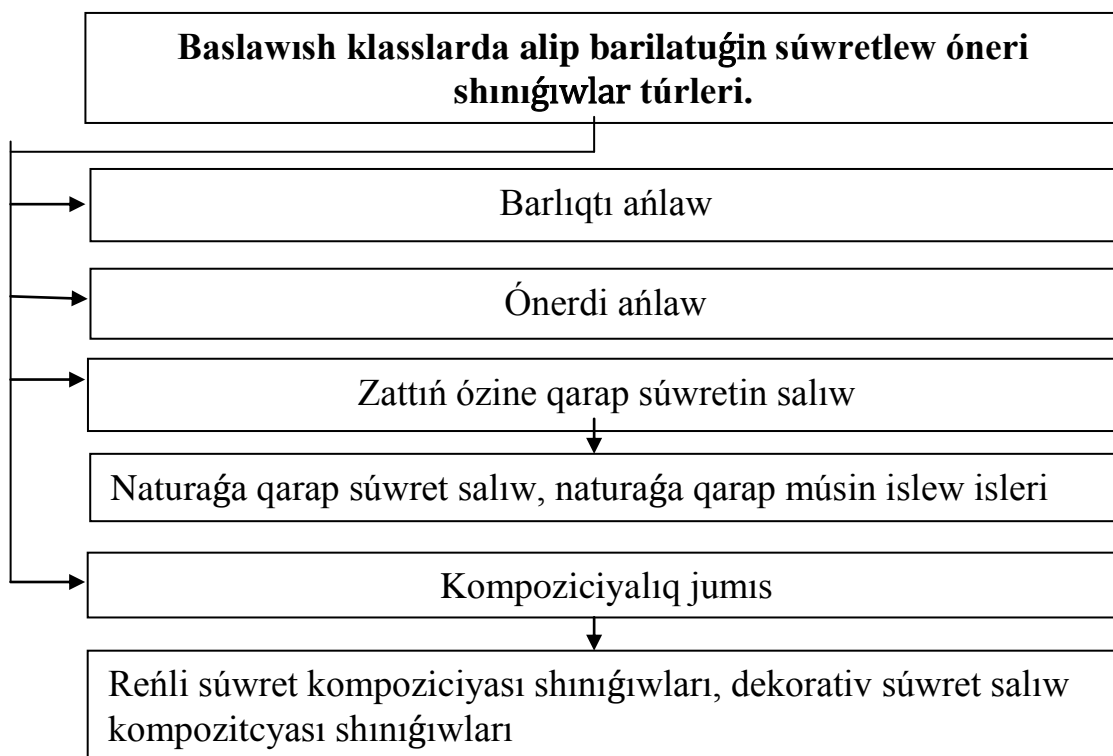
-qala hám awıl kórinisleriniń ózine tán ózgeshelikleri menen tanıstırıw.

Baslawısh klasslarda balalar oqıw hám jazıwdan kóre súwret salıwdı jaqtıradı, biraq, olar sızatuǵın súwretlerdiń dawamlıǵı júdá qısqa boladı, 1-2 minut, kóbi menen 4-5 minutta hár qanday súwretti juwmaqlap qoyadı. Balalar tárepinnen sızılatuǵın súwret sawatlı bolmasa da, biraq, mazmunlı, belgili bir kórinisti, waqıyanı

yamasa buyımdı óz sheberligine qaray, olardıń xarakterli belgilerin súwretley aladı. Boyawlar menen islew olarǵa ayırım qıyınshılıqlar tuwdıradı, sonıń ushın olardan paydalanıwdı júdá bir aytarlıqtay jaqtırmaydı. Lekin, túrli jarqın reńler menen boyalǵan buyımlar balalarda úlken qızıǵıwshılıq oyatadı. Sızǵan súwretleri jaqsı shıqpasa ıqlası tez qaytadı. Bunday jaǵdaylarda oqıtıwshınıń balalarǵa tez járdem kórsetiwi hám keypiyatın kóteriwege háreket etiw paydalı boladı.

Baslawısh klass oqıwshılarınıń súwretlew iskerliginiń xarakterli táreplerinen jáne biri - olardıń sızatuǵın súwretlerin ápiwayılastırıwǵa bolǵan xakteri bolıp tabıladı. Olar ayırım zatlardıń aldınǵı kórinisin (úy, adam, kitap, saat.), ayırımların qaptal tárepten (avtomobiller, haywanlar, quslar, balıqlar, bayraqshalar, h.t.b.) súwretleydi. Buǵan tiykarǵı sebep, bul jastaǵı balalar ele zatlardıń jarıq-saya, perspektivalıq qısqaırw hám olardıń qaǵıydaların onsha túsiniw jetpegenliginen.

Endi baslawısh klasslarda súwretlew óneri sabaqların ótkiziw metodikasınıń ózine say ózgeshelikleri haqqında toqtalatuǵın bolsaq, aldın ala onıń tómendegi tórt túrin kórsetiwimiz lazım:

Barlıqtı ańlaw shınıǵıwları 1-4 klass baǵdarlamasında kórsetilgen bolıp, onıń maqseti balalardıń qorshaǵan ortalıq hám onda júz berip atırǵan waqıya hádiyseler

tuwralı tusinikler hám kóz aldına keltiriwin bayıtıwda jaqınnan járdem beredi. Bunda olar jıl máwsimleri hám olar menen baylanısqan halda tábiyatta júz beretugin ózgerisler, terekler, ósimlikler, palız hám miywe ónimleri, awıl hám qala kórinisi, túrli qurılıslar hám usı sıyaqlılardı kórip, eslerinde saqlap baradı. Barlıqtı ańlawda balalar dógerek-átiraptaǵı janlı hám jansız nárselerdi, sonday-aq, waqıya hám hádiyselerdiń forması, dúzilisi, ólshemleri, reńi hám basqa da ózgesheliklerin bilip aladı. Barlıqtı ańlaw shınıǵıwları ádette tematikalıq, syujetli kompozicya shınıǵıwlarınan aldın ótkiziliwi lazım. Bunıń ushın temaǵa baylanıslı nárese, buyım hám obektler jaqsılap gúzetiledi hám úyreniledi.

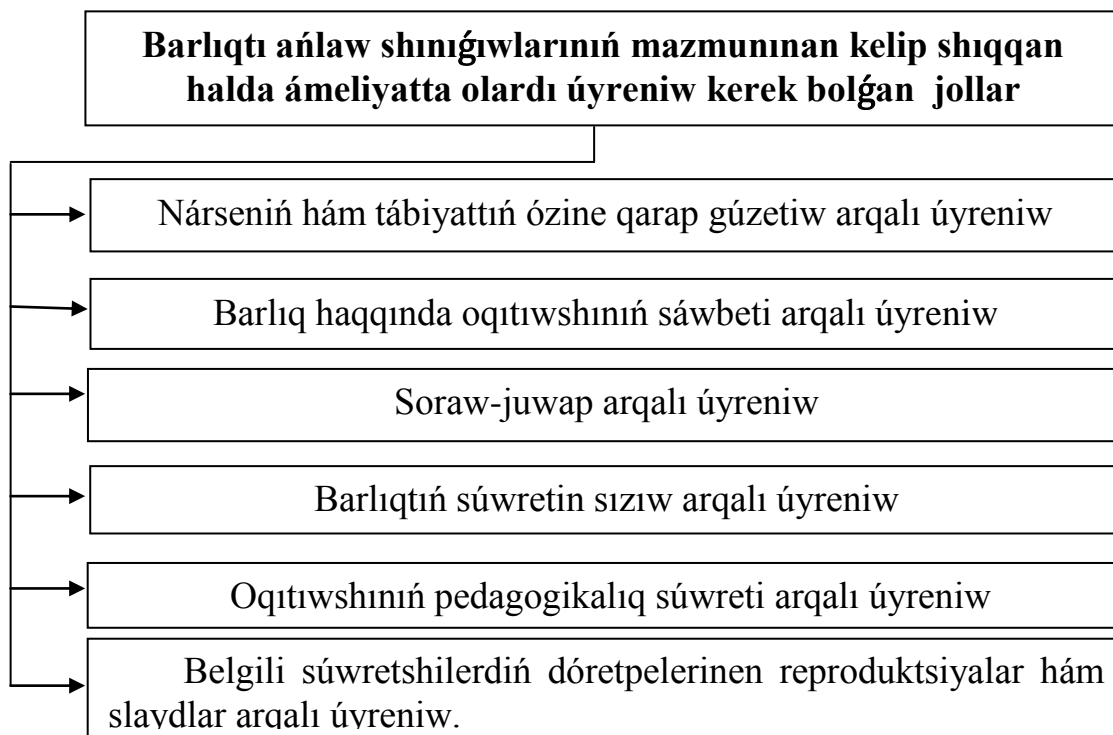
Átirapımızdı orap turǵan tábiyat - aspan, jer, suw, terekler, jaylar hám basqa nárseler hámmesi barlıq dep ataladı. Demek, barlıqtı ańlawda biz birinshi tábiyattı, ondaǵı waqıya hám hádiyselerdi túsinemiz. Tábiyat barlıq waqıtta adamlar ushın gózzallıq, quwanış hám dóretiwshilik negizi bolıp kelgen. Tábiyatqa bolǵan estetikalıq múnásibettiń tiykarın ondaǵı tákirarlanbas reńler, formalar garmoniyası quraydı.

Tábiyat sheksiz lázzetli hám gózal. Quyash nurı hám átirap ortalıq sheksiz túrli reńlerdi payda qıladı.

Tábiyat qoynında súwret salıw bólme ishindegi súwret salıw jaǵdayınan pariq qıladı. Kúshli jarıqlıqtı payda qılıwshı jarıqlıqtıń kópligi, reflekslerdiń hár túrliligi, tábiyat obektleriniń kúzetiwshiden uzaqlasıwı, jarıqlıqtıń tezlik penen almasıwı, hawa-rayınıń túrli jag'dayı oqıwshılar ushın jańa ádetlenbegen jaǵday. Sonıń ushın tábiyat kórinisiniń súwretlewde oqıtıwshı oqıwshılardı hawa perespektivası nızamlılıqlarına ámel qılıw, reń múnásebetleri menen islew metodi, ulıwma reń túsi hám reń jaǵdayın tuwrı tabıw jolların túsinirip úyretip barıwı tiyis. Tábiyattaǵı obektler hám nárselerdiń reńiniń ashıq-toqlıǵı hám toyǵınlıǵı boyınsha uqsaslıq salıstırıw olardıń naturadan pariqların belgilew bular jumıstıń reńli munásebetlerin durıs kórsetiwde tiykar qılıp alınadı. Tábiyat kórinis kompozicyasın sheber súwretlew-demek onıń reń múnásebetin natura kórinip turǵanday uqsatıp orınlaw, tábiyat kórinis kompozicyasınıń birinshi shınıǵıwlarınan aq naturanı haqıyqıy súwrtelew ushın

reñniń ashıq-toqlıǵı hám toyınǵanlıǵı, reń qatnasların anıq tabıw kerkeligin túsintiriw kerek.

Barlıqtı ańlaw shınıǵıwlarınıń mazmunınan kelip shıqqan halda ámeliyatta olardı úyreniw kerek bolǵan tómenдеgi jollar qollanıladı.

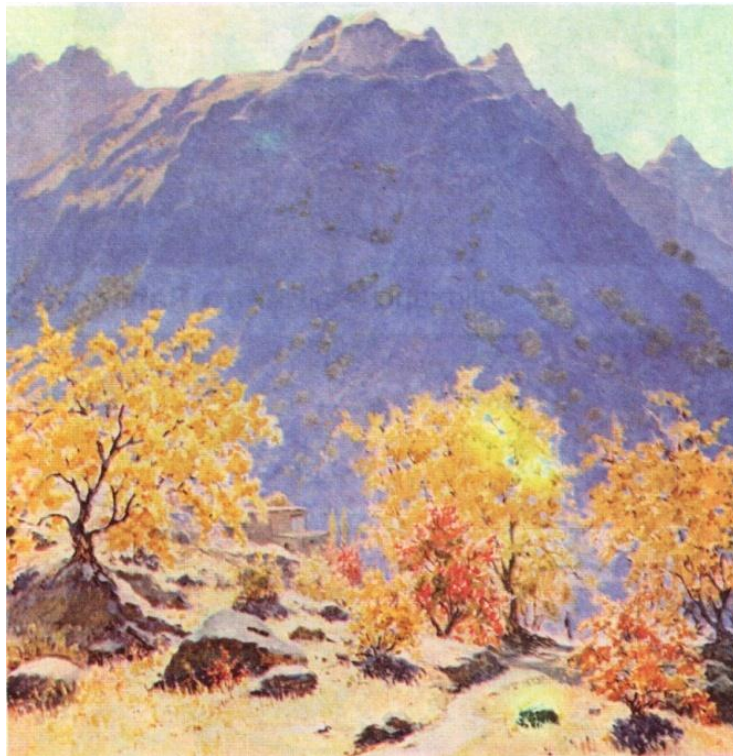

Oqıwshılardı barlıqtaǵı bul gózzallıqtı kóre biliwge, ondaǵı bul ájayıp hádiyse hám kórinisler ústinen úzliksiz gúzetiw alıp barıwǵa, tereń pikir júrgiziwge úyretip barıw ushın olardıń dıqqat-itibarın kúsheyttirip barıw kerek.

Oqıwshılar ushın kórsetiletuǵın nárseler hám súwretler aldına ala shınıǵıw mazmunı menen baylanıslı halda bolıp, olar óz dúzilisi, forması, reñi, ólshemleri menen ápiwayı, túsiniikli, balalarda sezim, tuyǵını oyatatuǵın bolıwı maqsetke muwapıq. Eń áhmiyetlisi, bunday materiallar oqıwshılardı oylawǵa májbúr etetuǵın, balardı jańa túsiniyeler menen bayıtatuǵın bolıwı dárkar.

Balardı tábiyatqa qızıǵıwshılıǵın asırıwda óner shıǵarmaları reproduksiyaları kórsetiwdiń de áhmiyeti úlken. Reproduksiyanı balarǵa tek ǵana kórsetip anıq mazmun talıqlaw menen shegaralanıp qalmay, shıǵarmanıń jaratılıwı tariyxı, shıǵarma haqqında ullı alım, súwretshilerdiń aytqan pikirleri balarǵa jetkiziw zárúr. Kórsetiletuǵın nárseler, olardıń súwretleri haqqındaǵı maǵlıwmatlardı balalarǵa

awızeki jetkiziwde olardıń talqılanıwı úlken áhmiyetke iye. Bul talqılaw tikkeley nárselerdiń dúzilisi, forması, reńi, ólshemleri, olardıń mazmunı haqqında soraw-juwap usılında ótkiziliwi maqsetke muwapıq.

N.Karakan. «Altın gúz».

Barlıqtı ańlaw temasına tán shınıǵıw islenbesi beriledi.

Sabaqtıń teması: Gúzgi tábiyat kórinisin ańlaw.

Sabaqtıń maqseti: a) tálimiy maqseti: Gúzgi tábiyat kórinisi haqqında keńnen tusinik beriw oqıwshılardıń baqlawshılıq, sınshılıq, dıqqat hám este saqlawdı ósiriw, guz máwsimine tán reńler haqqında maǵlıwmat beriw.

b) Tárbiyalıq maqseti: Tábiyattaǵı gózzalıqtı kóre biliwge hám qádirley alıwǵa úyretiw. Gúzgi tábiyat kórinisiniń ózine tán ózgeshelikleri hám gúzgi jumıslar menen tanıstırıw.

v) rawajlandırıwshılıq maqseti: barlıqtı ańlawda este saqlaw qáiletin, kórkem estetikalıq talǵamın, biliw aktivliligin, emottsional sezimlerin rawajlandırıw

Sabaqtı qurallandırıw:

a) oqıtıwshı ushın: Gúz máwsimi súwretlengen kórgizbeli illyustratsiyalar. Gúzgi jumıslarǵa tán kórinis. Tábiyat qoynına sayaxat. Kórkem óner shıǵarmalarınıń

reproduktsiyaları. Mısalı: U.Tansıqbaevtıń «Tawda gúz», Z.Inoǵomovtıń «Gúz», K.Karaxanovtıń «Altın gúz», L.Haydarovtıń «Altın gúz», Q.Basnarovtıń «Ózbek gúzi», «Shabdallar», Usta Muminniń «Qırmanda» kartinaları hám slaydlar.

Sabaqtıń barısı:

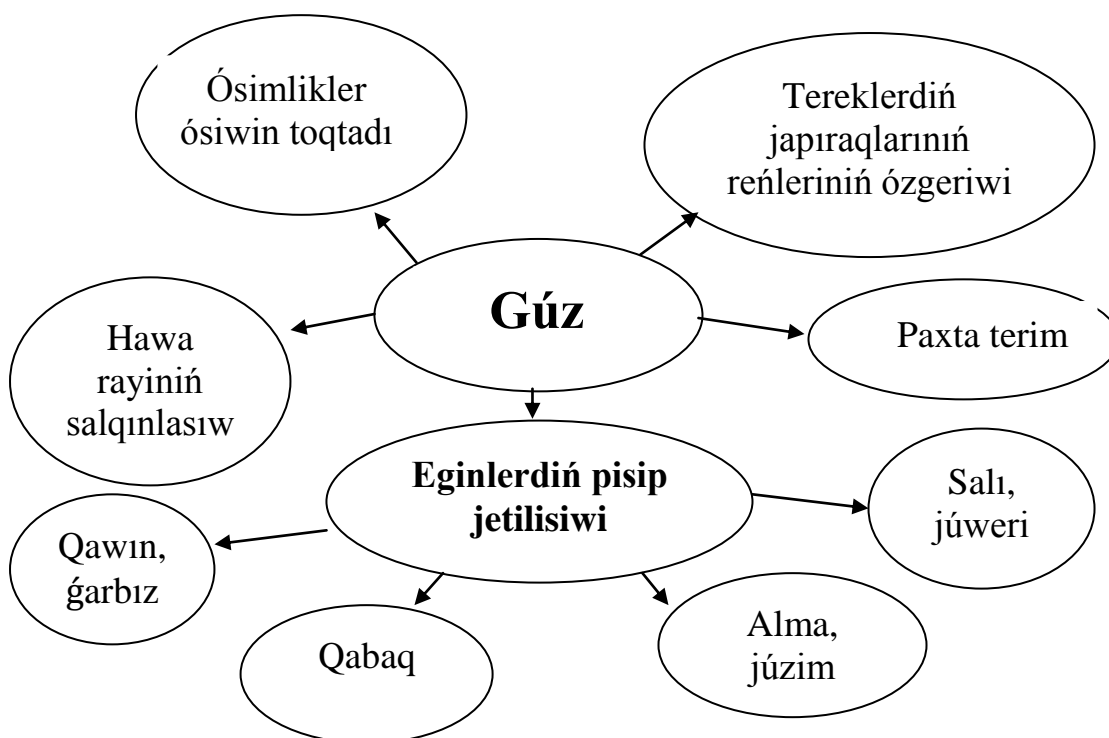
Shólkemlestiriw: Sálemlesiw, náwbetshi arqalı oqıwshlardın sabaqqa qatnasın barlaw, sabaqqa tayarlıqtı qadaǵalaw, úyge berilgen tapsırmanı tekseriw, bahalaw, ótilgen temanı juwmaqlaw hám taza tema menen baylanıstırıw.

Taza tema: Gúzgi tábiyat kórinisin súwretlew

Taza temanı bayan etiw tiykarınan eki baǵdarda alıp barıladı. Birinshi, gúzgi tábiyat kórinisiniń xarakterli ózgesheliklerin estetikalıq qabıl etiw, ekinshisi, gúzgi jumıslardıń ózine tán tárepleri menen tanıstırıw. Bul wazıypalardı ámelge asırıw maqsetinde oqıtıwshı sonday obekti tańlawı tiyis, bul obekt hám gúz, hám gúzgi jumıslar ushın xarakterli kóriniste bolsın.

Oqıwshılardıń gúz mawsimi haqqında tusiniklerin bilip aliw ushın “ klasster usılınan paydalansaq boladı.

Soraw: Gúz máwsimi degende kóz aldımızǵa neler keledi?

Sabaq oqıwshılardı mektep baǵı yaki dalaǵa sayaxatqa alıp shıǵıw hám ol jerde ámelge asırılıp atırǵan jumıslar menen tanıstırıwdan baslanadı. Sayaxat protsesinde

oqıtıwshı balalar itibarın shıraylı gúz kórinisine tartadı. Olarǵa gúz máwsimi hám bul waqıttaǵı ózgerisler haqqında sóylep beredi: «Balalar, mine házir gúz máwsimi. Ol júdá shıraylı, gúzde hawa suwıy baslaydı, nátiyjede tereklerdiń japıraqları óz reńin ózgetedi. Bazı japıraqlar qızǵısh túske kiredi. Ot-maysalar sargayǵan boladı, qısqası, olar altın reńge búrkenedi. Aspanda jeńil, bólek-bólek bultlar payda boladı. Azanda gúzgi egin hám shópplerdiń ústi appaq qıraw menen qaplanadı. Jerge tógilgen terek japıraqları ayaq astında shıtırlaydı. Oktyabr ayında kesh piser miyweler terip alınadı hám shiyrin-sheker júzimler úziledi, ǵoza qaǵıladı. Keshki kartochka, geshir, piyaz, láblebi sıyaqlı ovoshlar jıynap alınadı. Bunday jumıslardı ámelge asırıwda oqıwshılar ata-analarǵa, mektep baǵında mektep jámáátine járdem beredi. Gúzde qala hám awıllarda nál otırǵızıw aylıǵı baslanadı. Bul jumıslarda da balalar úlkenler menen bir qatarda qatnasadı. Gúzgi jıyım-terim jumısları júdá zawıqlı». Sayaxat protsesinde oqıtıwshı emotsional-estetikalıq jaǵday payda etiw maqsetinde balalarǵa gúz hám gúzgi jumıslar haqqındaǵı qosıqlardan úlgiler oqıp beredi.

Qosıq oqıp bolıǵannan soń tábiyat kórinisi balalar menen birgelikte talqılanadı. Talqılaw protsesinde baqlanıp atırǵan kórinis boyınsha balalarǵa sorawlar beriledi. Bul sorawlar tómendegishe bolıwı múmkin:

- Gúzde tábiyatta qanday ózgerisler júz beredi?
- Qarsıńızdaǵı kóriniste qanday terek túrlerin kórip tursız?
- Tereklerdiń ólshemi bir qıylı ma?
- Tereklerdiń forması bir-birnen qalay parıq etip tur?
- Itibar beriń, terek shaqalarınıń juwanlıǵı bir qıylı ma?
- Tereklerdiń denesi hám shaqalarınıń dúzilisi qanday?
- Aspanǵa qarań, onıń reńi qanday?
- Aspandaǵı bultlardıń forması yaki reńi qanday (bultlar bar bolsa)?
- Shóp hám tereklerdiń reńinde parıq barma?
- Tábiyattı baqlaw protsesinde jaqsı tásir qaldırǵan nárese ne?

Tábiyattı baqlaw protsesinde balalar bazıbir tábiyiy materiallardı (tuqımlar, japıraqlar, mayda nasekomalar, tamırlar) súwretlew jumısları ushın jıynawı múmkin.

Baqlap atırǵan obekt boyınsha soraw-juwap tamamlanǵanan soń, oqıtıwshı sáwbetke juwmaq jasap, balalardıń juwapların anıqlastırıp, kemshiliklerin tolıqtıradı, qátelerin dúzetedı.

Eger sabaq klassta ótkeriletuǵın bolsa, oqıtıwshı joqarıda atları atap ótilgen súwretlew óneri shıǵarmalarınıń reproduktsiyası, slaydların balalarǵa kórsetip, klassta oqıwshılar menen birge talqılaydı. Biraq, sonı da eskertiw tiyis, sabaq klassta qanshelli aldınǵı usıllar menen alıp barılmasın, báribir ol tiykarınan tábiyat qushaǵına jasalǵan sayaxattıń ornın basa almaydı. Sonıń ushın oqıtıwshı sabaqtı ilajı barınsha xoshametlep barıwı kerek.

Oqıwshılardıń tábiyat gózzallıǵın seziwi, alǵan tásirlerin súwretley alıwı, hámde kórgen bilgenlerin haqıyqıy pikir júritiwge úyretiw oqıtıwshıdan júdá úlken sheberlik, bilim, miynet hám úzliksiz izleniw talap etiledi. Ámeliy shınıǵıw barısında oqıtıwshı balarǵa tábiyattı súwretlew ushın dáslepki járdemshi sızıqlardı qalay sızıw kerekligi, súwret salıw basqıshlarınań izbe izligi, onı reńde orınlaw jol-jorıqları jaqsılap kórsetiliwi tiyis. Balalarǵa reń tańlawda oqıtıwshınıń kómegi júdá zárúrli boladı.

Ámeliy jumıs barısında oqıwshılar « Gúzgi tábiyat kórinisin súwretlew» temasında súwret salıwǵa kirisedi. Oqıtıwshı balalar jumısların gúzetip júredi. Olarǵa jumıs boyınsha másláhátler hám ámeliy járdem beredi. Súwretlew barısında oqıwshılar tábiyattı súyiwge onıń nızamlıqların baqlaw menen bir qatarda sol nárselerdiń dúzilisin qásiyetlerinde úyrenedi.

Taza temanı bekkemlew soraw juwap usılında alıp barıladı.

-guz máwsiminde tábiyat qanday reńlerge bay boladı?

-guz máwsimi suwretlengen qaysı suwretshilerdiń jumısların bilesiz?

-guzgi jıyın terimi haqqında nelerdi bilesiz?

-tabiyat kórinisin súwretlewde jumıstı neden baslaymız?

- guz máwsimin súwretlewde qanday reńlerde kóp paydalanıladı?

Shınıǵıw sońında úlgili hám basqa jumıslardı oqıwshılar menen qızǵın talıqlaw zárúr. Úyge tapsırma oqıwshılarǵa jasaw orınlarındaǵı qanday da bir altın reńge kirgen

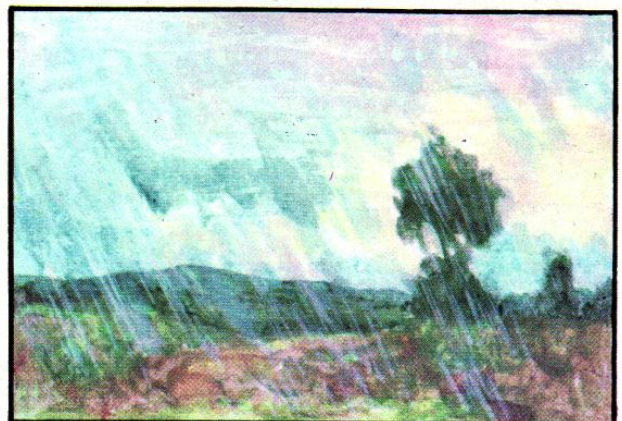
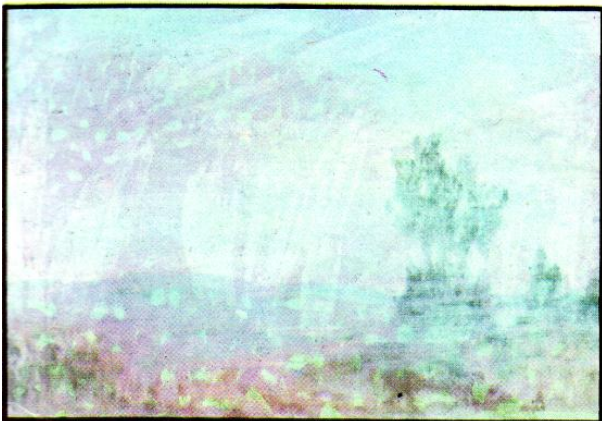
tábiyat ortalıgın dıqqat penen baqlaw hám onıń ózine tán ózgesheliklerin uyreniw wazıypası tapsırıladı.

Gúz kórinisi. (etyud)

Gúzgi japıraqlar kórinisi.

Tábiyattağı hawa rayınıń ózeriwine baylanıslı túrli kórinistegi súwretleniw.

Naturağa qarap súwret salıw shınıǵıwları baslawısh klasslarda jetekshi orınlardan birin iyeleydi. Ol balalardıǵa súwret hám músin islewdiń ápiwayı nızamqaǵıydaların úyretedi.

Naturağa qarap súwretlew shınıǵıwlarınıń wazıypaları tómendegilerden ibarat:

Naturağa qarap súwret salıw. Ayırım nárselerdiń súwretin sızıwda onı qaǵaz betine durıs jaylastırıwǵa tiyisli bilim hám kónlikpelerdi bekkemlew; nárselerdiń úlgisine qarap súwret sızıwda ilájı barınsha kóbirek reń hám olardıń túrinen paydalanıwǵa ádetlendiriw; simmetriyalıq formadaǵı nárselerdi sızıwda kósherden paydalanıwǵa úyretiw; hár qıylı formadaǵı zatlardıń dúzilisin kóre biliwge ádetleniw; súwret sızıw uqıplılıqların rawajlandırıw; naturanıń forması, reńi, ólshemleri, ólshem qatnasların, nárese bólekleriniń ózara baylanıslılıǵın kóre biliw hám onıń xarakterli táreplerin súwrette sáwlelendire biliwge úyretiw.

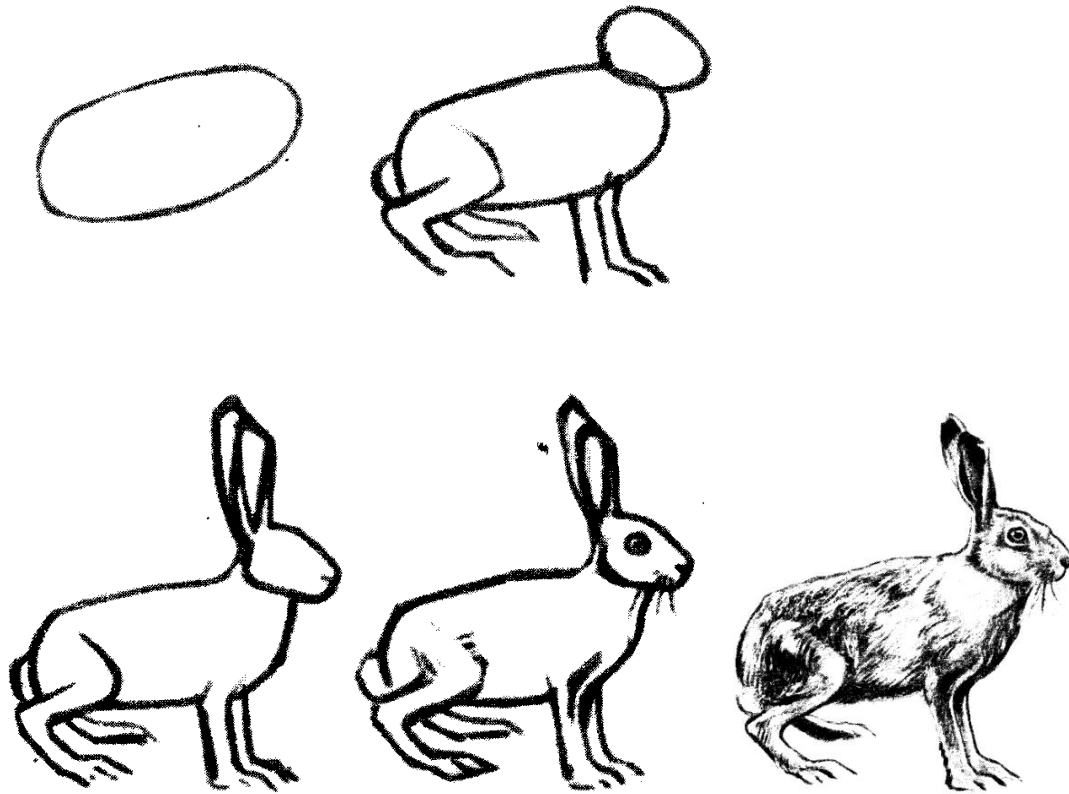
Naturağa qarap súwret salıw eki bólimnen turadı.

1. Zattıń ózine qarap súwretin salıw.
2. Zattıń ózine qarap músin islew.

Naturağa qarap súwret salıw balalardıń jas ózgesheliklerin esapqa alǵan halda, zatlardıń ózine qarap súwretin sızıwdı názerde tutadı.

Naturağa qarap súwret sızıw, naturanı gúzetiw, onıń dúzilisi, forması, reńi, ólshemleri, ólshem qatnasların talqılaw, súwretlerdi natura menen salıstırıw uqsaǵan usıllar tiykarında alıp barıladı. Naturanıń ólshemine qarap olardı sızıw ushın úlkenlerin klassta 2-3 jerge, maydaların hár bir partaǵa birewden qoyıp shıǵıw kerek. Mayda ólshemdegi naturanıń, aytayıq, japıraqtıń natura sıpatında hámme jerde birdey bolıwı shárt emes, olardı balalardıń súwret sızıw uqıplılıǵına qarap túrli quramalılıqtaǵıların qoysa boladı.

Naturağa qarap súwret sızıwda balalardı basqıshlar tiykarında súwret sızıwǵa úyretiw lazım. Bunda balalar birinshiden, súwretti ólshem jaǵınan tuwrı belgilew, ekinshiden, súwretti qaǵaz júzinde durıs jaylastırıwǵa úyretiledi.

Qoyanniń súwretin salıw

Bunda súwret sızıwdıń eki túrli metodikası qollanıladı.

1. Naturanı járdemshi sızıqlar tiykarında belgilep alıp, súwret sızıw.
2. Naturanı bir neshe bólekler formasınıń súwretin sızıwdan baslaw, keyin olardı ulıwmalastırıw hám boyawǵa ótiw.

Naturaǵa qarap súwret sızıwda járdemshi sızıqlardan paydalanıw menen bir qatarda oq sızıq, simmetriya oǵınan paydalanıladı. Sonday-aq, nárseler súwretin belgili bir geometriyalıq formaǵa túsirip alıp ta islese boladı. Atap aytqanda, iyneliktiń súwretin sızǵanda aldın onıń qanatları tórt múyeshli formada, saǵattı sheńber formasında sızıp alınadı, soń onıń súwreti anıqlastırıladı.

Baslawısh klasslarda súwret sızıw tájiriybelerin payda etiw kóbirek naturaǵa qarap súwret salıw bólimine tuwra keledi. Sonıń ushın da bunday shınıǵıwları oqıwshılardıń oqıw quralları (qálem, óshirgish, boyaw, qılqálemler, dápter h.t.b.) menen durıs qatnasta bolıwǵa, olardı durıs isletiwge úyretiw lazım. Súwret sızıw tájiriybesin rawajlandırıw bolsa belgili jol menen ámelge asırılǵanı maqul. Ásirese, tuwrı-tik, tuwrı-jatıq, tuwrı-qıya, qıysıq uqsaǵan sızıqlardı sızdırıw, olardı teń eki

hám teń bolmaǵan bóleklerge bóliwge úyretiwdi belgili izbe-izlikte ámelge asırıw kerek. Sonday-aq, formalar, boyawlar menen júzeni qálem yamasa boyawlar menen tegis boyaw boyınsha tájiriybeler payda etiwde de usı tártipke ámel etiledi.

Jáne sonı da aytıp ótiw kerek, baslawısh klass oqıwshılarınıń ele súwret sızıw uqıplılıǵınıń tómenligin esapqa alıp, olarǵa artıqsha, quramalı wazıypalar berip bolmaydı. Nárselerdiń súwretin sızıw, olardıń kólemin jarıq-saya, perspektiva qaǵıydaları tiykarında súwretlew de talap etilmeydi. Sonday-aq, olar tárepinen sızılǵan súwretke artıqsha talaplar da qoyıp bolmaydı. Baslawısh klasslarda balalardıń jas ózgesheliklerin esapqa alıp, ózbek, qaraqalpaq ámeliy ónerine tiyisli bolǵan ápiwayı, mayda buyımlardıń ózine qarap súwretin saldırıw úlken áhmiyetke iye. Bul balalarǵa xalqımızdıń milliy kórkem dástúrlerin úyretiwde úlken áhmiyetke iye.

Tómende naturaǵa qarap súwret salıw bólimine tán shınıǵıw islenbesi berilgen.

Sabaqtıń teması: Gúbelektiń ózine qarap súwretin islew.

Sabaqtıń maqseti:

a) tálimiy maqseti: oqıwshılarda gúbelek dene dúzilisiniń óz-ara qatnası (proporsiyası), boyınsha bilimlerin ósiriw gúbelekler dúnyasınıń' ózine tán ózgeshelikleri haqqında maǵlıwmatlar beriw, qaǵazǵa durıs jaylastırıw sheberliklerin, elede rawajlandırıw.

b) tárbiyalıq maqseti: Jánliklerge bolǵan unamlı kóz qarasın rawajlandırıw. Olardıń gózzal formaları, ren'lerine qızıǵıwshılıǵın ósiriw.

v) rawajlandırıwshılıq maqseti: oqıwshılardıń súwret sızıw alıw kónlikpelerin rawajlandırıw, ólshew, reńlerde boyaw, tájiriybelerin rawajlandırıw.

Sabaqtı qurallandıruw: tema tiykarında maǵlıwmatlar toplamı, kórgezbeli plakatlar hám teńles oqıwshılarınıń usı temada islegen súwretlerinen úlgi. Gúbelekler hám jánlikler dúnyası boyınsha slayd, klass taxtası por.

Sabaqtıń barısı:

Shólkemlestiriw: Sálemlesiw, náwbetshi arqalı oqıwshlardın sabaqqa qatnasın barlaw, sabaqqa tayarlıqtı qadaǵalaw, úyge berilgen tapsırmanı tekseriw, bahalaw, ótilgen temanı juwmaqlaw hám taza tema menen baylanıstırıw.

Taza tema: Gúbelektiń ózine qarap súwretin islew

Jańa temanı bayanlawdı oqıtıwshı gúbelek haqqında qısqasha sáwbet penen baslaydı. Balalar, jazǵı dem alıs waqtında siz hár qıylı gúbelek, iynelik, altınqońız sıyaqlı nasekomalardı kórgen hám olardan kollektsiya toplaǵan bolsańız kerek. Bizge málim, gúbelek forması, dúzilisi, reńi, bezeliwi, ólshemi tárepinen júdá hár qıylı boladı. Soǵan qaramastan, olardıń bir-birine uqsas tárepleri kóp. Gúbelekti uqsas hám ulıwma táreplerin salıstırıp kóriw arqalı bilip alıw qıyın emes. Gúbelekler ózleriniń forması, reńi hám jeńil párwazı menen adamlarǵa ayrıqsha zawıq baǵıshlaydı. Sonıń ushın da kópshilik balalar gúbeleklerdi súyedi. Olardı tutıp, kollektsiyalar jasaydı.

Gúbelekler haqqındaǵı ulıwma sáwbet tamam bolǵannan keyin úlken ólshemdegi bir gúbelektiń súwreti taxtaǵa ildirip qoyıladı hám ol balalar menen birgelikte talqılanadı.

Talqılaw tómendegishe sorawlar járdeminde ámelge asırıladı:

- Gúbelektiń qanatı qanday kóriniste?
- Gúbelektiń bas bólegi hám denesiniń forması?
- Gúbelektiń denesi hám qanatlarında qanday reńler bar?
- Gúbelek simmetriyalıq formada ma yaki joq pa?
- Ne sebepten gúbelekti simmetriyalıq formada deymiz?
- Gúbelektiń qanatı, denesi, bası óz-ara qalay tutasqan?

Oqıtıwshı gúbeleklerdiń úlgilerin kórsetedi hám olardıń súwretin sızıw usılın taxtada kórsetedi. Bul jumıstı ol birinshi náwbette súwretin qaǵaz betinde kompozicyalıq tárepinen tuwrı jaylastırıwdı túsindiriwden baslaydı. Usı maqsette ol ózi islegen úlgili súwretin hám teńles oqıwshılardıń islegen súwretlerinen úlgilerdi balalarǵa kórsetedi.

Gúbelek túrleri.

Súwret sızıw simmetriya kósherin belgilew hám gúbelektiń ulıwma biyikligin jatıq sızıw menen, enin qıya sızıqlar menen belgilep alıwdan baslanadı. Soń simmetriya kósheri ústinde gúbelektiń bası, denesiniń súwreti islenedi. Aqırında belgilengen jatıq hám qıya sızıqlar arasında gúbelek qanatlarınıń súwreti súwretlenedi. Súwret sızıwdağı basqışlardı oqıtıwshı bazı oqıwshılardı awızeki qaytalaǵannan soń onı taxtadan óshirip taslaydı.

Ámeliy jumıs barısında oqıwshılar partalarǵa qoyılǵan gúbeleklerdi baqlaydı hám olardıń ózine qarap súwretin (qálemde hám boyaw menen) saladı.

Taza temanı bekkemlew soraw-juwaplar arqalı ámelge asırıladı. Sonday-aq, ámeliy jumıs barısında eń jaqsı klassta islengen oqıwshılar islerinen úlgiler ajratıp alınıp, talqılanadı. Jaqsı islengen súwretlerdiń iyeleri xoshametlenedi, bosań islengen súwretlerdegi qáte hám kemshilikleri eskertiledi.

Úyge tapsırma beriw hám sabaqtı juwmaqlaw: Jáne bir basqa gúbelektiń ózine qarap súwretin sızıw úyge wazıypa etip tapsırıladı.

Reñli súwret kompozicyası shınıǵıwları baslawısh klasslarda reñli súwret kompozicyası, dekorativ kompozicya hám músınshilik kompozicyası usaǵan bólimlerden quraladı.

Reñli súwretlew kompozitsıyası shınıǵıwlarınıń wazıypaları tómendegilerden ibarat:

-Hár qıylı kórinis hám waqıyalardı súwretlegende obraz hám obektlerdi börttirip kórsetiw ushın reñlerden orınlı paydalanıw;

-haywan hám adamlardıń jaǵdayların mánili etip súwretley alıw;

- bir nárseni ekinshisi panalap turǵan jaǵdayın súwretlew.

-mazmunlı súwretlerdegi obektlerdiń ólshew teńliklerin durıs alıw, ondaǵı tiykarǵı hám ekinshi dárejeli obektlerdi ajıratıp kórsetiw uqıplılıqların bekkemlew;

-oqıwshılardı ádep-ikramlılıq jaqtan tárbiyalawǵa kómeklesiw.

Bunday shınıǵıwlarda oqıtıwshı óziniń tiykarǵı itibarın balalar súwretlerinde kórsetiletuǵın súwret mazmunı, súwret elementleriniń qaǵaz júzinde kompozicyalıq tárepten durıs, sawatlı etip súwretleniwine qaratıwı lazım. Baslawısh klasslarda súwret salıw barısında súwretlenip atırǵan zatlardıń kólemi, jarıq-sayası, perspektiva járdeminde súwretlew talap etilmeydi. Perspektiva nızamlılıqlarına ámel etilmese de, biraq, jaqın turǵan zatlardıń úlkenirek, uzaǵıraқтаǵınıń kishirek súwretleniwi lazım.

Reñli súwret kompozicyasında súwretlengen haywanlar, quslar, adamlar arasındaǵı bir-biri menen baylanıstı da kórsetiw kerek boladı. Kompozicyadaǵı barlıq elementler óz-ara baylanısta súwretleniwi shárt. Balalar reñli súwret kompozicyasınıń xarakterli ózgesheliklerinen biri, olardıń súwretindegi ápiwayılıq, dúnyanı ózlerine qabil etiw hám súwretlewi bolıp tabıladı. Olardaǵı bul ózgeshelikler balalar súwretlerinde saqlanıwı lazım. Oqıtıwshınıń bul máselede tiykarǵı wazıypası balalardıń dóretiwshilik iskerligin arttırıwǵa, súwrettegi maqsetti tolıq kórsete alıwǵa, súwrettiń emotsional tásirin kúsheytiwden ibarat.

Sabaqtıń teması: lkemizde qıs» temasında swret salıw

Sabaqtıń maqseti: a) tlimiy maqseti: oqıwshılardıǵa qıs mwsimi haqqında keńnen tusinik beriw, suwıq hm jıllı reńlerdiń gamması haqqındaǵı tusiniklerin bekkemlew, qlem hm boyawlar menen islew tjiriybelerin jetilistiriw,

b) trbiyalıq maqseti: Tbiyattıń sulıwlıǵına bolǵan sezgirligin arttırıw, lkemizdiń gzzal tbiyatına bolǵan krkem talǵamın jetilistiriw, suyispenshilik ruxında trbiyalaw, tbiyattıń gzzal formaları, reńlerine qızıǵıwshılıǵın siriw.

v) rawajlandırırshılıq maqseti: oqıwshılardıń dretiwshilik knlikpelerin, baqlawshılıq hm yadta saqlawdı rawajlandırırw, reńlerde boyaw tájiriybelerin rawajlandırırw.

Sabaqtı qurallandırırw: tema tiykarında maǵlıwmatlar toplamı, jergilikli suwretshilerdiń qıs mwsimine islegen dóretpelerinen reproduktsiyalar hm illstratsiyalar. Qıs kórinisi boyınsha slayd, klass taxtası por.

Sabaqtıń barısı:

Shólkemlestiriw: Sálemlesiw, náwbetshi arqalı oqıwshılardıń sabaqqa qatnasın barlaw, sabaqqa tayarlıqtı qadaǵalaw, yge berilgen tapsırmanı tekseriw, bahalaw, tilgen temanı juwmaqlaw hm taza tema menen baylanıstırırw.

Taza tema: lkemizde qıs» temasında swret salıw

Sabaqhtaǵı grriń, swretler hm sorawlar tiykarında oqıwshılar menen qıs mwsimi haqqında swbet shlkemlestiriw. Ol tbiyatqa shlkemlestirilgen sayaxat dawamında, sonday-aq, sabaqta melge asırıladı. Tbiyatqa sayaxat bir kn aldın sabaqtan keyin tkeriliwi mmkin. Swbetlesiwde qıstıń zine tn zgeshelikleri, bul mwsimde balalardıń tiykarǵı oynıları haqqında da ayıladı. lkemizde qıslap qalǵan quslar pana jaysız qalıwın hm qar astınan zine baspana tabıwǵa qiynalıwın esapqa alıp, tereklerge uyalar soǵıw, olarǵa dən beriw qusaǵan jumıslarda oqıwshılardıń qatnasıwı eskertiledi. Sabaqlıqta berilgen qosıq oqıladı. Ondaǵı sh swretten qaysı biri bul qosıq mazmunına tuwrı keliwi soraladı. Juwaplar talqılanadı. Soń «lkemizde qıs» temasında kishkene grriń oqıladı. Usı tiykarında swret salıw usınıs etiledi. Oqıwshılar swret salıwǵa kirisiwden aldın, olar qanday kompoziciya

jaratpaqshı ekenligi soraladı. Oqıwshılar ózleri súwretlemekshi bolǵan qıs kórinisi sóz benen aytıp beriledi.

1. Shiraylı qıs.
2. Qar jawmaqta.
3. Qısta balalar ayaz-baba soqpaqta.
4. Qısta balalar shana ushpaqta h.t.b.

Oqıtıwshı balalarǵa kompoziciya boyınsha kórsetpeler beredi.

Oqıtıwshı sáwbetlesiw juwmaǵında ulıwmalastırılǵan juwaplar tiykarında hár bir oqıwshı óz qálewı boyınsha joqarıda aytıp ótilgen mazmunlardan biri boyınsha «Úlkemizde qıs» temasında súwret salıwı múmkin, dep kórsetpeler beredi. Kók (aspan kók) reńiniń túr-túslerin tabıw úyretiledi. Qıs kórinisin súwretlewde kóbinese suwıq reńler kóp paydalanıladı reńlerdi balalarǵa túsintirip ótiledi. M.Qudaybergenovtıń. «Mart ayınıń qarı». T.Kuziyevtıń «Qısh» atlı súwretin tómendegishe talqılaw múmkin.

1. Súwrette qaysı pasılǵa tán bolǵan kórinis súwretlengen?
2. Xudojnik súwret arqalı biziń itibarmızd nege qaratad?
3. Súwrettiń kompoziciyası', dúzilisi hám ondaǵı zatlardıń qatnasları qanday?
4. Xudojnik qıs peyzajı kórinisin qay dárejede súwretley alǵan?

Súwretlew óneri shıǵarmaların baqlap úyreniwde tábiyattı túsiniw menen bir qatardatábiyatqa bolǵan muhabbat, qızıǵıwshılıq artadı. Nátiyjede súwretlew óneriniń tili, shwretlew óneriniń quralları bolǵan kompoziciya, háreket orayı, turaqlılıq hám reńler haqqında tolıq maǵluwmatlarǵa iye boladı.

Kartinalar slayt arqalı kórsetilip sorawlarǵa tolıq juwab alınadı.

M.Qudaybergenov. «Mart ayının qarı».

T.Kuziev «Qış»

Ámeliy jumıs barısında oqıwshılar «Úlkemizde qıs» temasında súwret salıwǵa kirisedi. Oqıtıwshı balalar jumısların gúzetip júredi. Olarǵa jumıs boyınsha másláhátler hám ámeliy járdem beredi.

Taza temanı bekkemlew soraw-juwaplar arqalı ámelge asırıladi. Sonday-aq, ámeliy jumıs barısında eń jaqsı klassta islengen oqıwshılar islerinen úlgiler ajıratıp alınıp, talqılanadi. Jaqsı islengen súwretlerdiń iyeleri xoshametlenedi, bosań islengen súwretlerdegi qáte hám kemshilikleri eskertiledi.

Úyge tapsırma beriw hám sabaqtı juwmaqlaw: Úlkemizde qıs kórinisi teması boyınsha suwret salıp keliw tapsırıladi.

Baslawısh klasslarda dekorativ kompozicya shınıǵıwları “Jol tárizli naǵıs salıw, tórtmuyeshli naǵıs salıw, ertek hám gúrrińler tiykarında illyustratsiyalar islew usaǵanlardı názerde tutadı. Bul barısta naǵıs islew shınıǵıwları úlken orındı iyeleydi. Ásirese, eki jol sızıq ishine, kvadrat, tórtmúyeshlik, aylana sheńber túrindegi naǵıs úlgilerinen kóshirip úyreniwge, ózbek, qaraqalpaq xalıq ámeliy óneri úlgilerin ózlestiriwge óz aldına itibar beriledi. Bunda kóbirek naǵıs kompozicyası, reń elementlerin durıs súwretlew, olardıń dóretiwshilik xarakterde bolıwına, naǵıs fonı menen olardıń elementleriniń reńleri ortasındaǵı óz-ara baylanıslılıq, stilizatsiya máseleleri oqıtıwshınıń dıqqat orayında bolıwı kerek. Sonday-aq, naǵıs gúliniń atamaların da oqıwshılarǵa kórgizbeli tárizde túsindirip barıw talap etiledi. Dáslepki shınıǵıwlarda balalar naǵıs úlgilerinen eki jol sızıq ishine kóshirse, keyingisinde naǵıs sxemaları hám elementleri tiykarında, aqırında ózlerinshe naǵıslı kompozicya dóretdi. Bunday shınıǵıwlardı ózlestiriw, oqıwshılardıń súwretlew óneri kónlikpelerin arttırıwda xalıq qol óneri túrleri úlgilerinen paydalanıw jaqsı nátiyje beredi.

ESTE SAQLAÑ!

Naǵıstaǵı belgiler, reńler hár túrli jaǵdaydı ańlatqan, máselen, kók reń - aspan mánisin: aq reń - baxıt mánisin, sarı reń - bilim, zeyin mánisin; qızıl reń - kún, ot mánilerin, jasıl reń - jaslıq mánisin, qara reń - jer mánislerin bildiredi.

Kiymeshektiń quyrıq bólegi.

Dekoratıv kompozıciya shınıǵıwlarında illyustrativ súwret sızıwǵa óz aldına itibar beriledi hám ol ertek, gúrriń, tımsal, qosıq uqsaǵan kórkem shıǵarmalar tiykarında ámelge asırıladı. Bunday shınıǵıwlardıń jetiskenliginiń kóp tárepi onı durıs shólkemlestiriwge baylanıslı. Bunıń ushın dáslep balalar jasına ılayıqlı qızıqlı, tárbiyalıq áhmiyetke iye bolǵan ádebiy shıǵarma tańlawı lazım. Qalaberse, shıǵarma mazmunın balalar sanasına tolıq jetkiziw, ondaǵı eń qızıqlı jerlerin tawıp, shıǵarma menen baylanıslı yamasa oǵan jaqın illyustratsiyalardı balalarǵa kórsetiw, olardı ideya, mazmun, kompozıciya, reń tárepien talqılaw kerek boladı.

Illyustrativ súwret sızıw shınıǵıwlarında oqıtıwshı óz itibarın balalar súwretleriniń dóretiwshilik xarakterde bolıwına, shıǵarmada personajlardı obrazlı, ózine tán xarakterli jaǵdayda súwretlewge, olardı hám dógerek-átiraptaǵı basqa da súwretlew bóleklerin óz-ara baylanısta súwretlewge qaratıw kerek. Sonday-aq, olar kompozıciya nızamlarına boysınıw, obraz hám waqıyalarǵa ılayıqlı reńler tańlaw, súwrette planlılıqlardı itibardan qashırmawı lazım. Imkanı barınsha jaqın turǵan obraz hám nárselerdi úlkenirek, uzaqtaǵılardı kishirek etip súwretlew lazımlıǵın

balalar sanasına sındiriw hám onı óz súwretlerinde kórsete alıwına járdem beriwimiz lazım.

Illyustrativ súwret sızıw shınıǵıwlarınń jáne bir eń kerekli ózgeshelikleri balalarda fantaziya, obrazlı oy-órisin ósiriwge qartatılǵanlıǵı bolıp esaplanadı. Bul sıpatlardı rawajlandırıwǵa 3-4-klasslarda kóbirek itibar beriledi. Illyustrativ súwret sızıw, tiykarınan ertek, gúrriń, tımsal uqsaqan ádebiy shıǵarmalar menen baylanıslı bolǵanlıǵı sebepli balalarǵa shıǵarmadaǵı haywanlardı adamlar kelbetinde súwretlewine ruxsat etiledi. Ol kiyimler kiygen, adamlar jasaytuǵın úylerde jasap atırǵan, olar óz-ara sóylesip atırǵan hám miynet etip atırǵan kóriniste súwretleniwi múmkin. Bul óz ornında balalardıń kórkem, dóretiwshilik islerin jedellestiredi.

A.V.Serov. «Qasqır menen tırna» tımsalına islengen illyustratsiya.

Illyustrativ súwret sızıw shınıǵıwları adam, haywan, qus hám basqa da quramalı dúzilistegi nárselerdi súwretlew menen baylanıslı. Olardı ózine uqsatıp ápiwayı súwretlew balalarǵa belgili bir qıyınshılıqlardı tuwdıradı. Sonı esapqa alıp, bul materiallarǵa tiyisli kórgizbeli qurallardı (adam, haywan, qus, súwretlerin) kórsetiw kerek boladı. Sonıń menen birge, álbette, ótiletuǵın temaǵa baylanıslı slaydtan paydalanıw, basqa klass oqıwshılarınıń sızǵan súwretlerinen úlgi sıpatında paydalanıw kerek boladı.

Sabaqtin temasi: Jol tarizli nagis salw

Sabaqtin maqseti:

a) talimiy maqseti: oqiwshilarga milliy nagisshilik oneri haqqinda keñen tusinik beriw, jol ishine nagis salw nizamlılıqları hám qağıydaları boyınsha mağlıwmat beriw, ritmlilik, simetriyalılıq haqqında keñen tusinik beriw, boyawlar menen islew tájiriybelerin jetilistiriw,

b) tarbiyalıq maqseti: Milliy nagisshilik oneri haqqındağı bilimlerin rawajlandırıw, estetikalıq hám etikalıq, miynet tarbiyasın qalıplestiriw.

v) rawajlandırıwshılıq maqseti: oqiwshılardıń kompozicyalıq bilim hám dóretiwshilik kónlikpelerin, rawajlandırıw, qálem hám qıl qalem menen nagis salw tájiriybelerin jetilistiriw.

Sabaqtı qurallandıırıw 1-saatlıq is joba qaraqalpaq, ózbek, qaraqalpaq nagisshilik oneri úlgilerinen foto súwretler, reproduksiyalar hám illstratsiyalar, slaydlar, tema tiykarında islengen kórgizbeli plakat klass taxtası por.

Sabaqtin barısı:

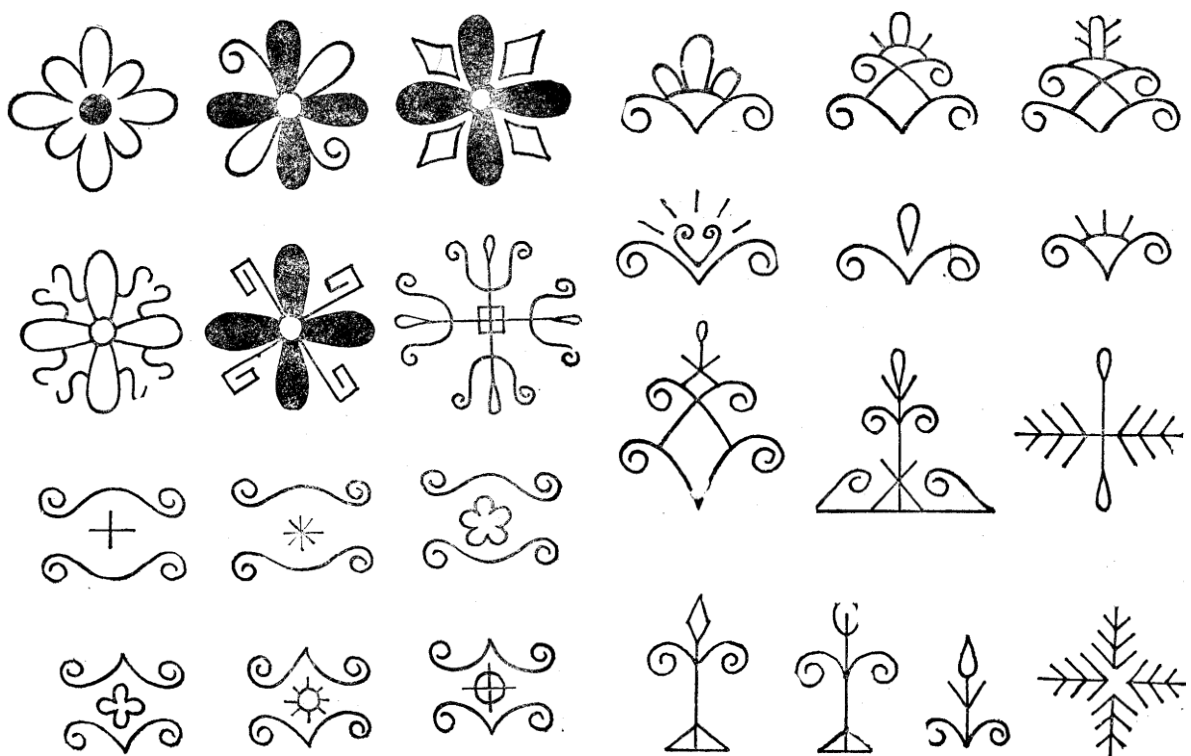
Shólkemlestiriw: Sálemlesiw, náwbetshi arqalı oqiwshılardıń sabaqqa qatnasın barlaw, sabaqqa tayarlıqtı qadağalaw, úyge berilgen tapsırmanı tekseriw, bahalaw, ótilgen temanı juwmaqlaw hám taza tema menen baylanıstırıw.

Taza tema: Jol tarizli nagis salw

Sabaqlıqtağı milliy nagislar haqqındağı fotosúwret, súwret hám sorawlar tiykarında sawbetlesiw ótkeriledi. «Nagis» - arabsha sóz bolıp, súwret, gúl degen manisti anlatıwı, onda ósimlikler, geomeriyalıq formalar, qus, haywan hám basqalardıń belgili tártipte tákirarlanıwı hám gezeklesip keliwinen payda bolğan bezewler nagis dep atalıwı oqiwshılar yadına túsiriledi. Oqiwshılarga nagislardağı sır hám belgiler haqqında da mağlıwmat beriledi. Hár qanday nagislardıń elementleri átirapımızdağı zatlar hám nagislardan alınğanlığı haqqında túsinik beriledi. Oqiwshılar nagis úlgileri hám nagis ustaları menen tanıstırıladi. Sawbetlesiw dawamında nagis sheberi Yoqub Raufov (1888-1974) haqqında qısqasha mağlıwmat beriledi. Onıń Ózbekstan qalalarındağı jámiyetlik imaratlardı bezewde qatnasqanlığı,

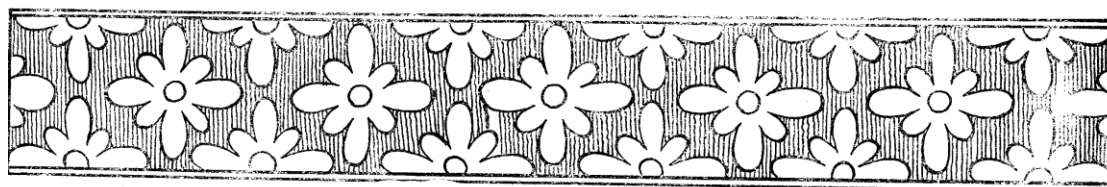
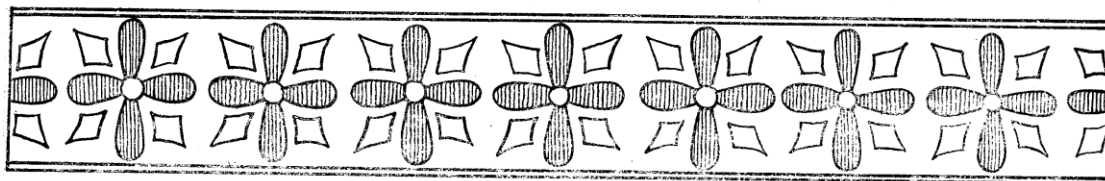
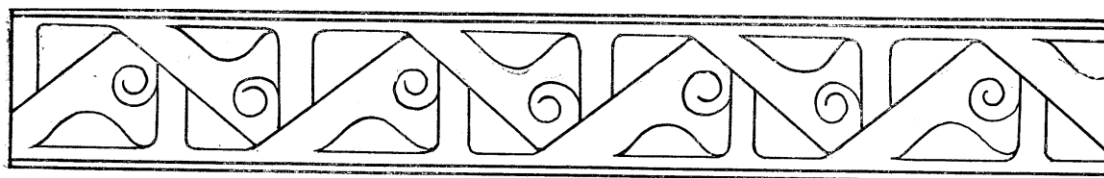
xantaqta, qutisha, qálemkesh hám basqa da úy-ruwzigershilik buyımlarınıń bezewlerin islegenligi aytıp ótıledi. Yoqub Raufov milliy naǵısshılıq mektepleri dástúrlerin rawajlandırıp, ózine say naǵısshılıq mektebin jaratqanlıǵı, Nawayı teatrı, ádebiyat muzeyi hám bir qatar jámiyetlik imaratlardı bezewde, Tashkent qalasındaǵı arxitekturalıq esteliklerdi qayta islewde qatnasqanlıǵı haqqında maǵlıwmat beriledi. Oqıwshılarǵa reńler haqqında da maǵlıwmat beriledi: olar qızıl, jasıl, sarı-qızǵılt kók, - maqpal reń qatarlasıp turǵanda bul reńler bir-birin ashıǵıraq, tınıǵıraq kórsetedi. Reńlerdiń bunday juplıǵı toltırıwshı yamasa kontrast reńler delinedi. Haqıyqattan da olar biri-birin tolıqtıradı hám jarqınlıǵın asıradı. İnsan kózi ajıratatuǵın barlıq reńler eki túrli, yaǵnıy axromatik hám xromatik reńlerge bólinedi. Axromatik reńler aq, kúlreń hám qara reńler. Basqa barlıq reńler bolsa xromatik reńlerden ibarat. Sonday aq, naǵıs salıw tártibi onıń orınlanıw izbe-izlikleri haqqında aytıp ótıledi hám ol klass taqtasında sızıp kórsetiledi.

Ámeliy jumıs barısında birneshe qaraqalpaq naǵıs elementleriniń kórinisleri tiykarında oqıwshılar óz betinshe jol ishine naǵıs kompozicyasın duzedi hám reńde orınlaydı.

Ósimlik naǵıs elementleri

Jol t arizli naġıs salıw

Taza temanı bekkemlew soraw-juwaplar arqalı  amelge asırıldı. Sonday-aq,  meliy jumıs barısında eń jaqsı klassta islengen oqıwshılar islerinen  lgiler ajratıp alınıp, talqılanadı h m bahalanadı. Eń jaqsı islengen naġıs kompozicyalarınıń iyeleri xoshametlenedi, anıqlanġan q te h m kemshilikleri k rsetilip  tileđi h m duzetiwler kiritiledi.

 yge tapsırma beriw h m sabaqtı juwmaqlaw berilgen naġıs elementleri tiykarında eki jol sızıq ishine naġıs kompozicyasın sızıp keliw tapsırıldı.

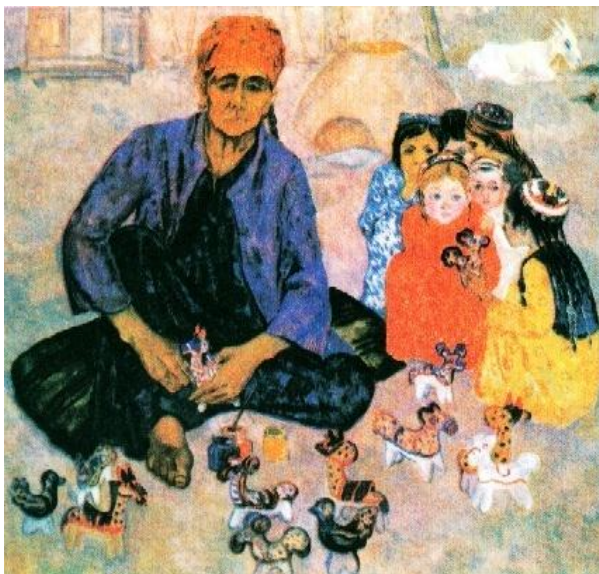
M sinshilik kompozicyası shınıġıwlarına baslawısh klasslarda  z aldına orın ajratılġan. M sinshilik kompozicyası real m sinshilik h m dekorativ m sinshiliklerge b linedi. Real m sinshilikte oqıwshılar oqıtıwshı t repinen usınıs etilgen temalarda m sinlerdiń negizin  zine qaratıp isleydi. Bunda oqıwshılar s wretlew  neri shınıġıwlarınıń basqa t rlerinde arttırġan bilim, k nlikpe h m t jiriybelerine tayanadı. Dekorativ m sinshilik - m sinshilik t rlerinen biri bolıp, ol oqıwshılarda h r t rli dekorativ bezewli relefler h m oynshıqlar islew arqalı arnawlı bilim h m de t jiriybeler payda etedi.

M sinshilik shınıġıwlarınıń wazıypaları t mendegilerden ibarat:

Naturanıń (zat, qus, haywanlar) forması, k lemi, d zilisindegi  zine t n  hmiyetli  zgesheliklerin k re alıw h m olardı ılay yaki plastilinnen soġıw boyınsha

uqıplılıqların bekkemlew; ılay hám plastilin, stek penen jumıs islewdi jáne de rawajlandırıw; naturanıń xarakterin názerde tutıp músin islewdiń qanday da bir usılınan paydalanıw (qol menen iylew, pútin bólegindegi ılaydan artıqsha jerlerin alıp taslaw, ayırım bóleklerin jalǵastırıw) boyınsha alǵan uqıplılıqların bekkemlew.

Músinshilik kompozicyası shınıǵıwlarınıń ózine tán tárepleriniń jáne biri - balalarda plastilin, ılay, stek penen múnásibette bolıw, ılay (plastilin) bóleklerin óz-ara qosıw arqalı músin islew, sonday-aq, bir ǵana úlken ılay bóleginen artıqsha jerlerin alıp taslaw arqalı músin payda etiw metodikasın durıs ózlestirip alıwǵa qaratılǵanlıǵı bolıp esaplanadı. Oqıwshılar tárepinen tapsırmalardı orınlawda naturanıń barlıq tolıq kórinisine erisiw múmkin. Sonday-aq, naturanı balalar qatnasında soraw-juwap arqalı talqılaw, ol tuwralı tolıq kóz aldına keltiriwine múmkinshilik beredi.

L.Salimjanova. «Hamro Raximova».

R.Rahimova. «Oyinshıq tayınshaq».

Olarǵa haywanlar, quslardıń músinlerin islew, sonday-aq, ertek, gúrriń, tımsal temaları tiykar etip alınadı. Músinshilik kompozicyası shınıǵıwları ushın ılaydan islengen ózbek, qaraqalpaq xalıq oyınshıqları dástúrleri tiykarlarında mazmunlı músinsheler islew temaları da beriledi. Bunday temalar qatarına S.Abduqahhordıń «Úsh shóje hám úyrek» qosıǵı, sonday-aq, “Qasqır menen qoyan” xalıq ertegi, sonıń menen birge úplep shertetuǵın úshpelek oyınshıqların ılaydan dekorativ

músinshelerdi islew, "Túyeler kárwanı" (jámaát bolıp islew), "Tsirk saxnasındaǵı tamasha", "At jarısı" uqsaǵanlardı kirgiziw múmkin.

Mazmunlı músinsheler balalardı qıyınshılıq tuwdıratuǵın bolǵanı ushın tapsırmalar birgelikte orınlanadı, onda kompozicyada qatnasıwshılar, sonday-aq, dóretiwshi toparlar sanı hám hár bir oqıwshınıń wazıypası belgilenedi. Mısalı, «Túyeler kárwanı» temasında músinshilikten kompozicya islenetuǵın bolsa, temaǵa baylanıslı kárwanbası, 5-6 túye (júkleri menen), bir iyt, bir eshek músinshelerin islew kerek boladı. Olardıń hár biri bir oqıwshıǵa tapsırıladı.

Jumıs tayar bolǵannan soń, aldın ala kelisip alǵan kompozicya jobası boyınsha músinsheler orınlı-ornına qoyıladı. Bunda kárwanınıń eń aldında iyt, keyin eshek minip alǵan kárwanbası, aqırında júk artılǵan 5-6 túye izbe-iz qoyıladı hám kompozicya tayar boladı.

Músinshilik kompozicya shınıǵıwlarında oqıtıwshı óz itibarın tómendegilerge qaratıwı lazım. Balalar kúshi hám qızıǵıwshılıǵına ılayıqlı mazmunlı kompozicyanı tabıw, kompozicyada qatnasatuǵın detallardı anıqlaw, kompozicyadaǵı detallar arasındaǵı baylanıslılıqqa balalar itibarın qaratıw, kompozicya detalların durıs islew talap etiledi.

Wazıypanıń talaplar dárejesinde orınlanıwı ushın oqıtıwshı temaǵa baylanıslı illyustrativ materiallardı kórsetiw hám talqılaw múmkin. Usınıń menen birge wazıypanı orınlawǵa qıynalıp atırǵan oqıwshılardı yamasa toparlardı ámeliy járdem kórsetiledi.

Sabaqtıń teması: Músinshilik (Balıqtıń relefli músinin islew)

Sabaqtıń maqseti:

a) tálimiy maqseti: oqıwshılardı músinshilik óneri hám onıń túrleri haqqında keńnen tusinik beriw. Ilay yamasa plastilinde relief usılında balıqtıń musinin islew.

b) tárbiyalıq maqseti: Milliy musinshilik óneri haqqındaǵı bilimlerin keńeytiw, oqıwshılardı kórkem hám estetikalıq ruxta tárbiyalaw, haywanat dunyasına bolǵan unamlı kóz qarasin hám mexir muxabatın oyatıw.

v) rawajlandırıwshılıq maqseti: oqıwshılardıń qol hám stekler menen músin islew tájiriybelerin arttırıw, olarda fantaziya, kórkem dóretiwshilik, baqlawshılıq hám este saqlawdı rawajlandırıw

Sabaqtı qurallandıırıw: 1-saatlıq is joba, musinshilik óneri ulgilerinen foto suwretler, reproduksiyalar hám illstratsiyalar, slaydlar, tema tiykarında relief usılında islengen balıq kórinisi.

Sabaqtıń barısı:

Shólkemlestiriw: Sálemlesiw, náwbetshi arqalı oqıwshılardıń sabaqqa qatnasın barlaw, sabaqqa tayarlıqtı qadaǵalaw, úyge berilgen tapsırmanı tekseriw, bahalaw, ótilgen temanı juwmaqlaw hám taza tema menen baylanıstırıw.

Taza tema: Músinshilik (Balıqtıń reliefli músinin islew)

Musinshilik haqqında ken'nen tusinik beriledi. Músinshilik óneri, onıń kózge kóringen kórinisleri, jasalıwı boyınsha sáwbetlesiw soraw-juwap arqalı ámelge asırıladi. Músinler tas, mramor, granit, bronz, mıs, aǵash, gips hám soǵan usaǵan materiallardan islenedi, músinshiliktiń dáslep ılay hám plastilinlerden jasalıwı haqqında maǵlıwmat beriledi. Ilayǵa qaraǵanda plastilinniń abzallıǵı sonda, ılay kepkennen keyin sınıǵısh bolıp qaladı, plastilin bolsa óziniń iyiliwshiligini joyıltpaydı. Músinshilik shıǵarmaları óz isletiliwi, ornı, orınlaytuǵın wazıypası hám tayarlanıw usılına qarap eki túrge bólinedi. Olar ádette domalaq hám qabarıq bórtpe kóriniste bolatuǵınlıǵı aytıp ótıledi. Domalaq músinler barlıq tárepinen aylanıp kóriw múmkin bolsa, qabarıq músinlerdi tegis júzege bórttirip islengenligi sebepli tek bir tárepi kórinedi.

Bórtpe músinlerdi relief dep ataydı. «Relief» francuzsha sóz bolıp júze degen maǵnanı bildiredi. Reliefli músin tegis ústinge (diywalǵa yamasa qanday da bir tegis tiykarda) bórttirip islengen músinler. Oǵan mısal retinde 50 sumlıq tengege islengen músinde keltiriw múmkin.

Sunday aq, domalaq musin turi boyınsha Tashkent qalasındaǵı Ámir Temur

músini haqqında pikir júrgiziledi. Bunda tómendegi sorawlardan paydalanıladı.

Ullı babamız sárkarda Ámir Temur haqqında nelerdi bilesiz?

Ámir Temur 1336-jıldıń 9-aprelinde Shaxrizabzdıń Xoja ilgor awılında tuwılǵan. Ol jeti jasınan baslap bilim ala baslaǵan. Ol áskerlik óneriniń sırların bekkem iyelegen. Ámir Temur óziniń bilimi, qúdireti, áskerbassılıq tájiriybesi menen mongollar ústinen jeńiske erisken, jurtımızdı dushpanlardan azat etken hám Temuriyeler dinastiyasına tiykar salǵan.

Súwrette kórsetilgen Ámir Temur músini haqqında aytıp beriń.

Sabaqlıqtaǵı súwrette Tashkent qalasınıń Ámir Temur qıyabanında qáddi-qáwmetli at ústinde ásker bası Ámir Temur músini súwretlengen. Bul músin músinshiler Ilham hám Kamal Jabbarovlar tárepinen islengen.

Ámir Temur

Akvariumda balıqlar

Soń oqıwshılardıń ózlerimizdiń dárya hám kóllerimizde jasaytuǵın hám akvariumda saqlanatuǵın balıq túrleri, olardıń dúzilisi, formaları (jalpaq, uzınshaq, domalaq hám t.b.) haqqında da oqıtıwshı tárepinen keń maǵlıwmatlar beriledi. ılay hám plastilinde islew tártibi úyretiledi, tema boyınsha usınılıp atırǵan balıq relifin jasaw basqıshları kórsetiledi. Stek járdeminde balıq formasınıń musinin islew protsessi úyretiledi.

Ameliy jumıs barısında Oqıtıwshı tárepinen relefli músin islew basqıshları túsindiriledi. Bunıń ushın plastilin yamasa ılay tegislenip, iylep alıńǵannan keyin juqa taqtasha yamasa fanerada qol menen bir tegis jatqarıladı. Onıń ústine balıq formasın belgilewshi sızıq sızıladı. Stek járdeminde súwret sızıq boyınsha kesip shıǵıladı. Artıqsha ılay yamasa plastilin alıp taslanadı: Stek penen balıq teńgesheleri, kózi yamasa qalaqshaları islenedi. Oqıwshılar óz betinshe balıq relefin jasawǵa kirisedi.

Taza temanı bekkemlew musinshilik óneri hám onıń turleri boyınsha soraw-juwaplar arqalı ámelge asırıladı. Sonday-aq, ámeliy jumıs barısında eń jaqsı jumıstı orınlaǵan oqıwshılar xoshametlenedi, bahalanadı, anıqlanǵan qáte hám kemshilikleri kórsetilip ótiledi hám duzetiwler kiritiledi.

Úyge tapsırma beriw hám sabaqtı juwmaqlaw ılay yamasa plastilinnen ózleri qálegen balıq relefin islep keliw tapsırıladı.

Juwmaqlap aytqanda baslawısh klasslarda alıp barılatuǵın shınıǵıw túrleri barlıqtı ańlaw, naturaǵa qarap súwretlew, naturaǵa qarap músin islew, reńli súwret kompozicyası, dekorativ kompozicya hám musinshilik kompozicyası shınıǵıwların óz ara baylanıstırıp ótiliwi tiyis.

Súwretlew óneri sabaqlarınıń hár bir túrin óz-ara baylanısta ámelge asırıw arqalı jaqsı nátiyjelerge erisiw múmkin. Olardıń bir-biri menen baylanısı súwretlew ónerin oqıtıwda strukturanı shólkemlestiriw múmkinshiligin beredi. Ayırım jaǵdaylarda sonday boladı, hámme temalar ótilgen matemalar menen baylanıslı bola bermeydi. Bul oqıtıwshıdan oqıw materialların tereń úyreniwdi, natura ushın buyımların, súwretler, reproduktsiyalar, slaydlar hám basqa kórgizbelerdi tańlawǵa qatnasıqda bolıwın talap etedi. Máselen bunday jaǵdaylarda materiallardı bayan etiwde parallelizm hám qaytarılıwlarǵa jol qoyılmaydı.

Muǵallimniń sabaqtı ótiwdegi tabısı birinshi gezekte onıń ideyalıq-teoriyalıq hám kásiplik tayarlıǵına baylanıslı boladı. Sabaqqa tayarlanıw hámme waqıt oqıtatuǵın predmetine baylanıslı oqıwlıqlardı oqıp júriwdi, pedagogikalıq hám metodikalıq xarakterdegi kitaplardı oqıwı, metodikalıq jurnallardı, jańa

pedagogikalıq tájiriyelerdi engiziw maqsetinde islenip atırǵan aldınǵı pikirlerdi oqıp tanısıp barıwdı talap etedi.

Tekseriw sorawları

1. Baslawısh klasslarda barlıqtı ańlaw shınıǵıwları metodikası neni uyreledi?
2. Barlıqtı ańlaw temasına tán shınıǵıw islenbesi qalay dúziledi?
3. Baslawısh klasslarında naturaǵa qarap súwret salıw, metodikası haqqında aytıp berin?
4. Baslawısh klasslarında naturaǵa qarap músin islew shınıǵıwları metodikası haqqında aytıp berin?
5. Baslawısh klasslarda reńli súwret kompozicyası shınıǵıwları metodikası neni uyreledi?
6. Baslawısh klasslarda dekorativ kompozicyası shınıǵıwları metodikası neni uyreledi?
7. Baslawısh klasslarda músinshilik kompozicyası shınıǵıwları metodikası neni uyreledi?
8. Músınshilik shınıǵıwlarınıń wazıypaları nelerden ibarat?

Tayanısh túsinikler:

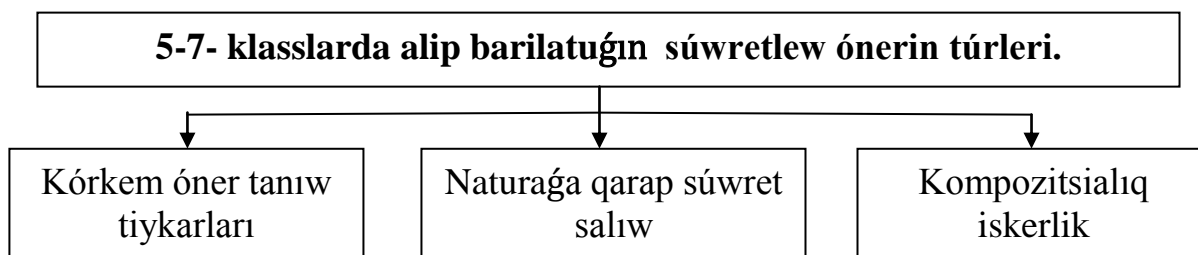
Sáwbet, kolleksiya, qálem, boyaw, Reńli súwret, kompozicya, obekt, naǵıs, xalıq ámeliy óneri, naǵıs fonı, stilizatsiya, illyustrativ súwret, Axromatik reńler, xromatik reńler, Real músınshilik, Dekorativ músınshilik, relief, plastilin, stek, plastilin

4.3. 5-7- Klasslarda súwretlew ónerin oqıtıw metodikası

Jobası:

1. 5-7-klasslarda naturadan qarap súwret salıw metodikası.
2. 5-7-klasslarda reńli súwret kompozicyası shınıǵıwları metodikası.
3. 5-7-klasslarda dekorativ kompozicyası shınıǵıwları metodikası.
4. 5-7-klasslarda músınshilik kompozicyası shınıǵıwları metodikası.
5. 5-7-klasslar kórkem óner tanıw shınıǵıwları metodikası.

Mámleket standartına kóre súwretlew óneri tálimi mazmunı besinshi-jetinshi-klasslarda tómendegi úsh jóneliste bayan etildi:

Kórkem óner tanıw tiykarları. Kórkem óner tanıw tiykarları shınığıwlarına 5-7-klasslarda úlken orın ajratılğan bolıp, ol oqıwshılarda kórkem mádeniyattı rawajlandırıwdı maqset etip qoyadı. Kórkem óner tanıw tiykarları shınığıwları súwretlew óneri, ámeliy óner, arxitektura ónerleri teoriyası hám tariyxı, belgili súwretshiler, ámeliy óner ustaları, arxitektorlardıń ómirin úyreniwdi óz ishine aladı. Baslawısh klasslarda ayırım óner shıǵarmalarınan kórgizbeli qurallar sıpatında paydalanıw, balalarǵa súwretshiler tuwralı ayırım maǵlıwmatlar beriwdi kózde tutadı. Baslawısh klass oqıwshılarına súwretlew óneri túr hám janrları, olardıń teoriyalıq tiykarları esaplanǵan kompozicya, jariq-saya, reńtúsinik, perspektiva nızamlılıqları hám qaǵıydaları haqqında teoriyalıq bilimler beriw awırlıq etiwine baylanıslı olardı 5-7-klasslarda úyretiw rejelestirilgen.

Kórkem óner tanıw tiykarları shınığıwlarınıń 5-7-klasslardagı ózgesheliklerinen biri sonnan ibarat, bunda teoriyalıq shınığıwlar, ámeliy isler menen bekkem baylanıslı, birgelikte alıp barıladı.

Mısalı 5-klassta Súwretlew óneriniń payda bolıw tariyxı. Súwretlew ónerinde animalistik janr (Sáwbet hám ámeliw jumıs). Súwretlew ónerinde portret. Portret janrında islengen shıǵarmalardı bayan etiw.

6-klassta Shıǵıs miniyatura óneri. Miniyatura óneri tariyxı haqqında sáwbet hám reproduktsiyalardı bayan etiw. Súwretlew ónerinde dástekli reńli súwret. Dástekli reńli súwret tarawında miynet etken Ózbekstan hám dúnya súwretshileriniń ómir tariyxı. Dástekli reńli súwret shıǵarma jaratıw. 7-klassta Súwretlew ónerinde aǵım

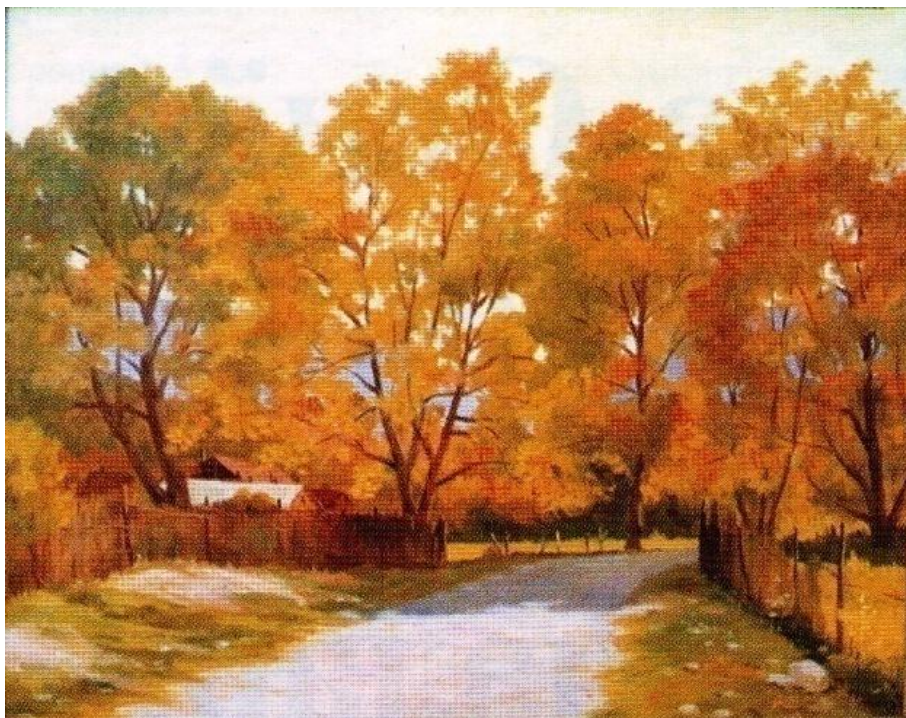
hám jónelisler. Impressionizm, posimpressionizm, kubizm, puantalizm, fovizm agım hám jónelislerinde islengen kórkem óner shıǵarmalardı kórkem bayan etiw. Súwretlew ónerinde belgi hám geraldika haqqında sáwbet hám de illyustratsiya materiýallarıń bayan etiw. Ózbekstan ámeliy bezew óneri haqqında sáwbet hám onıń kórinislerin kórkem bayan etiw. Ózbekstan kitap grafikası óneri haqqında sáwbet hám de ulgilerin úyreniw hám talqılaw. Bul temalarda sáwbet ótkizilgennen soń, sol temalarǵa baylanıslı súwret saladı. Sonday-aq, balalardıń ámeliy isleri súwretlew óneriniń túr hám janrları, súwretlew óneriniń teoriyalıq tiykarlarınan alǵan bilimlerineng paydalanadı. Nátiyjede teoriyalıq bilim hám tájiriye bekkemlenedi.

Kórkem óner tanıw tiykarların oqıtıw metodikası kursında didaktikanıń ilimiylik, kórgizbelilik, sistemalı izbe-izlilik, tálim hám táribiya birligi printsiplerine ámel etiw talap etiledi. Ásirese, bunday shınıǵıwlardı kórgizbeli qurallarsız ótkiziw múmkin emes. Sabaqta oqıtıwshı kóbirek kinofilm, videofilm, diafilm, slayd, óner shıǵarmalarınıń reproduktsiyaları, foto nusqalardan paydalanıw nátiyjeli boladı. Sonıń menen birge, wálayat oraylarındaǵı úlketanıw muzeylerinde saqlanıw atırǵan óner shıǵarmaları, qala hám awılǵa músinler hám arxitektura estelikleri, súwretlew ónerinen shólkemlestirilgen kórgizbelerdegi óner shıǵarmalarınıń tiykarǵı nusqaları menen tanıtırıp barıw múmkin. Kórkem óner tanıw tiykarları shınıǵıwları lektsiya túrinde emes, kóbirek soraw-juwap, pikir almasıw, oyın tárizinde shólkemlestiriliwi balalardı shaqqanlastıradı, materiallardı puqta ózlestiriwge járdem beredi.

Atap aytqanda, belgili bir reńli súwret shıǵarmasın talqılaǵanda oqıtıwshı balalarǵa shama menen tómendegi sorawlardı beriwı múmkin:

Bul óner shıǵarmaları qaysı janrǵa kiredi? Bul shıǵarmanı kim islegen? Shıǵarmada kim yamasa qanday waqıya súwretlengen? Shıǵarma qanday ataladı? Shıǵarmada jıldıń qaysı máwsimi súwretlengen? Onı qalay biliwimiz múmkin? Shıǵarmada máwsimniń qaysı waqtı súwretlengen? Shıǵarmada kúnniń qaysı waqtı súwretlengen? Shıǵarmanıń kompozitsiyası qanday? Súwretshi shıǵarmanı súwretlewde súwretlewdiń qanday qurallarınan paydalanǵan? Shıǵarmanıń koloriti

qanday? Súwretshi óz shıǵarması menen qanday ideyanı kórsetken? Súwret sizge jaqtı ma? Buǵan uqsas bolǵan qaysı súwretshilerdiń shıǵarmaların bilesiz?

R. Qudaybergenov. «Gúz kórinisi».

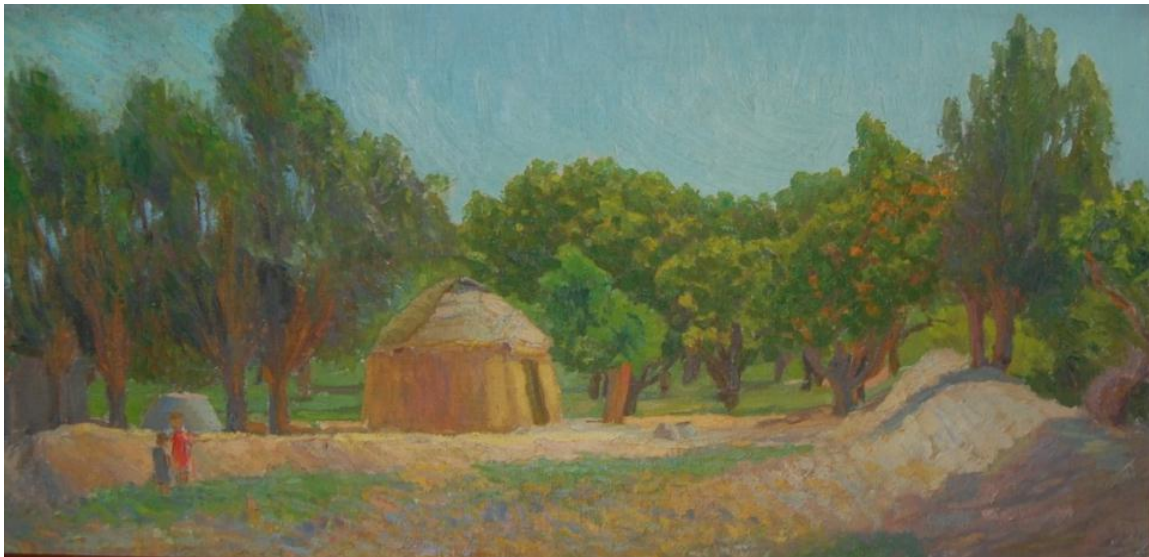
Bunday shınıǵıwlarda balalar súwretlerdegi obrazlardı túsinetuǵın, shıǵarmanıń mazmunın oqıy alatuǵın, olardıń tásirsheńliligin ańlaytuǵın, haqıyqıy óner shıǵarmaların ápiwayı súwretten parqın ajıratatuǵın boladı hám bunday sabaqlardan keyin balalardıń súwretlew ónerine bolǵan qızıǵıwshılıǵı artadı. Olardıń ózleri de sonday kartinalar salıwǵa urnadı. Kórkem óner tanıw tiykarları shınıǵıwları nátiyjeliligin asırıwda oqıtıwshınıń tayarlıǵı úlken rol oynaydı. Bunda bir neshe talaplarǵa ámel etiw kerek: Olar shıǵarmanıń joqarı kórkem dárejede islengenligi, olardıń mazmunı balalarǵa jaqın bolıwı, sonday-aq, súwret reproduktsiyası joqarı sapada orınlanǵan bolıwı hám basqalar. Eger de úyreniw ushın tańlap alınǵan óner shıǵarmalarınıń reproduktsiyaları sapasız bolsa, onda onnan paydalanıwdıń keregi joq, oǵan mazmunı jaǵınan jaqın bolǵan, sapalı islengen basqa óner shıǵarmasın tańlaw maqsetke muwapıq boladı.

Kórkem óner tanıw tiykarları shınıǵıwlarınıń dúzilisi hám onı oqıtıw metodikası haqqında mınaday bolıwı kerek dep usınıs beriwge bolmaydı. Ol shınıǵıwdıń dúzilisi,

teması hám sabaqtıń maqsetinen kelip shıqqan halda túrlishe bolıwı mumkin. Mısalı, Kórkem óner tanıw shınıǵıwlarınıń temaları tómendegishe boladı:

Súwretlew hám ámeliy yamasa arxitektura ónerleriniń túrleri hám janrlar. 2. Ónerdiń anaw yamasa mınaw túrindegi aǵım hám jónelisler. 3. Anaw yaki mınaw súwretshi, ámeliy óner ustası yamasa arxitektordıń ómiri hám dóretiwshiligi. 4. Anaw yaki mınaw dáwir óneri. 5. Súwretlew, ámeliy, arxitektura ónerleriniń teoriyalıq tiykarları (kompozicya, jarıq-saya, reńtúsiniq, perspektiva).

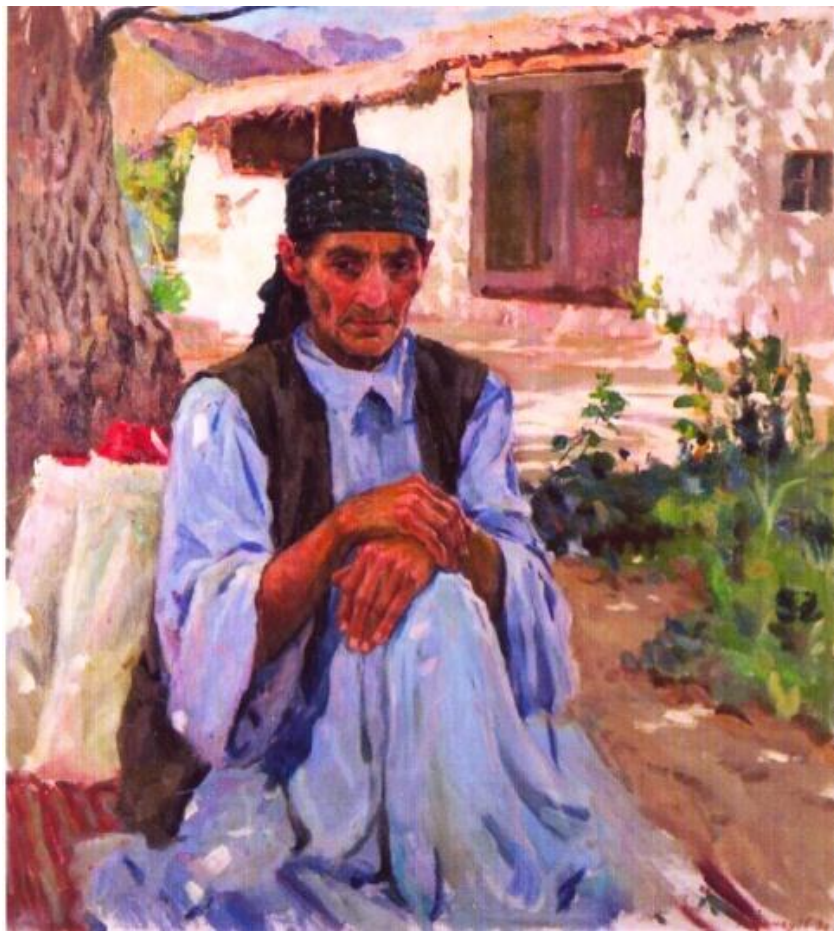
Bul temalardan kórinip turıptı, olardı bir túrdegi metodika tiykarında ótkiziwge bolmaydı. Óner shıǵarmaların talqılawda olardı salıstırıp úyretiw kerek. Usı maqsette túrli súwretshilerdiń bir túrdegi temadaǵı shıǵarmaların kórsetip, úyreniw júdá paydalı boladı. Atap aytqanda, I.Levitan, U.Tansıqbaev, I.Shishkin, N.Karaxan, I.Haydarov, Z.Inogomov, A.Savrasov, A.Kuinji, A.Muminov, R.Axmedov, A.Mirsoatov, A.Isupov, I.V.Savitskiy, Q.Saypov, B.Serekeev uqsáǵan súwretshilerdiń jıl máwsimlerine baǵıshlangan tábiyat kórinisindegi shıǵarmalarınan 2-3 súwretti kórsetiw hám salıstırw arqalı úyreniw múmkin.

I.V.Savitskiy. «Baǵda».

A.Isupov. «Keshki waqit».

R.Axmedov. «Ana oyları».

Aytıp ótetuǵın bolsaq, gúz máwsimidegi shıǵarmanı talqılawda tek gúz máwsimidegi shıǵarmalar menen ǵana salıstırıp qoymastan, báhár, qıs máwsimidegi shıǵarmalar menen de salıstırıp arqalı úyretsek boladı. Bul jerde hár bir máwsimniń ózine tán kórinisi, onıń reń koloriti bir-biri menen salıstırılıp úyretiledi.

Óner shıǵarmalarınıń reproduktsiyaların texnika quralları arqalı kórsetkende shıǵarmadaǵı detallardıń úlken etip kórsetiliwi obrazlardı tereń qabıl etiwge, portretlerde shaxstıń ishki dúnyasınıń túsiniw jetiwine imkaniyat beredi.

Kórkem óner tanıw shınıǵıwlarınıń nátiyjeli bolıwı kóbinese olardı oqıtıwda túrli usıllardı qollanıw arqalı ótkiziliwine de baylanıslı. Atap aytqanda, bunday shınıǵıwlardan balalarǵa óner dóretpeleri haqqında shıǵarmalar jazdırıp, óner túrleri yamasa súwretshiler haqqında materiallar toplatıp, súwretlew ónerine baylanıslı viktorina, krossvordlar sheshtiriw, ózi jasaytuǵın orındaǵı súwretshiler menen ushırasıp, olar haqqında maǵlıwmat toplaw yamasa albomlar tayarlaw múmkin. Bunday islerdi ámeliy bezew, arxitektura ónerinde de alıp barıwǵa boladı.

Kórkem óner tanıw tiykarları shınıǵıwınıń nátiyjeliligi, olardı mektepte oqıtılauǵın basqa pánler menen baylanıslı oqıtılıwına da baylanıslı. Ásirese, kórkem óner tanıw tiykarları sabaqların tariyx, geografiya, ádebiyat, zoologiya, muzıka sabaqları menen baylanıslı ótkiziw imkaniyatları bar. Bunday shınıǵıwlar óz-ara baylanıstaǵı pánler boyınsha ózlestirilgen bilimlerde bekkemlew hám tereńlestiriwge xızmet etedi.

Naturaǵa qarap súwret salıw. Naturaǵa qarap súwret salıw súwretlew ónerinde shınıǵıwlarında eki bólimnen turadı.

1.Naturaǵa qarap súwret salıw. 2.Naturaǵa qarap músin islew.

Bul ekewine de baslawısh klasslarda jeterlishe orın berilgen bolıp, olar balardıń súwretlew tájiriybelerin asırıwǵa qaratıladı. 5-7-klasslarda bul eki jónelis boyınsha shınıǵıwlar dawam ettiriledi.

5-7-klasslarda naturaǵa qarap súwret salıw baslawısh klasslarǵa qaraǵanda ádewir quramalasadı hám ol oqıwshılardıń jas ózgeshelikleri, sonday-aq, súwret islew

tájiriybeleriniń rawajlanǵanlıǵı menen belgilenedi. Naturaǵa qarap súwret salıwda 5-7-klasslarda sawatlı súwret salıwa kúshli talap qoyıladı. Bunday shınıǵıwlarda balalarǵa jariq-saya, reńtúsinik, perspektiva nızamlılıqları tiykarında kub, prizma, piramida, konus, shar hám geometriyalıq formadaǵı predmetlerdiń súwretlerin belgili izbe-izlikte sızdırıw maqsetke muwapıq boladı. Keyin ala tapsırmalar quramalasıp barıp, natyurmortlar birneshe predmetlerden quraladı. Naturaǵa qarap súwret salıw sabaqlarınıń aqırǵı basqıshlarında balalarǵa ápiwayı hám kishi ólshemdegi ámeliy óner úlgileri, quramalı dúzilistegi gúller, miyweler, palız ónimlerinen dúzilgen natyurmortlar qoyıladı. Bunday shınıǵıwlarda balalar naturanıń dúzilisin, reńin, formasın, kólemin, nárselerdiń negizgi kórinisine jaqınlastırıp islewin talap etedi. Naturaǵa qarap súwret salıw shınıǵıwlarında da qálem súwret hám reńli súwret jumısları orınlanadı. Sonday-aq, uzaq dawam etetuǵın (1-2 saatlıq) shınıǵıwlar menen birge qısqa waqıt dawam etetuǵın (10-15 minut) qaralama hám reńlemelerde isletiledi.

Naturaǵa qarap súwret salıw shınıǵıwlarındaǵı quramalı wazıypalardı ámelge asırıw ushın jariq-saya, perspektiva, reńtúsinik teoriyasın úyreniw maqsetinde gipsli shar, kub, piramida, tsilindr uqsaqan geometriyalıq formalardı sızdırıw nátiyje beredi.

5-7-klasslarda natyurmort islew shınıǵıwlarında kolorit mashqalası da bar. Atap aytqanda, usı maqsette xalıq ámeliy óneri úlgilerinen (suwıq reńde islengen farfor servisler) sızıw ushın suwıq koloritli natyurmortlar, gúzgi miyweler, gúller hám predmetlerden jıllı koloritli natyurmortlar qoyıladı.

J. Izentaev. Natyurmort «Keli-kelsap».

Q. Qozoqov. «Güller». Natyurmort.

Natyurmortlar islewde balalarǵa akvareldi kóp qatlamlı, qalın etip súrtiwge hám aq boyawdan paydalanıwǵa jol qoyılmaydı. Sebebi, bul jerde súwret reńleri aralasıp ketip, reńler taza kórinbeydi.

5-7-klasslarda naturaǵa qarap súwret salıw shınıǵıwlarınıń jáne bir ózine tán ózgeshelikleri, bul tek ǵana qurǵaq qaǵazda súwret salıw emes, al, ızǵar qaǵazda da boyaw menen súwret saladı.

Natura ushın zatlardı tańlaw oqıtıwshınıń eń tiykarǵı wazıypası esaplanadı. Sonıń ushın bul máselege óz aldına itibar berip, natyurmort ushın material tańlawda bir qansha talaplarǵa boysınıw gerek boladı:

1. Zatlardıń estetikalıq tárepleri, yaǵnıy, olar forma, reńi tárepten jaǵımlı bolıp, balalar itibarın hám dıqqatın ózine tartıwshań bolıwı.

2. Zatlar hár tárepten balalarǵa tanıs, mánis-mazmunı tárepten paydalı, olardıń ómirinde ushıraytuǵın, sonday-aq, balalarda qızıǵıwshılıq oyatatuǵın bolıwı.

3. Tańlanatuǵın materiallardıń naturaǵa qarap súwret salıwda sabaqlardıń maqset hám wazıypalarına say bolıwı.

4. Zatlardıń júzi sıypaq hám júdá jıldıraq, ráń-báreń bolmawı. Olar nárselerdiń kólemine hám reńlerin durıs tawıp súrtiwde qıyınshılıq keltirip shıǵaradı.

5. Natura ushin tańlatatuǵın zatlar dúzilisi jaǵınan túsiniikli, balalardıń oy pikirine say, jarıq saya, yarım saya, blik, refleksleri anıq kórinip turıwı kerek.

Natyurmort islew shınıǵıwlarınıń metodikası tómendegilerdi itibarǵa alıwdı talap etedi:

1. Natyurmortlardı balalar menen birgelikte úyreniw; Bul jerde natura menen fon múnásibetlerin durıs belgilep alıw kerek, yaǵnıy, natura ashıq reńde bolsa fongá toq material tańlanıwı nárselerdiń anıq kórinuwin támiyinleydi. Sonday-aq, naturanı ornadıwda mayda nárselerdiń birinshi planǵa, al, úlkenleriniń arqa planǵa qoyılıwı maqsetke muwapıq.

2. Natyurmorttı oqıwshılar óz betinshe, hár tárepleme gúzetiwı hám talqılawı;

3. Soraw-juwap tiykarında natyurmorttı talqılaw; Bunda natyurmorttıń nelerden dúzilgenligi, olardıń jaylasıwı, hár bir nárseniń dúzilisi, forması, reńi, ólshemleri, ólshem qatnasları, perspektivalıq qısqarıwı anıqlastırıladı. Natyurmorttıń balalar tárepinen óz betinshe úyreniliwi hám onı soraw-juwap usılında talqılanıwın salıstırmalı metod tiykarında ótkiziliw kerek. Bunda bir predmettiń ekinshi predmetke bolǵan dúzilisi, forması, reńi, ólshemleri arasındaǵı parqı, sonday-aq, onıń hár bir bóleginiń ólshem qatnasları, kólemi, reńi, dúzilisleri bir-birine qarap, salıstırıp úyreniledi.

4. Temaǵa jaqın belgili bir yamasa bir neshe súwretshilerdiń shıǵarmalarınıń reproduktsiya yamasa slaydları kórsetilip, olar da usı tárizde soraw-juwap arqalı talqılanadı.

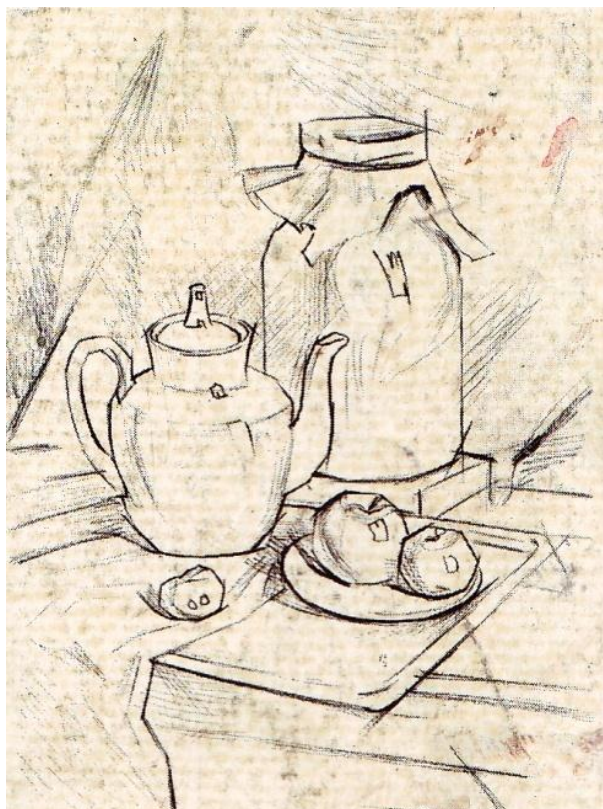
5. Oqıtıwshı naturanı sızıw tártibin túsindiredi. Bul basqıshta oqıtıwshı natyurmorttı qaǵaz júzine kompozicyalıq tárepten durıs jaylastırıw haqqında túsindirip, súwret eskizin sızıp alıwdı usınıs etedi.

6. Oqıwshılardıń óz betinshe isleri. Bul basqıshta oqıtıwshı balalar itibarın súwret salıwda qálemdi qattı baspastan, jeńil sızıqlar sızıw, nárselerdiń ólshemi, ólshem qatnasıqlar dúzilisi, reńi, forması, jarıq- sayaların tez-tez salıstırıw, járdemshi sızıqlardan orınlı paydalanıw uqsáǵanlarǵa qaratıw kerek. Oqıtıwshı balalardıń óz betinshe isleri barısında olardıń jumıs orınlawın gúzetedi hám tiyisli járdem kórsetip baradı. Bunda ol álbette, tómen ózlestiriwshi balalarǵa kóbirek itibar beredi. Jumıs

barısında balalar tárepinen jaqsı orınlangan súwretlerden úlgiler klassqa kórsetilip hám jetiskenlikler aytıp ótiledi.

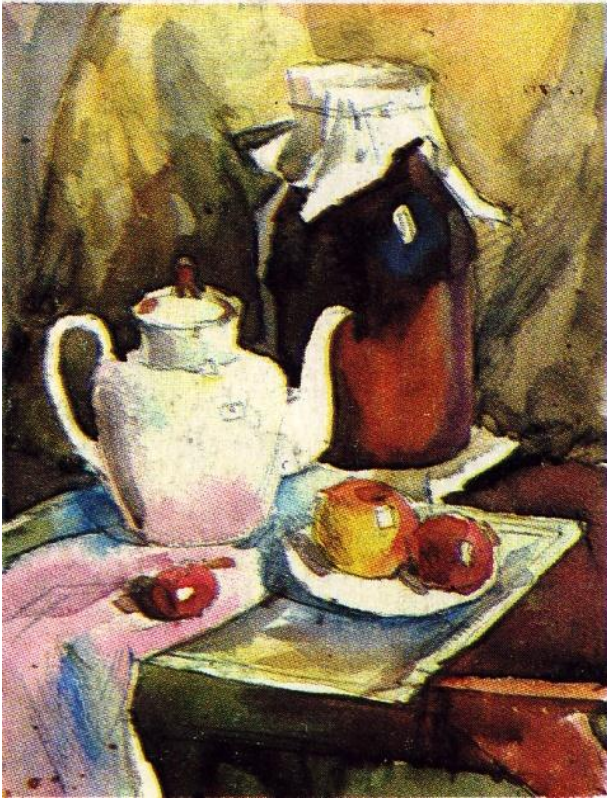
7. Sabaq eki saatqa mólsherlengen bolsa, qálem súwret birinshi sabaqta, onıń reńli súwreti ekinshi sabaqta ámelge asırıladı. Sonı esten shıǵarmaw kerek, natyurmort qálem súwreti tayar bolǵannan soń renlewden aldın ala ol taza suw menen ızǵarlanadı, bolmasa reńler qaǵazǵa jaqsı juqpawı múmkin.

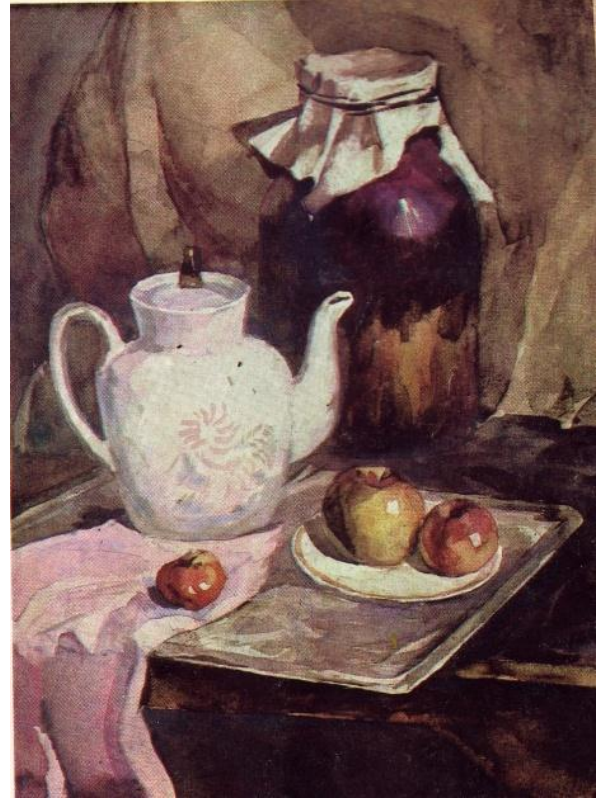
I -basqısh

II-basqısh

III-basqış

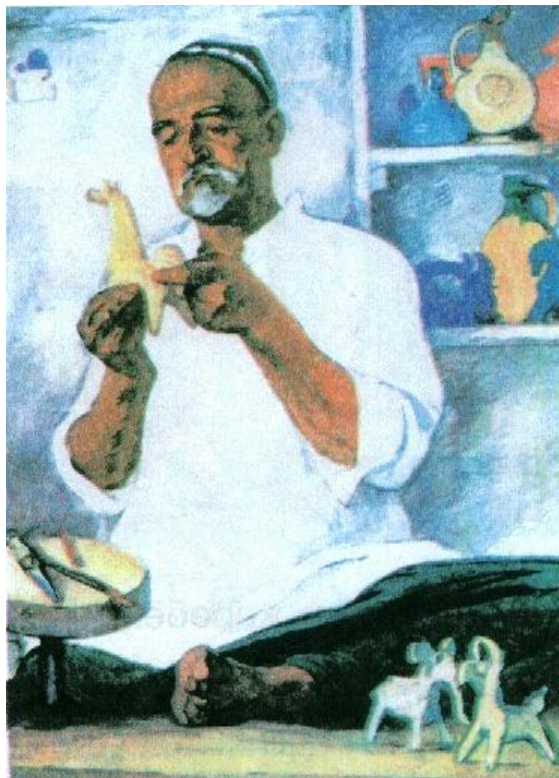
IV-basqış

8. Sabaqtı juwmaqlawğa jaqın oqıtıwshı balalar tárepinen 3-4 jaqsı islengen súwretlerdi ajratıp alıp, olardı balalar menen birgelikte talqılaydı. Talqılawda súwrettegi jetiskenlikler menen bir qatarda onın kemshiligi de kórsetilip ótıledi. Biraq, jaqsı sızılmağan súwretlerdi talqılawda olardıń hádden tıs qattı kemshiligin aytpağan maqul. Jumıstı tómen islegen oqıwshılardıń kemshiligi júdá tómen dep kórsetilse, olar túskinlikke túsip, súwretlew ónerine bolğan qızıǵıwshılıǵı sóniwi múmkin. Kórsetilgen kemshilikler usınıs tárizinde bolıwı maqsetke muwapıq.

Naturaǵa qarap músin islew shınıǵıwları 5-7-klasslarda úlken orındı iyelemeydi. Sebebi, balalardıń naturaǵa qarap músin islew boyınsha tájiriybeleri 1-4-klasslarda málim muǵdarda rawajlangan boladı. Usı sebepten 5-7-klasslarda naturaǵa qarap músin islewge itibar kemeyedi hám olardıń wazıypaları kóbirek músinshilik kompozıyası sabaqlarında ámelge asırıladı.

Naturaǵa qarap músin islew metodıkası baslawısh klasslardan derlik pariq etpeydi. Olar tiykarında qoyılatuǵın wazıypalar belgili muǵdarda oqıwshılardıń jasların esapqa alıp, quramalasıp barıw menen pariqlanadı. Bul pariqlar natura dúzilisiniń quramalılıǵı (haywan, qus, adam), sonday-aq, naturanıń hárekette

súwretleniwi uqsağanlarda kózge taslanadı. 5-7-klasslarında naturağa qarap músin islewde tómendegi shınıǵıwlar alıp barladı: Plastalin yamasa ılayda xarakterli keypiyattaǵı portret islew. Ilay yaki plastalinde hárekettegi adam (futbolshı, palwan) gewdesin islew h.t.b.

G.Ulko. «U.Jwraqlov».

Kompozicya. Reñli súwret kompozicyası. 5-7-klasslarda reñli súwret kompozicyasınıń metodikası 1-4-klasslar menen ulıwmalıqqa iye hám onıń dawamı esaplanadı, biraq, olardıń bir-birinen parqı da bar. 5-7- klasslarda tiykarǵı itibar temalar hám tapsırmalardı oqıwshılardıń jası, qábileti, olardıń aldın ózlestirgen bilim hám tájiriybeleri esapqa alınadı.

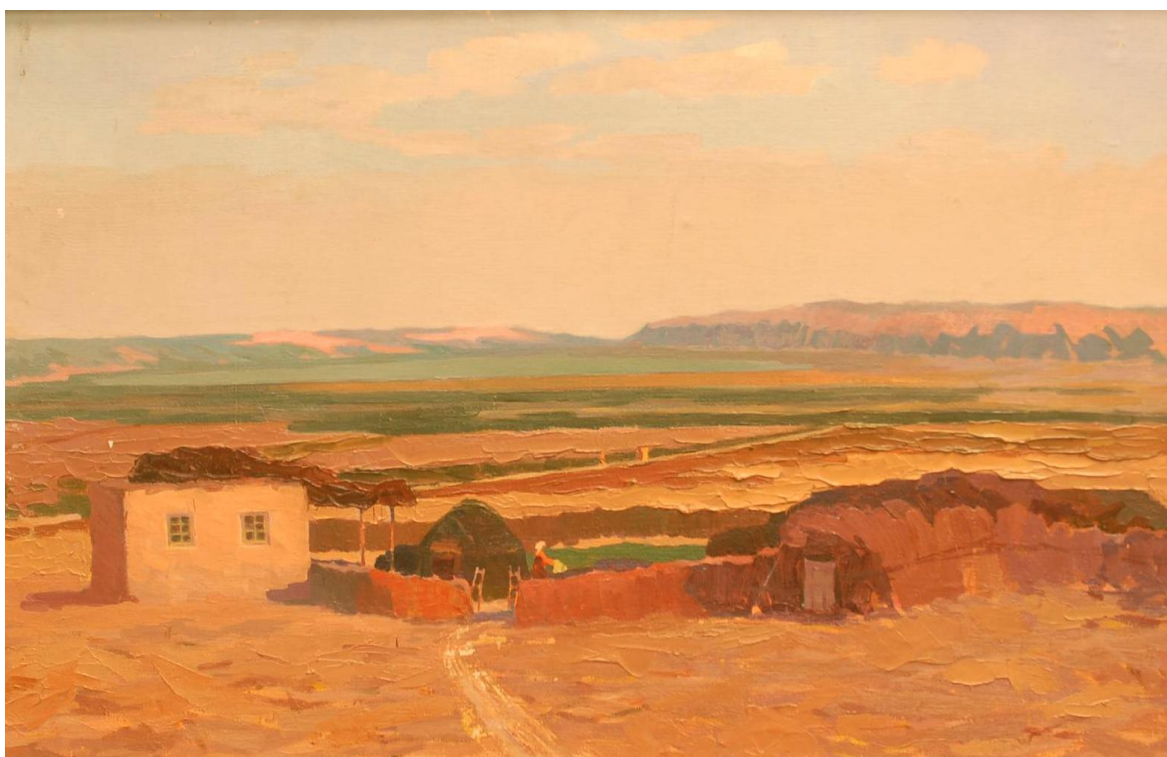
Reñli súwret shınıǵıwların oqıtıw metodikası bul baǵdar boyınsha tálim mazmunı tiykarında shólkemlestiriledi. Bunda tapsırmalar oqıtıwshı tárepinen usınıs etilgen temalar tiykarında ótkiziledi.

Olar tiykarınan, peyzaj, natyurmort, portret, turmıs, tariyxıy, batal, ápsanalıq, marina, animal janrlar tiykarında boladı.

Balalar besinshi klasstń dáslepki shınıǵıwlarında kompozicya, kólem, reñtúsunik, jariq-saya, perspektivadan teoriyalıq bilimlerin ózlestirgenliklerin esapqa

alıp, 6-7-klasslarda reñli súwret kompozicyasınan beriletuǵın tapsırmalar belgili muǵdarda quramalasadı, olardı orınlawǵa ajratılǵan saatlar sanı da artadı. Sebebi, 5-7-klasslardagı reñli súwretten kompozicya islew belgili tayarlıq tiykarında alıp barıladı. Bunday shınıǵıwlar kóbirek reñli súwret súwretshileriniń dóretiwshilik jumıs usılına jaqınlasadı.

Bunda oqıwshı temanı bilip alǵannan soń sol tiykarda belgili bir ideyanı alǵa qoyadı. Mısalı, peyzaj janrında tematikalıq súwret salıw teması usınıs etilse, balalar ózimizdiń ana tábiyatımız, ondaǵı ózgerisler hám sulıwlıqtı, sonıń menen adamlardıń kúndelikli turmısın súwretlewdi óz dóretpesiniń tiykarǵı maqseti etip qoyadı. Mine, usı maqset tiykarında tema boyınsha materiallar toplaw kerek boladı. Bir neshe belgili súwretshilerdiń kartinaların talqıladı, úyrenedi. Soń sol toplanǵan materiallar tiykarında bir neshe varianttaǵı eskizleri islenedi. Súwret mazmunı jaǵınan jaqsı hár tárepleme kórilip shıǵıp, eskiz tańlanǵannan soń tiykarǵı jumıstı orınlawǵa kirisedi.

A.Erimbetov. «Dárya boyındaǵı posyolka».

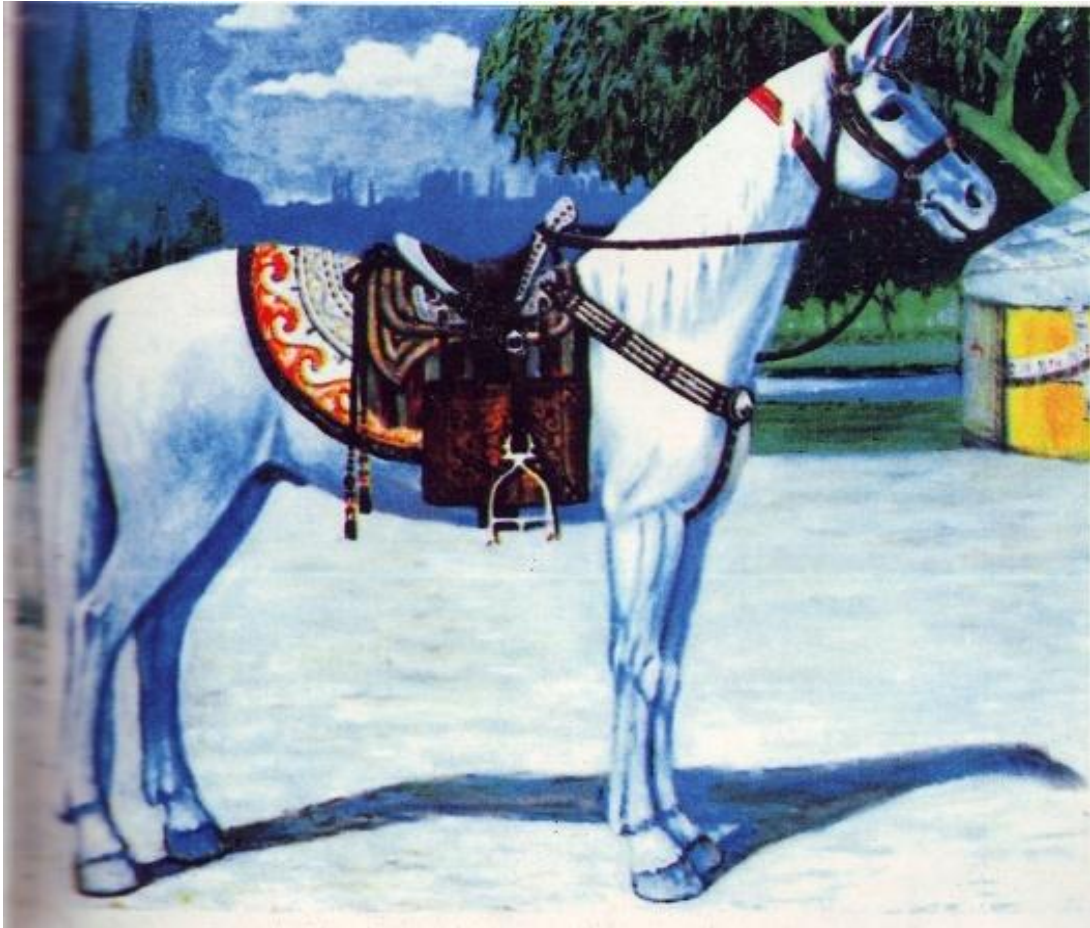
Oqıwshılar súwretshilerge uqsap joqarıda aytıp ótilgenindey, úlken tayarlıq islerin alıp barmasa da, belgili muǵdarda jumıslardı orınlawı kerek boladı. Mektep reñli súwretten tapsırma teması oqıwshılarǵa daǵaza etilgenen soń, oqıtıwshı onı

túsindiredi. Bunda tek tapsırmalardı ǵana emes, al, onı orınlaw tártibi haqqında da pikir júrgizedi.

Tema boyınsha sáwbette oqıtıwshı onıń mazmunı haqqında toqtaladı. Bul mazmun, álbette, tema tiykarında boladı. 5-6-klasslardıń súwretlew óneri baǵdarlamasında reńli súwret boyınsha «Aydın túndegi yaki quyashtıń batıw payıtındaǵı terekti súwretlew», «Tábiyattıń obrazlı kórinisin súwretlew», «Súwretlew ónerinde animalistik janr, sáwbet hám ámeliy jumıs», «Men súygen haywan», «Men súygen qaharman» temasında portret islew, «Milliy ıdıslardan dúzilgen natyurmort», 6-klassta «Reńli súwrette syujetli kompozicya eskizin islew», «Tábiyattıń túrli kórinisin (tań, quyashtın batıwı, quyyashlı kún, jawınlı kún h.t.b) súwretlew», «Báhárgi jumıslar» temasında syujetli kartina eskizin islew, «Erkin temada syujetli kompozicya islew» h.t.b. uqsáǵan temalar usınıs etilgen.

V.Litvinenko. «Doslar».

Q.Berdimuratov. «Aq boz at».

Oqıtıwshı aldın ala tema mazmunınan kelip shıǵıp, sáwbet ótkizedi. Keyin bul temaǵa baylanıslı óner shıǵarmalarınıń reproduktsiyaları, fotoları, otkritka, etyud hám basqa da nabroskalar kórsetilip, talqılanadı.

Bunday kórgizbeli materiallardı toplawdı oqıtıwshı oqıwshılardıǵa aldınǵı sabaqta tapsırma tárizinde beredi. Sebebi, balalar tema haqqında keńirek pikir júrgizedi hám oqıtıwshıǵa kórgizbeli materiallardı toplawǵa járdem beredi.

Soń oqıtıwshı klass taxtasında kompoziciyanıń 2-3 variantın sızıp kórsetedi yamasa onı aldın ózi tayarlap qoyǵan súwret hám slayd arqalı túsindiredi.

Hár qanday kompoziciya islew qatań izbe-izlik tiykarında boladı. Atap aytkanda:

1. Tema boyınsha mazmun tańlaw.
2. Tema boyınsha gúzetiw islerin alıp barıw. Ásirese, tábiyat, turmıs, animal janrlarda súwret islegende bul usıl qol kelse, tariyxıy, batal, marina janrlarında súwret islewde bolsa shıǵarmalarınıń reproduktsiyaları, slayd, diafilm, foto hám otkritkalardan paydalanıladı.
3. Súwret ólshemi hám formatın tańlaw.
4. Tańlangan temanı dáslep kishi ólshemde jumıstıń eskizin islew.
- 5.

Súwret ushın qaralama, reńlemelerdi orınlaw. Ol sabaqta, sabaqtan tısqarı waqıtlarda da orınlanıwı múmkin. 6. Reńli súwrettiń sıızıqlı kórinisin islew. 7. Reńli súwrette boyawlar menen súwret salıw. Bul tártip tema, mazmun, oqıwshılardıń tayarlıǵı, qábileti, súwretlew imkanıyatlarına qarap ózgeriwi múmkin.

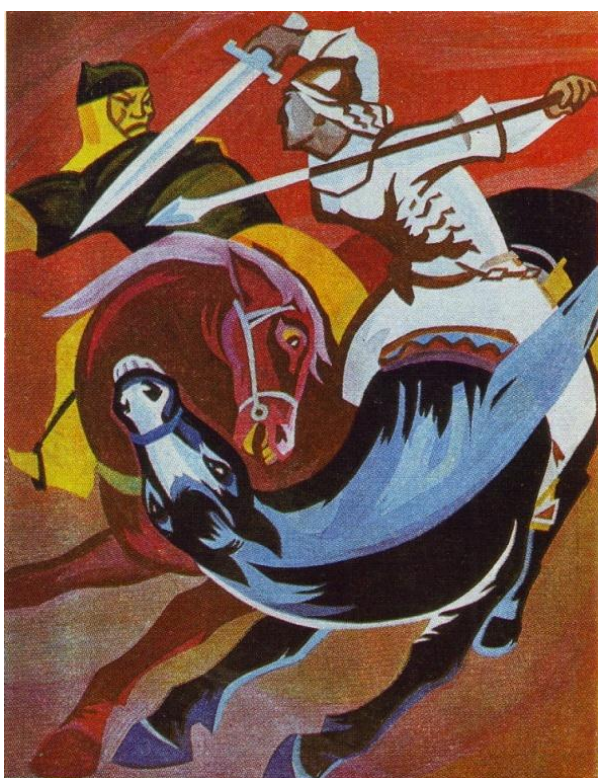
Reńli súwret kompozicyası shınıǵıwlarına kóbinese 2-3 saat waqıt ajratıladı. Olardıń birinshi saatında tema, mazmun anıqlanadı, material toplanadı, jumıs eskizi tayarlanadı, sıızıqlı súwret islenedi. Shınıǵıwdıń ekinshi saatında bolsa súwretler boyawlar menen boyaladı. Quramalı temada súwretler salıwda bolsa, birinshi saatta tayarlıq, ekinshisinde eskiz hám sıızıqlı súwret, úshinshisinde, jumıs boyawlar menen orınlanadı.

Balalar óz jumısların tezirek orınlap, boyap, juwmaqlawǵa júdá qızıǵıwı aqıbetinde olardıń súwretleri kompozicyalıq jaqtan shala bolıp qaladı. Buǵan jol qoymaslıq ushın balalar súwretin boyawdan aldın oqıtıwshı kórip shıǵıp, keyin ruxsat beriwi kerek.

Oqıwshılardıń pikirlerin bayıtıw hám háreketlerin qollap-quwatlaw maqsetinde járdemshi kórgizbeli materiallar tek ǵana sabaqtıń baslanıw bóliminde emes, al, balalardıń óz betinshe jumısı waqtında da ámelge asırıladı. Bul kórgizbeli materiallar súwrettegi ayırım obrazlarǵa tiyisli detallar, kompozicya, sxematik súwretler, perspektiva, jariq-saya, boyawlar menen islewge tiyisli bolıwı múmkin. Sabaqtıń aqırında klass jumısına juwmaq jasaw maqsetinde jumıstı jaqsı, orta hám tómen islegen balalardıń súwretlerinen ayırımları ajratıp alınadı hám olar klassqa kórsetilip, talqılanadı. Bunda jumıstaǵı jetiskenlikler hám kemshilikler anıqlanadı hám de olardıń sebepleri aytıladı.

Dekorativ kompozicya. Dekorativ kompozicya shınıǵıwları metodikası onıń mazmunınan kelip shıǵıp alıp barıladı. Dekorativ kompozicya shınıǵıwları tómendegi jónelislerde ámelge asırıladı. 5-klasssta Mirátnama eskizin islew, Qutlıqlaw beti eskizin islew, Kórkem bezew grafikası (mirátnama, emblema, kórkem hárip h.t.b), 8-mart bayramına diywaliw gazeta islew.

6-klassta Oqıtıwshılar hám ustazlar kúnine bagıshlangan qutlıqlaw betin islew, Kórkem bezew grafikası (plakat, shıǵarma temasında diywaliy gazeta, etiketka, emblema hám basqa kórinisiniń eskizin islew), Ózbek halıq ertekleri syujetleri tiykarında miniyatura usılında illyustratsiya islew, Ádebiy shıǵarma syujeti tiykarında erkin kompozicya islew, 7-klassta Ózbekistan gerbiniń dekorativ kompozicyasın islew, Mektep (klass, firma, qala) jeke embleması kórinisin islew. Oqıwshılar tárepinen tayarlangan variantlar tiykarında klass emblamasın islew. Ámeliy bezew óneri elementlerin ápiwayı kórinislerin stilizatsiyalaw tiykarında sızıw. Kórkem bezew óneriniń bir túrine (gúrsi ushın naǵıs, saz áspabı ushın naǵıs, qutısha ushın naǵıs) kórkem bezew islew. Erkin temada túrli formada (kvadrat sheńber ishine jol tárizli) naǵıs islew. Naǵıs elementlerinen nusqa kóshiriw. Erkin temada dizayn joybarı (avtomobil dizaynı, kiyim dizaynı, interer dizayn h.t.b). Imarat maketin topar tárizde islew (maket elementlerin individual tárizde islew, olardıń jayılmaların tayarlaw, bezew, boyaw). Ózbekstan kitap grafikası óneri haqqında sáwbet hám de úlgielerin úyreniw hám talqılaw. Kitaplardı kórkem bezew eskizin islew. Suyjeti tanıs bolǵan ádebiy shıǵarmaǵa illyustrasiya islew.

G.N. Makovskaya. «Alpamis».

I.Qidirov. «Qırıq qız».

Dekorativ kompozicya shınıǵıwları metodikası, reńli súwret, kompozicyası shınıǵıwları, metodikası menen uqsaslıqqa iye bolsa da, biraq, onıń ózine tán tárepleri de bar. Olar kóbirek dekorativ iskerliktiń hár túrliliginde kózge taslanadı. Atap aytqanda, olar úskeneler, kiyimler, interer, avtomobiller, kitaplardıń kórkem bezewi menen baylanıslı halda alıp barıladı. 5-7-klasslarda dekorativ kompozicya shınıǵıwlarınıń baslawısh klasslardan jáne bir ózgesheligi olardıń kóbirek dóretiwshilik xarakterde bolıwı. Baslawısh klasslarda dekorativ kompozicya shınıǵıwlarında naǵıs úlgilerinen kóshiriw úlken orındı iyelese, 5-7-klasslarda bunday shınıǵıwlar tek dóretiwshi túste boladı. Bunda balalar jumısına kóbirek erkinlik beriledi, olardıń kórkem sezimtalıǵı, pikir hám súwretlew tájiriybeleri artadı.

Bunday shınıǵıwlarlarda kórkem óner tanıw tiykarları boyınsha balalarǵa kompozicyadan berilgen teoriyalıq bilimlerge tayanıw hám olarǵa boysınǵan halda dóretiwshilik islerdi orınladıw kerek.

Oqıwshılardıń súwretlew islerin bahalawda olardıń kompozicya nızam-qáǵıydalarına qanshelli boysınǵanlıqları esapqa alınadı. Dekorativ kompozicya islew metodikası tómendegi tártipte hám izbe-izlikte ótkiziledi: 1. Oqıwshılarǵa sabaq teması hám tapsırmanı túsindiriw. 2. Temaǵa tiyisli materiallar menen tanıstırıw. Bunda balalarǵa ámeliy ónerge tiyisli fotolar, naǵıslar, buyımlar ushın kompozicya eskizleri, bezew elementleri, bezew sxemaları kórgizbeli qurallar arqalı kórsetiledi, olardan ayırımları taxtada sızıp kórsetiledi. 3. Súwretlenetuǵın dekorativ kompozicya elementleriniń jaylasıw sxeması yamasa eskizin sızıp alıw. 4. Dekorativ kompozicyanıń ólshemi hám formatın anıqlaw.

5. Dekorativ kompozicyanıń qálem súwretin sızıp alıw. 6. Bezew ushın kerek bolǵan ayırım tábiyiy materiallardı stilizatsiyalaw. Bul basqıshqa ayırım naǵıs elementleri ózlestiriliwi múmkin. 7. Dekorativ kompozicyanı boyaular menen islew.

5-7-klasslarda dekorativ kompozicya islew shınıǵıwlarınıń túrlishe ekenligin esapqa alıp, olardıń hár birine metodikalıq tárepten óz aldına qatnas jasaw talap etiledi. Atap aytqanda, gezlemeler, kiyimler ushın bezew eskizin islew shınıǵıwlarında oqıtıwshı kóbirek kórgizbelilikke itibar berip, hár túrli gezleme

úlgileri, kiyimlarning fotolari yamasa slaydlarning kórsetse, belgili bir ádebiy shıǵarmaǵa (gúrriń, tımsal, ertek, dástan h.t.b.) illyustratsiya islew shınıǵıwlarında bolsa balalar itibarın kóbirek shıǵarma mazmunına qaratadı. Zárúrlık tuwılǵanda shıǵarmanı qayta-qayta oqıp yaki sóylep beredi, soraw-juwap ótkizedi.

Avtomobillerdiń jańa markasınıń eskizin islew shınıǵıwlarında bolsa olardıń túrli markadaǵı súwretlerin kórsetedi, bir-birinen parqın kórsetip beredi.

Dekorativ kompozicya islew shınıǵıwları metodikasınıń ózine ılayıq ózgesheliklerinen biri kóbirek balalardı óz betinshe islewge baǵdarlaw.

5-7-klasslarda dekorativ kompozicya ámeliy shınıǵıwlar usı klasslarda orınlanǵan teoriyalıq bilimler menen baylanıslı ótkiziledi. Atap aytqanda, ámeliy bezew hám dizayn, lipaslar tuwralı teoriyalıq shınıǵıwlar berilgennen soń dekorativ kompozicya, ámeliy isler orınlanadı.

Baǵdarlamada ózbek, qaraqalpaq xalıq ámeliy ónerin teoriyalıq jaqtan úyreniwge óz aldına itibar berilgen bolıp, ol dekorativ kompozicyada oqıwshılar tárepinen orınlanatuǵın barlıq tapsırmalardı qoyılǵan talaplar dárejesinde ámelge asırıwǵa óz tásirin kórsetedi. Sebebi, balalar tárepinen orınlanatuǵın hár bir dekorativ kompozicyada ózbek, qaraqalpaq xalıq ámeliy óneriniń milliy kórkem dástúrleri óz kórinisin tapqan boladı.

Músinshilik kompozicyası. Müsinshilik kompozicyası súwretlew óneri sabaklarında úlken orındı iyelemese de, onı oqıtıwdıń da ózine tán tárepleri bar.

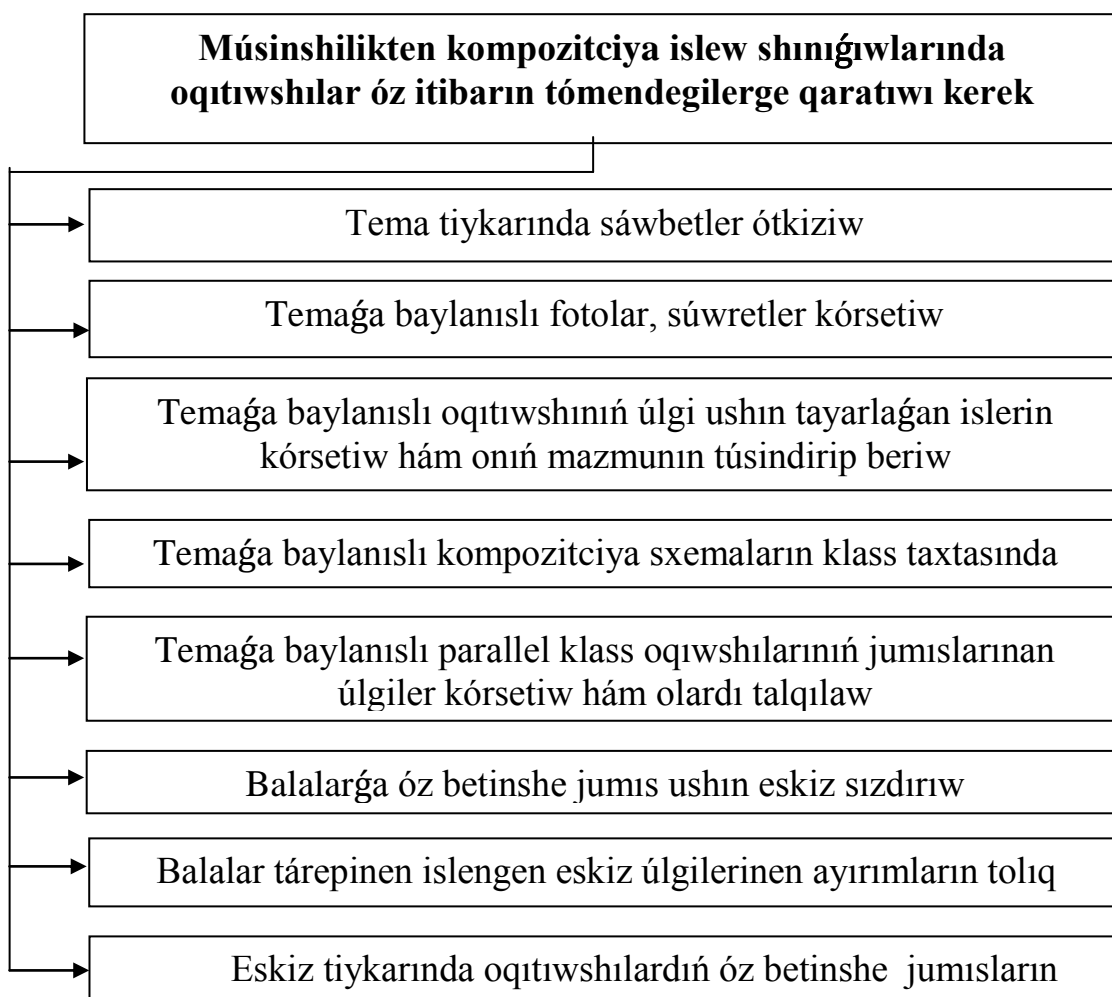
5-7-klasslarda bunday temadaǵı tapsırmalardı orınlawda balalardan kompozicyanın nızam-qaǵıydalarına boysınǵan halda islew talap etiledi. Onıń orınlanatuǵın isleri, mazmunı jaǵınan da súwretlew texnikası jaǵınan da baslawısh klasslarǵa qaraǵanda sawatlıraq bolıwı kerek. Bul jerde kóbirek kompozicyadaǵı detallarda jumıstıń tiykarǵı ideyasına boysınıwı menen teńsalmaqlılıq nızamı, detallardıń músinde simmetriyalıq hám oksimetriyalıq jaylasıwı qaǵıydası, kompozicyada háreket hám turaqlılıq, qarama-qarsılıq uqsanǵan qaǵıydalarǵa óz aldına itibar beriledi.

Músinshilik kompozicyyası shınıǵıwların ótkiziw metodikası tálim mazmunınan kelip shıqqan halda orınlanadı. Bul jerde kóbirek balalardıń jası, zeyini, músin islew tájiriybeleriniń rawajlanǵanlıq dárejesi hám basqa sıpatları itibarǵa alınadı.

5-7-klasslarda músinshilik kompozicyyası shınıǵıwları ushın «Plastilin yamasa ılaydan xarakterli keypiyattaǵı portret islew», «ılay yamasa plastilinnen hárekettegi adam» (futbolshı, palwan h.t.b) gewdesin islew.

«Ana hám bala haywanlar», «Qoshqarlar urısı», «Xalıq qaharmanlarına estelik» temalarında dekorativ, relefli hám domalaq músinler islew usınıs etiledi.

Músinshilik kompozicyyası shınıǵıwlarında oqıtıwshılar tómendegilerge itibar beriwi kerek:

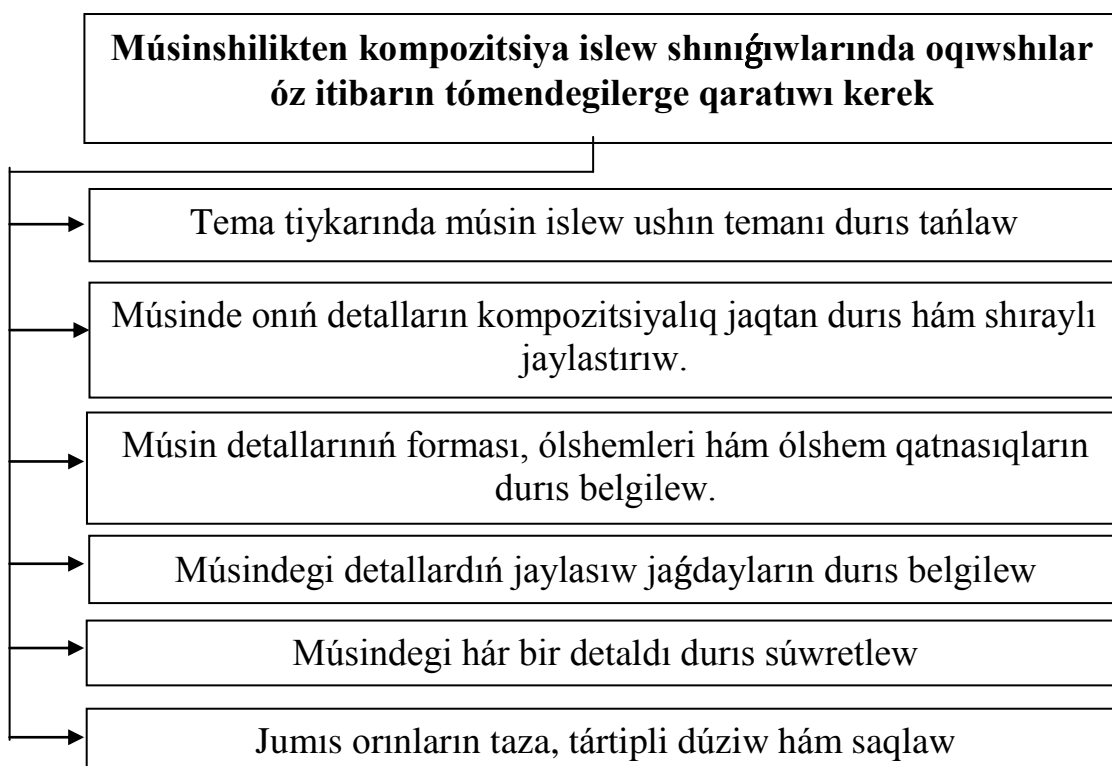

Balalardıń óz betinshe isleri barısında oqıtıwshı olardıń háreketlerin úzliksiz gúzetip turadı hám zárúrlük tuwılǵanda kerekli másláhátler berip baradı. Balalardıń óz

betinshe isleri barısında oqıtıwshı orınlap atırǵan islerden úlgi alıp, olardı hámmege kórsetedi.

Ayırım temalar óz temasına qarap keń kólemli islerdi talap etedi. Atap aytqanda, «Atshabarda» temasında músın islew usınday temadan esaplanadı. Sebebi, bunday temada músın islegende keminde úsh adam hám úsh at músının islewge tuwra keledi. Bul islerdi bir oqıwshı temaǵa ajratılǵan bir yaki eki saatlıq sabaqta orınlay almaydı. Tapsırmanı bir yaki eki saatlıq sabaqta orınlap úlgeriwi ushın jumıstı jámáát bolıp orınlaw kerek boladı. Jáamáát ishinde 3-4 oqıwshı birlesip orınlanatuǵın kompozicyadagı detallardı bólisip aladı. Hár bir oqıwshı ózine júklengen wazıypanı orınlap bolǵannan soń olardan bir pútin kompozicya dúziledi.

Músinshilikten kompozicya islew shınıǵıwlarında oqıwshılar óz itibarın kóbirek tómendegilerge qaratıwı kerek:

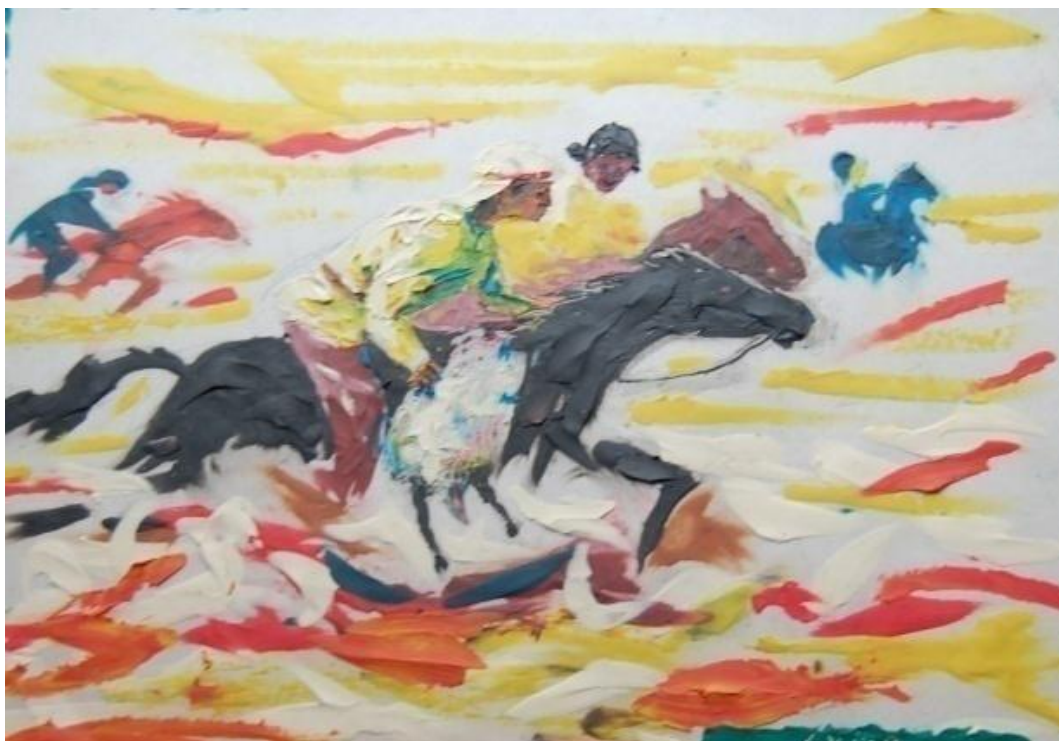
Músinshilik shıǵarmaların jaratıw ushın hár túrli materiallardan paydalanıladı. Bul materiallar músinge túrli xarakter hám mazmun beriwde xızmet etedi. Mısalı, tas-granitte islengen músınler adamǵa ullılıq, máńgilik baǵıshlaydı, kerisinshe, mramordan islengen músınler názik, kórkem kórinedi.

Sonıń ushın músinler ózinin` mazmunı hám ornatılǵan ornına qaray hár qıylı materiallardan isleniwi múmkin. Músinshilik materialları tómendegilerden ibarat: plastilin, ılay, aǵash, metall, mramor, granit, súyek, tsement, gips hám basqalar. Qımmat bahalı metallar - altın, gúmis, pikeller de músinshilikte qollanıladı.

Músinshilikte deyerli reń isletilmeydi, biraq, xalıq músinshiliginde músinlerdi boyaw jolları ushıraydı. Músinshilik shıǵarmalarında insannın tek sırtqı kórinisi, tınısh turǵan halatı yaki hárekettegi waqtın sáwlelendiriw menen sheklenbey, ondaǵı ishki keshirmeler, sezimler hám qayǵılılıq, keleshekke umtılıw sıyaqlı halatlar da óz sáwlesin tabadı. Músinshilik shıǵarmasında insannın` dógerek-átirapqa bolǵan múnásibeti, qálbindegi ókinish isenimli talqılanadı. Bunda, álbette, eń aldı menen músinshiliktiń oǵada ziyrekligi, súwretlew qaǵıydaları puqta iyelengenligi adam gewdesi ha`m mimikalıq tásirli sáwlelendiriw ushın tiykar jaratadı. Materialdı tańlawda tábiyiy ózgesheliklerine hám orınlaw texnikasına úlken itibar beriledi.

H.Rahimova. «Oyınshıq músinler».

Salimov S. 6-klass oqıwshısı. «Ilaq oyını».

Jumsaq materiallar menen islegende (ılay, mum, plastilin hám b.) shiyki zat bólekleri, bóleklerdi bir-birine jabıstırıp, (lepka) usılı menen shıǵarmalar islenedi. Qattı materiallar (hár qıylı taslar, mramor, aǵash hám t.b.) dı oyıw, tesiw. Kereksiz jerlerin alıp taslaw jolı menen islew beriledi.

Súwretlew óneri sabaqlarında oqıtıwdıń zamanagoy pedagogikalıq texnologiyalarınan paydalanıw jaqsı nátiyje beredi.

Sabaq barısında oyun elementleri aralas tapsırmalardı qollaw, súwretlew ónerin oqıtıw barısında qollanılatuǵın pedagogikalıq usıldıń biri bolıp tabıladı. Oqıwshılardıń dóretiwshilik qábiletin arttırwda súwretlew óneri pániniń múmkinshiligi sheksiz. Bunda anıq bir sheshim bolıw múmkin emes, hár oqıwshınıń belgili zattı yamasa qublıstı qalay qabıllasa solay súwretlewge tırısadı. Sonlıqtan da, bir oqıwshınıń tapqan sheshimi ekinshi oqıwshınıń jumısına uqsamaydı. Usı jaǵday klasstaǵı barlıq oqıwshınıń sabaqqa tolıq inta menen qatnasıwın táminleydi. Óytkeni, talantsız oqıwshı joq, oyun úsinde balanıń dóretiwshilik qábiletiniń, múmkinshiligi tolıq ashıladı. Balanıń oyun miyneti úsinde ózin-ózi kórsetiwge umtılısı nızamlı qublıs.

Súwretlew óneriniń háptelik saat sanı bir saatǵana ekenligi, oyın tapsırmalardıń súwretlew ónerin oqıtıwda qanshama zárúrli ekenin biliw qıyın emes.

Súwretlew ónerin oqıtıw barısında oyın elementleri aralas tapsırmalar beriw oqıwshılardıń sabaqqa degen qızıǵıwshılıǵın arttırıp, olardıń sabaqta dóretiwshilik penen jumıs islewine tásirin tiygizedi.

Oyın tapsırmalardı sabaqtın barlıq waqtında paydalanıwǵa boladı, bul klasstıń ózgesheligine, oqıwshılardıń ápiwayı tayarlanıwına, seziw sheberligine, bilim tereńligine baylanıslı boladı. Súwretlew óneri sabaqlarında oyın elementleri aralas tapsırmalar Oqıwshılardıń oqıw xızmetiniń jeke obekt retinde siyrek qollanıladı. Onıń sabaqta oqıtılıwǵa tiyisli dastúrlik materialdıń quramlı bólegi retinde qaralıwı kerek. Oyın tapsırmaları oqıw materialına qosımsha bolıp, sabaqtıń didaktikalıq metodların keńeytedi.

Oyın tapsırmalar menen bayıtılǵan oqıw materiallı sezim menen qızmet obekti bolıpǵana qoymay, oqıwshılardıń aqıl-oyın, dóretiwshilik múmkinshiliklerin arttıradı. Súwretlew óneri dastúrinde kórkem óner jumısı balalardıń emotsiyasına jaǵımlı tásir etip, olarǵa qwanış alıpkeletuǵınday bolıwı kerek. Súwretlew óneri sabaqları óziniń tereń mazmunlılıǵı menen oqıwshılardıń sabaqqa degen ınta-ıqlasın, qızıǵıwın, dóretiwshilik isin arttıratuǵın bolıwı kerek.

Súwretlew óneri sabaqlarında oyın–elementleri aralas tapsırmalardı paydalanıw barısında muǵallım mınanday didaktikalıq jaǵdaylardı esinde saqlap túrıwı kerek:

1. Oyın–tapsırmalar súwretlew óneri sabaqlarınıń diyerlik barlıq shınıǵıwlarında qollanıwılıwı kerek.

2. Oyın–tapsırmalardıń beriliwine qaray qatań izbe-izlikti saqlaw kerek boladı.

3. Hár bir tapsırma oqıwshılardıń bilim dárejesine say keliwi hám oqıw materialın bekitiw menen tereń qabıllawǵa qızmet etiwı tiyis.

4. Hár bir tapsırma mashqalalı bolıp, oqıwshılardıń oylaw hám grafikalıq súwretley biliwi kónlikpelerin asıratuǵınday bolıwı tiyis.

5. Oyin– tapsırmalardı orınlaw barısında muǵalim balalardıń múmkinliginshe dóretiwshilik penen jumıs islewine múmkinlik beriwı kerek.

6. Orınlangan oyın–tapsırmalar tekserilip, oqıwshılar arasında talqılanıwı tiyis.

Oyın–tapsırmalardı paydalanıw barısında tapsırmalardıń bir–biri tolıqtıratuǵın birneshe varianttıń bolıwı menen qatar hár bir oqıwshıǵa beriletuǵın jeke tapsırmalar tayarlanadı. Birneshe varianttan quralǵan jeke tapsırmalardıń bolıwı úlgerimi tómen oqıwshılardı sabaqqa belsendi qatnastırıwǵa jaǵday tuǵızadı. Balalardıń oyın–ústinde óz qábilelerin kórsetiwine múmkinlik beredi. Sabaq barısında oyın elementlerin únemi paydalanıp barıw, oqıwshınıń ózine degen isenimsizligin joytıp únemi belsendi qızmetke jeteleydi.

Oyın –tapsırmalardı orınlaw barısında bahalawdıń keregi joq, bul waqıttı erkin dóretiwshilik qızmet penen aylanıswı tiyis. «Qáte jiberemen», «Tómen baha alaman» degen tejewshi oydıń bolmawı kóp erkinlik tuwdıradı. Súwretlew óneri sabaqlarında oqıwshınıń dóretiwshilik qábiletin rawajlandırıw ushın bul jol kekekli rol atqaradı.

Oyın–tapsırmalar oqıw materialına qosımsha bolıp, sabaq mazmunın bayıtıwǵa oqıwshılardıń óz betinshe jumıs islew uqıplılıǵın qalıplestiredi, sezimtalıq qabileti menen ónerge degen qızıǵıwshılıǵın arttırıwǵa qızmet etedi. Oyın–tapsırmalardı orınlawdı jeke oqıwshı menen yamasa klasss Oqıwshılardıń eki–ush topqa bóliw arqılı da uyımlastırıwǵa boladı. Oyın–tapsırmanı orınlaw waqtında klasss oqıwshılardıń jeke toparǵa bóliw uyımlastırıw balalardı kollektivshilikke, uyımshıldıqqa úyretedi. Endigi sabaqta qanday tapsırma orınlanatuǵının xabarlaw sabaqtıń qızıqlı ótwine járdemin tiygizedi, ózleri oyın–tapsırmanıń kóplegen variantların oylap tabadı. Mısalı, altınshı klassta oqıwshılardı eki toparǵa bóliw, endigi sabaqta súwretlew óneri túralı sáwbet bolatuǵının aytıp, birinshi topar ekinshi toparǵa bir kartina syujetin ózleri súwretlep kórsetiwı, al ekinshi topar onıń qanday hám kimniń kartinası ekenligin tabıwı kerekligin aytamız. Al endigi sabaqta jańa sabaqtı túsindirip, bolǵan soń, bes–altı minut oyın–tapsırmanı ótkizip jiberemiz. Oyın barısında oqıwshılar kartina túralı onıń avtorı túralı sóylep beredi.

Usı sıyaqlı oyun–tapsırmanı bir jılda bir klassta bes–altı ret uyımlastırwǵa boladı. Sabaqqa tayarlıq barısında oqıwshılar kóplegen óner sheberleri menen olardıń kartinaları menen tapıstırıladı. Súwretshiler shıǵaramaları menenen jaqınnan tapıstırw súwretlew óneri túralı oqıwshılardıń bilimlerin arttıradı. Usılayınsha jıynalǵan bilim jıynıǵı sapalı boladı.

Barlıq oqıwshılardıǵa birdey beriletuǵın yamasa jeke–jeke beriletuǵın oyun–tapsırmalar pikirlerdiń teoriyalıq materialdı qalay iyelegenin, súwretlew, qábiletleriniń kóriwge múmkinshilik beredi. Oyun–tapsırmanı orınlaw barısında balanıń súwretlew jumısındaǵı qáteliklerin tez arada sezip onı durıslawǵa múmkinshilik tuwadı.

Oyun- tapsırmalardı orınlaw estelikalıq tárbiya beriwdiń ózgeshe múmkinlikleriniń biri bolıp tabıladı. Tapsırmanıń qanday túri bolsın onı joǵarı estelikalıq talǵam menen orınlay alıwıdı talap ete otırıp, onı dóretiwshilikke aylandırwǵa umtılıw kerek. Oqıwshılardıǵa estelikalıq tárbiya beriw súwretlew óneri pánine júkleletuǵın tiykarǵı maqsettiń biri ekenin aytatuǵın bolsaq bul da oyun - tapsırmalardıń paydalı ekenin dalileydi.

Oyun-tapsırmalar oqıwshılardıń dóretiwshilik súwretlew múmkinliklerin, jan-jaqlı oylaw qábiletlerin rawajlantıradı. Óytkeni oyun-tapsırmalardı orınlawǵa beriletuǵın uaqıttıń kemligine siykes oylawdıń tezligi, tez sheshim qabıllaw qábileti júdá kerek. Mısalı, klasstı qatar boyınsha úshke bólip birinshi qatar–tórtmúyesh, ekinshi qatar–sheńber, úshinshi qatar–úshmúyeshlik tiykarında ózleri biletuǵın birneshe zattı salıwdı tapsıramız.

Bul oyında qanshama kóp zat súwretsin salǵan oqıwshı jeńimpaz boladı. Usı sıyaqlı oyun- tapsırmalardı orınlaw barısında oqıwshılar tez, hám jan-jaqlama oylay biliwge shınıǵadı.

Oyun- tapsırmalardı paydalanıw barısında tómendegilerdi islewge boladı.

- 1.Oyun-tapsırmalar oqıwshılardıń sezimtalıq belsendiligin arttıradı.
- 2.Oqıwshılardı kórkemlik oylaw-múmkinshiliklerin keńeytedi.
- 3.Oylaw tezligi menen hár-tárepligin rawajlantıradı.

**Dekorativ kompozicya sabaqlarında oqıtıwdıń zamanagoy pedagogikalıq
texnologiyadan paydalanıw**

(Naǵıslar maydanshası)

Tema: Qaraqalpaq milliy aǵıs túrleri.

(Ósimlik aǵıs, zoomorf aǵıs, geometriyalıq aǵıs)

Sabaqtıń túri: İnteraktiv metod. *Naǵıslar maydanshası. (20-35 minut)*

Sabaqtıń maqseti: Qaraqalpaq aǵıs túrleri menen tanıstırıw, aǵıs elementleri menen tanıstırıw, aǵıs elementlerin túrlerge bóliwdi úyretiw. Este saqlaw, oylaw, kóz aldına keltiriw, toparada islew kónlikpelerin rawajlandırıw xalıq ámeliy ónerine bolǵan qızıǵıwshılıǵın asırıw.

Sabaqtı qurallantırıw: 5 dana vatman qaǵaz, 6 dana konivert (ishine hár túrdegi aǵıs elementleri salınadı),

Sabaqtıń barısı:

1.Sabaqtı shólkemlestiriw, sálemlesiw, oqıwshılardıń dıqqatın qaratıw

Taza tema menen tanıstırıw. h.t.b. 1-2 minut.

Teoriyalıq bilim hám aqlıy hújimi. 10 minut

Soraw Qaraqalpaq aǵısların ámeliy ónerdiń qaysı túrlerinde kóriwimizge boladı?

Oqıwshılar bergem har qıylı juwaplar taxtaǵa jazılıp barıladı

*Kesteshilik

* Aǵash oymashılıǵı

* Toqımashılıq.

* Zergershilik

* Mıskershilik

* Quraq quraw

* Kiyiz basıw hám t.b.

Kesteshilik ónerine neler kiredi? Qızıl kiymeshek, jeńse, jeńush, óńirshe, sawkeleniń kesteli halaqası, jipek jegdeniń jaǵası, aq kiymeshek, aq jegde, atkózlik, taqıya, kók kóylek, shapan h.t.b.

Aǵash oymashılıǵı ónerine neler kiredi? Ergenek, sandıq, sabayaq,

at erleri, arbalar

Toqmashılıq ónerine neler kiredi?. Qur toqıw bularǵa: aq basqur, beldew, beljip, janbaw, iyinbaw, suwaǵar. qızıl basqur, qızıl qur boǵjama, dasturxan, alashalar, gilemler kiredi.

Zergershilik ónerine neler kiredi?. Sáwkelle, gúmis taqıya, Sırǵa, júzik, bilezik, monshaqlar, háykel, ala qayıs júwen

Miskershilik ónerine neler kiredi? Mıs quman, mıs lágen, sarqum, mıs tarelka, mıs tabaqlar hám t.b.

Quraq quraw ónerine neler kiredi? Kórpeshe, dastıq tıs, shımıldıq qas, dasturxan, kitap ushın papka, bala kurteshesi, kergi.

Bul ámeliy óner túrlerinde aǵıs elementlerin aǵıs kompozicyasın kóriwimizge boladı eken.

Soraw Qaraqalpaq milliy aǵıslardıń atların bilesizlerme?

Olar qanday ataladı?

Naǵıs atları.

Ósimlik aǵıslar: Gawasha gul, erik gul, gúl, qárelı gúl, qoralı gúl, ayǵa baǵar

Zoomorf aǵıslar: Kumırsqa bel, omırtqa qoy tisi, tıshqan iz, qus tili bóri kóz, jılan bawır, ǵarǵa tırnaq qos múyız, qarsı múyız, xorasanı múyız, segiz múyız, on eki múyız, qoltıqsha múyız, shayan quyrıq, iyt taban, qurbaqa aǵıs ǵaz moyın hám t.b.

Geometrik aǵıslar: shubal aǵıs, gúl, ırǵaq, ayıl aǵıs, Shtak blyaxa, qalta gúl, shaxmaq, espe, suw aǵıs, hárdem qıyal, xanım túkirik,

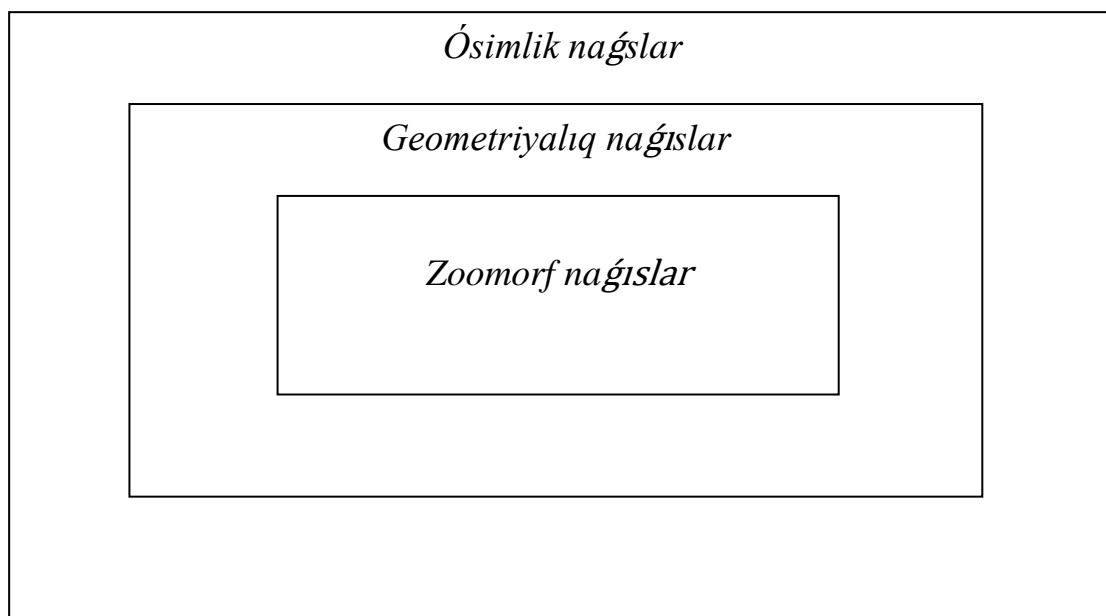
Oyin barısı

Klasstı 5-6 oqıwshıdan toparǵa bólip alamız (bunıń ushın ónermentshiliktiń atların hár biri aytıwı kerek boladı. Bular: **Kesteshi, toqmashı, aǵash oymashı, mısker, zenger, temirshi.** Hár birleri bir topar bolıp tapsırmanı kútedi. (2 minut)

Hár bir toparǵa konivert beriledi onda geometrik, ósimlik, zoomorf aǵıs elementleri súwreti boladı. Sonıń menen birge A12 format qaǵaz beriledi onda tuwrı tórtmúyeshlikke bólingen maydanhalar bar. Hár bir maydanhaga aǵıs túri jazılǵan.

Konivert ishindegi aǵıs elementlerin topar aǵzaları kelisken halda maydanshada jazılǵan aǵıs túrlerine qaray jaylastırıw kerek boladı.

Naǵıslar maydanshası

(Buǵan 7 minut waqıt beriledi.) Waqıt tamam bolǵannan soń oqıwshılarǵa tapsırmanıń durıs juwabı kórsetiledi hám olar óz qátelerin dúzetedı.

Temanı bekkemlew (5-7 minut)

2. Sezim tuyǵıların anıqlaw hám olar menen islesiw

Soraw. Shınıǵıw sizge unadıma? Ne ushın?

- Shınıǵıw waqtında neni sezdińiz?
- Nátiyjesinen qanaatlandırızba?
- Toparda ózińizdi qanday sezdińiz?
- Qıyınshılıqlar boldıma? Qanday qıyınshılıqlar?

3. Kórgen nárselerin bayan qılıw

- Ne bolıp ótti? (faktlerdi sóylep beriń)
- Nelerdi kórdińiz hám sezdińiz (itibar beriń tekǵana faktler sanab ótilsin)

4. Talıqlaw

- Toparda barlıq aǵzalar arasında oylasqan halda is alıp barıldıma?
- İsti shólkemlestiriw qay dárejede ámelge asırıldı?
- Jeńiske erisiwge yamasa erise almaǵanıńızǵa ne sebep boldı?

5. Juwmaqlaw

- Shınıǵıw tapsırmanı qanday túsindińiz?
- Shınıǵıw wazıypasın qanday talıqladıńız?
- Siziń toparada kimniń tutqan jolı ózin aqladı?

6. Qollaw hám usınıs qılıw.

- Shınıǵıw nátiyjesi tiykarında qanday juwmaqqa keldińiz?

Súwretlew ónerinin oqıtıw barısında oyın elementleri aralas tapsırmalar beriw oqıwshılardıń sabaqqa degen qızıǵıwshılıǵın arttırıp, olardıń sabaqta dóretiwshilik pánen jumıs islewine tásirin tiygizedi. N.Saydahmedov ózinin` «Jańa pedagogikalıq texnologiya» shıńarmasında «Oqıtıwshı iskerliginiń tiykarǵı basqıshı-bul didaktik protsesti jobalastırıw esaplanadı, mine usı didaktik protsest pedagogik texnologıyaning tiykarın quraydı»⁵ dep jazadı. Haqıyqattan da sabaq oqıtıwshınıń jańa sabaq materialın qabıl qılıwǵa tayarlawdan baslanadı.

Solay etip, oqıtıwda oqıwshılardıń ózbetinshe protsessin aktivlestiriwde hám dóretiwshilik pikirlewdi rawajlandırıwda bilimlerdiń mashqalalı bayan etiw jolında keń paydalanıw hám izleniw hám ilimiy izertlew metodların qollaw tiyis. Oqıtıw protsessiniń nátiyjeligin asırıw tuwrıdan tuwrı oqıwshılardıń aktiv psxikalıq xızmeti (intellektuallıq, emotsianallıq) menen baylanıslı. Bunda ideyalardı tereń túsiniw kemlik qıladı. Leykin, sonday ámeliy xızmet shólkemlestiriw tiyis, onda ideyalar ishki sezimler arqalı tolıq sanalı rawishte háreket arqalı anıq sawlelensin, bekkemlensin. Buǵan kórkem shıǵarmalardı kórkem oqıw, gúrriń qılıw, muzıka tıńlaw, slaydlar kórsetiw arqalı erisiw múmkin. Eger oqıtıwshı waqıya hám qubılıslardı táreplewde olardıń gózallıǵın, názikligin, jaǵımlılıǵına ayrıqsha itibar berse, birqansha nátiyelerge erisiwi múmkin. Sonıń menen birge, buyımlardıń formaları, ólshewlerindegi proportsionallıq, jaqtısaya qatnasları hám basqalardı súwretlew óneri shıǵarmaları arqalı talıqlaw tiyis.

Oqıtıwdı aktivlestiriw ushın oqıwshılardı sistemali hám máselege muwapıq rawishte xoshametlew de zárúr áhmiyetke iye. Jaqsı islerdi tolıq klassqa kórsetiw

---

⁵ I.Saydahmedov Yangi pedagogik texnologiya. T. 2003 .59-60 bet.

yaki olardı mektep kórgizmesine usınıs etiw, óz kúshine isendiriw, obektiv kritikalaw, túrli qıylı járdemler arqalı Oqıwshılardı xoshametlew múmkin.

Oqıtıwshını tájiriye hám bilimi kúshli oqıwshınıń óz-betinshe xızmetke qaratılğan bolıwı kerek . Balalarǵa járdemshi soraw, is baǵdarı hám kemshiliklerin kórsetiw arqalı járdem beriw kerek.

Basqa pánlerde bolǵanıday, súwretlew óneri sabaqlarında materiallardı sistemalı hám izbe-iz bayan etiw printsipti zárúr áhmiyetke iye. Bul printsipti tolıq kurs dawamında oqıw materialların logikalıq izbe-iz jaylasıwın hám hár bir tema aldınan alınǵan bilim, kónikpe hám tájiriyebelerge súyengen halda, jańa materiallardı ótilgenler menen baylanıslı bayan etiliwi tiyisligin názerde tutadı.

Ámeldegi súwretlew ónerinde mámleketlik tálim standartı materialların bayan etiwdiń tek belgili izbe-izlikte ámelge asırıwdı ǵana emes, bálki onıq sistemalı bolıwın názerde tutadı.

Ayrım sonday jaǵdaylarda boladı, bunda oqıtıwshılar bilim beriwidiń bul printsiptin tuwrı bahalay almaydı. Oqıwshılardı berilip atırǵan wazıypalarda balardıń aldın alǵan bilim hám kónikpeleri esapqa alınbaydı. Nátiyjede olar berilgen wazıypanı orınlay almaydı. Sonıń ushın is rejelerin sonday dúziw kerek, Oqıwshılar hár bir sabaqta jańadan jańa máselelerdi sheshilsin. Leykin, jańa materiallardı Oqıwshılar ótilgen materiallardı ózlestiriw hám bekkemlep alǵanlarınan soń beriw tiyisligin esapqa alıw tiyis.

Tekseriw sorawları

1. 5-7-klasslarda naturadan qarap súwret salıw metodikası haqqında aytıp berin?
2. 5-7-klasslarda reńli súwret kompozicyası shınıǵıwları metodikası haqqında aytıp berin?
3. 5-7-klasslarda dekorativ kompozicyası shınıǵıwları metodikası haqqında aytıp berin?
4. 5-7-klasslarda músınshilik kompozicyası shınıǵıwları metodikası haqqında aytıp berin?

5. 5-7-klasslar kórkem óner tanıw shınıǵıwları metodikası neni yuretedi?
6. Natyurmort janrında jazılǵan ózbek hám qaraqalpaq súwretshileriniń qanday kartinaların bilesiz?
7. Peyzaj janrında jazılǵan ózbek hám qaraqalpaq súwretshileriniń qanday kartinaların bilesiz?
8. Dekorativ súwret salıwda xalıq ámeliy óner úlgilerinen qalay paydalanasız?

Tayanısh túsinikler:

Natura, kórkem óner, kitap grafikası, kolorit, sáwbet, reńli súwret, obekt, naǵıs, xalıq ámeliy óneri, naǵıs fonı, stilizatsiya, illyustrativ súwret, axromatik reńler, xromatik reńler, kompozicya, jarıq-saya, reńtúsinik, perspektiva, obraz, syujetli kompozicya, simmetriya, mramor, aǵash

Glossariy

Avtoportret (yunan. autos – óz, franc. portrait – súwret). Portret janrınıń bir túri. Avtoportrete súwretshi yaki músinshi ózin ózi súwreleydi. Ózbekstan súwretshilerinen A.Volkov, L.Nasriddinov, A.Abdullaev, J.Izentaevlar avtoportretler dóretkeń.

Aǵash oymashılıǵı – Ameliy bezew óneriniń áyemgi hám keń tarqalǵan túri, oymashılıqtıń bir tarawı. Aǵashtı oyıp, kesip, sızip, bórttirip, tesip, taxtayshá yaki aǵash bóleklerin bir-birine jalǵap islenedi. Ásirler dawamında Ózbekstan aymaǵındaǵı qalalarda ózbek ustalari hár túrli metodika hám metodlar dóretkeń.

Akademiya – (lat. Academia –áyemgi grek batırı Akademniń atınan kelip shıqqan)-akademiya; Platonniń Afina shetinde Akadem batırdıń esteligine ashqan filosofiyalıq mektebi; Hártúrli ilim-izertlew mekemeleri menen oqıw orınlarınıń keń tarqalǵan atları. Hirat miniatyura súwretlew mektebin orta asir Shıǵısta mámleket tárepinen qabıl etilgen birinshi kórkem akademiya dep esaplaw múmkin (Bekzad usı akademiyanıń eń úlken wákili).

Akvarel – (ital. acquerello) – súwda eriwshi boyawlar. Bul boyawlardıń ajayıp ózgesheligi boyaw qatlamlarınıń tınıqlıǵı hám jumsaqlıǵı. Akvarelde aq reń bolmaydı, onıń ornında boyawlardıń tınıq hám juqa qatlamı astınan kórinetuǵın yaki boyalmay qalǵan qaǵazdıń reńi xizmet qıladı. Ózbekstanda akverl óneri rawajın B.Hámdamiy, O.Tansıqbaev, G.Shevyakov, G.Chiganov, K.Kaydalovlar tárepinen dóretilgen ajayıp shıǵarmalarında kóriw múmkin.

Alla-prima ital. («a-lya prima»). Súwretlew ónerinde, tiykarınan, reńli súwrette «ıǵallıǵınshá jazıw» - (jivopis po-siromu) usılın ańlatadı.

Albom (fran. Albut, lat. avit. – xat jazatuǵın aq taxtaysha) súwret sızılatuǵın, qosıq, eslewler hám avtografler jazılatuǵın sırtı bar dápter.

Ameliy grafika – grafika óner túrlerinen biri. Túrli qutlıqlaw xatları, markalar, etiketkalar qaǵazlardı bezew óneri.

Animalist (lat.anel - haywanat) – haywanat hám jániwarlar sáwlelendirilgen súwret, musınler boyınsha qanige súwretshi, músinshi.

Animal janr – háywanat dunyasın, janıwarardı súwretlewshı súwretlew óneri túri.

Aq jegde - basqa jamılatuǵın kelte hám tar etip tigilgen, jeńleri hesh waqıtta qolǵa kiyilmeytuǵın hayallardıń mereke kiyimi. Ol aq bózden islenip, jaǵası hám sırtı, iri, siyrek etip kestelenedi. Aq jegdeniń eń kóp tarqalǵan naǵısı «kerege kóz» naǵısı.

Aq basqur-qara úydiń uwıqlarınıń iyilgen jerine, qızıl basqurdıń joqarısınan naǵısı ishke qapap tutılatuǵın basqurlardıń eń sánlisi hám kólemlisi (eni 50 sm dey, uzını 12-12 m), naǵısı ortadan baslap eki shetke qarap qaytalanıp keledi. Tórde otırǵan Adam oń jaǵına qarasa da, sol jaǵına qarasa da, al qaptalda otırǵan adam aldına qarasa aqbasqurdaǵı naǵıs kompozıcyasın tolıq kóriwine múmkinshilik boladı. Aqbasqur paxta jipek reńli jún jip penen túkli etip naǵıslanǵan boladı.

Applikaciya– (lat. applicatio – jabıstırıw) – gezleme, qaǵaz hám basqa materiallarǵa reń-bareń gezleme, qaǵaz bólekleri, teri tigiw yaki dánli ósimlikler tamirlarin jelimlew joli menen naǵıs dúzip, kórkem óner súwretin dóretiw.

Arxitektura – qurılıs óneri, arxitektúra imaratların proektlew ilimi. Mısalı, Samarqand arxitektúrası.

Afısha – (franc. affiche – dagaza) Spektakl, kontsert hám basqa madeniy ilajlar, tamashalar túwralı xabar beriwshı arnawlı dagaza.

Axromatik reń– (yunan. achrimatos – reńsiz) bul reńler bir-birinen jaqtılıq kúsh penen parıq qıladı. Axromatikalıq reńlerge aq, qara hám súr reńniń bárshe túsleri kiredi.

Axta (úlgı)- nusqa kóshiriw ushın islenetuǵın, naǵıs jolları tesilgen kalka qaǵaz.

Kórkem akademiya – súwretlew óneriniń eń úlkeń wakilleri uyımı... óner maseleleri menen shuǵıllanıwshı ilimiy qadagalaw orayı- mekeme... joqarı kórkem oqıw ornı. Birinshi «akademiya» XVI asırde Italiyada payda bolǵan.

Kórkem qurıw jasaw (lat. konstruktio – qurılıs). Túrli materiallardan (reńli karton qaǵazlar... aǵash... taslandıq materiallar... tabiiy materiallar... arnawlı qurıw-jasaw toplamları hám usı sıyaqlılar) hár qıylı oyınshıqlar jasaw xızmetlari túsiniledi.

Bagdat miniatyurası – arap-mesopotamiya miniatyurası – X-XIII ásirlerde arap qol jazbalarına islengen súwret hám bezewler, arap súwretlew óneriniń rawajlanǵan túri. Orta ásirlerge tiyisli qol jazba kitaplarǵa islengen miniatyuralar bizge shekem az jetip kelgen.

Baralef (franc. bas-relief) pas relief– músinshilikte relief túri – tegis júzeden kóterilip túratuǵın, súwretler qalınlıǵınıń yarımnan azı bórtip shıqqan boladı. Teńge, medal hám znachoklar buǵan misal bala aladı.

Batal janrı – (franc. bataille – sawash, urıs) – súwretlew óneriniń sawash, urıs kórinislerin sáwlelendiriwshi túri. Shıǵarmalardı, tiykarınan tariyxıy ahmiyetke iye bolǵan sawash epizodleri súwretlenedi. Orta ásirlerde kitaplarǵa islengen miniatyuralar da batal janrına tán (Muxammad Murod, Samarqandıy, Behzod dóretpelerinde) P.Benkov, S.F.Abdullaev, O.Tatevosyan hám basqa súwretshiler batal janrıniń rawajlanıwına úlkeń úles qostı.

Baburiyler miniatyura mektebi (XVI ásirniń 2-yarımı – XVIII ásir) – Baburiyler sarayında qalıplesken (bul mektep Evropada mongol miniatyura mektebi ati menen belgili). Iran hám Oraylıq Aziya miniatyurası jergilikli dastúrleri menen uyǵınlastırılǵan, usı dáwirlerde Evropalıq súwretshilerdiń Hındstanǵa alıp kelinggen kartinaları da kózge taslanaldı. Daslepki dáwirde miniatyurashılar Hındstanǵa mirat etilgen tabrizlik Mir Sad Ali, Sherozlıq Abdusamad hám basqa súwretshiler basshılıǵında dóretywshilik qılǵan. Mektep XVI ásirniń 2 – yarımında, Akbarsháh dáwirinde qalıplesip, Sháhjahán dáwirinde joqarı dárejege kótililgen.

Varaxsha – Buxara jaqınındaǵı jay. Bul jerde III-IV ásirlerde saray qurılǵan, onıń diywalına bórtpe gansh nagıslar islengen. Naǵıslar háywanlar, quslar hám balıqlar hám hár qıylı ósimlikler formasın sáwlelendirgen bolıp, olar júdá janlı hám tásirli shıqqan. Varaxshá sarayınıń dıywallarında boyaw súwretler bolıp, olar birinshi

shıǵarmalardı Indıya- Eran metodikasında talıqlanǵan mifologiyalıq waqıyalardı sawlelendirgen.

Gamma – reń gamması mansinde, reńniń túrli túsleri, mısalı, ıssı hám súwıq reń túsleri.

Gorelef /franc. xout-relef/ - börtpe háykel yaki naǵıs. Háykel yaki naǵıs-gúlınıń yarminan kóbi börtip shıqqan boladı.

Gorizont (Ufq tegisligi), (yunan.gorizont-shekleymen) - perspektiva teoryasında shártli ráwishte qabıl qılınǵan tegislik, ashıq hám tegis jerde kórinetuǵın bólegi. Dala kórinisinde jer menen aspannıń «tútas» jayında ótetuǵın sızıq gorizont sızıǵı delinedi. Gorizont shenber formasında bolıp, baqlawshı ózin usı shenber orayında túrganday sezedi, biyiklikke kóterilgen sayın gorizont keńeyip baradı. Gorizont sızıǵı kartina ortasınıń tómenregten ótse, nárseler tásirli, úlkenirek bolıp kórinedi.

Grafika /yunan. Grafikus - súwretlengen, sawlelendirilgen /- súwretlew óner túri. Oǵan apiwayı qara qálemde sızılǵan súwret, plakatlar, markalar hám usı sıyaqlılar kiredi. Grafika óneri shıǵarmaları kólem tárepinen onshá úlken bolmaydı hám kóbinshe qaǵazda orınlanadı.

Grizayl /franc. grisale, gris - kul reń sózinen/ - bir reń menen túrli /ashıq, toq, qılıp/, dóretilgen súwret. Tiykarınan diywalıy súwretler relefli bolıp kóriwi ushın usı tarizde islenedi.

Guwash - /franc. guuische, ital. guacco– súw boyawı/ - jelim hám belila aralastırılıp, súwga iylengen boyaw hám usı boyaw menen islengen súwretshilik shıǵarmaları.

Didaktika(gr. didaktikos-úyretiwshi)-didaktika; pedagogikanıń oqıtıw teoryası nızamların, qaǵıydaların úyrenetuǵın tarawı bilim beriw teoryası haqqındaǵı pán.

Dizayn - kundelik turmıs, turmısta isletiletuǵın buyımlar, kiyim-keshek, asbap-úskune, ıdıs-tabaq, mebel hám soǵan uqsas nárselerdi qolay, shıraylı qılıp dóretiliw óneri.

Estetikalıq tárbiya- estetikalıq tárbiya; oqıwshılardıń tabiyattaǵı jámiyettegi, kórkem ónerdegi, adamlar minez qılıqlarındaǵı gózzallıqtı durıs qabıllawın, túsiniw uqıplılıqların payda etiwshi hám rawajlanıwın táminlewshi tárbiyanıń bir túri.

Jaqtılıq hám saya – nárselerdiń formasın hám kólemın túwrı orınlawda jaqtı hám saya nızamları úlken ahmiyetke iye.

Janr - /franc.- túr, kórinis/. Súwretlew ónerinde janr delingende, shegaralanǵan temanı ózinde sáwlelendiriwshi óner shıǵarmaları túsiniledi.

Illyustraciya latn. /illuustratsion – jarıtıw/. Kórgizbeli súwretlew-kitap, jurnal, gazeta tekstine qosımshá tárizde beriletuǵın, onı toltırıwǵa, tekst maǵlıwmatların kóz aldında keltiriwge xızmet qılatuǵın súwret, reprodukcıya, sonıń menen birge kartina, sxema hám túrli súwretler. Ózbekstanda V.Kaydalov, Ch.Axmarov, K.Basharov, L.Abdullaev, Q.Najimov hám t.b.

İnteraktiv- sózi biziń tilimizge anglishan tilinen kirgen. «İnteract», «inter»– «vzaimniy» – «óz–ara» , «act» →»deystvovat»→»háreket etiw». Bizińshe «interaktiv» sózi «óz–ara háreket etiw» degen mánisti bildiredi. İnteraktiv metodi usınan kelip shıqqan. Muǵallimniń oqıwshı, oqıwshınıń muǵallım, oqıwshınıń oqıwshı menen óz–ara hám oqıwshınıń kompyuter, internet penen birge islesiwı interaktiv degen maǵnanı ańlatadı.

Kartina – ózbetinshe kórkemlikke iye bolǵan súwretlew óneri shıǵarması. Ramǵa tartılǵan material, metall yaki aǵash taxtay, karton, qaǵazǵa maylı boyaw, akvarel, pastel, guash, tush, mum sıyaqlılar menen dástgek (molbert) ke ornatıp islenedi. Bul Italyansha «karta» sózinen bolıp, «qaǵaz» degen maǵnanı ańlatadı. Kartina sóziniń daslepki maǵanası «nazik, shıraylı, bezetilgen qaǵaz».

Kontrast - /franc. kontraste – keskin qarama-qarshı/ Qara reń aq reń aldında janede kórinedi ıssı nárseni seziw keyninen súwıqqa sezgirlik kúsheydi hám t.b.

Kontur - /franc. kontoir/ predmettiń uliwma formasın súrwetlewshi kórinis, abris, sızıq.

Klassikalıq óner – kóp jıllar dawamında xalıq tárepinde abroy qazanıw, ulgi sıpatında qollanılıp keyatırǵan óner

Kompoziciya – lat. – dúzilis, qurılıs. Kórkem ónerdiń dúzilisi, shıǵarmada súwretlenip atırǵan nárselerdiń obrazları hám kórkem qurallardıń belgili maqsetke xızmet qılatuǵın tártiplilik jaylasıwı hám olardıń muwapıqlıǵı.

Texnologiya- sózi grekshe techne-óner, logos-sheberlik degen mazmundı ańlatadı. «Pedagogik texnologiya» atamasın oqıtıw, tálim beriw barısındaǵı pedagogikalıq sheberlik, óner dep túsiniw mumkin. Hár qanday iskerlik ya texnologiya, ya óner bolıwı múmkin.

Tiykargı reńler – súwretshilikte tikargı dep qabıl qılınǵan ush reń – qızıl, sarı hám kók.

Turmıs janrı – kundelik turmısta ushıraytuǵın hádiyselerdi ózinde sawlelendirgen súwretlew óneriniń bir kórinisi.

Natura /lat. natúra – tábiyat/ - súwretshi, sonıń menen birge, fotograf, kinooperatorǵa súwret obekti bolıp xızmet qılatuǵın real barlıq /narseler, kórinis hám t.b./. Natúranı tańlaw hám súwretlewde súwretshiniń dunyaqarası, dóretiwshilik sheberligi kózge taslanadı.

Naǵıs /arap – súwret, gúl/ - elementleri málim tártipte qaytalanatuǵın geometriyalıq formalar, ósimlik, qus, háywan hám basqalardıń sxematikalıq súwretinen quralatuǵın bezew.

Ornament /lat. Ornamentum - bezew/ - naǵıs, bezew. Geometriyalıq formalar menen ósimlik yaki háywanlar áleminen alınǵan súwretlerdi qosıp, uyǵınlastırıp islengen boyawlı, oyma yaki sizba naǵıs, bezew.

Peyzaj /franc. Peuz – jay, makan/ - súwretlew óneri túrлерinen biri. Tabiyattıń kórinisi.

Perespektiva /lat.perspitio – rawshán kóremen/ - nárselerdi tegislikte súwretlew nızam-qaǵıydaların úyreńiwshi ámeliy ilim. Súwret sızıp atırǵan adamǵa qaraǵanda nárselerdiń jaǵdayı, forması, reńi olardıń jaylasıwına qarap ózgeredi. Nárseniń jaqın bólegine qaraǵanda uzaqtaǵı bólegi qanday ózgeriwın sızıqlı perspektiva úyretse, nárseler uzaqlasqan sayın reń tárepinen ózgerip barıwı háwa perspektivası delinedi.

Pedagog-(gr. Paidagogos-tarbiyashi, ustaz)-pedagog; tálim hám tárbiya tarawında ameliy isler (mektep muǵallimi, mektepke shekemgi mekeme yamasa balalar uyiniń tárbiyashısı, orta yamasa joqarı oqıw orınlarınıń oqıtıwshıları hám t.b.) yamasa pedagogikanıń mashqalaların islep shıǵıwshı adam.

Plener – franc. (ashıq keńlik).

Portret - (franc.portreit – súwret)- real barlıqta bar bolǵan jalǵız, eki yamasa bir topar adamlardıń súwreti. Adamlardıń bası, beline shekem yamasa pútin gewdesi tolıq sáwlelendiriliwi múmkin. Portret músinshi tárepinen oyıp, sıbap (barelef, gorelef), jonıp (mramar, aǵash hám basqa musinler) tayarlanadı.

Samarqand miniatyura mektebi – Samarqandda qáliplesken miniatyura metodikası. Tiykarınan, Temuriyler dáwirinde payda bolǵan. Súwretshiler tiykarınan, kórinisti Oraylıq Aziya tabiyatına tán ósimlik, háywanlardı sızǵan. Samarqand miniatyura mektebiniń eń úlkeń wákillerinen biri Ustad Gung bolǵan. Amir Temur sarayında jasap dóretiwshilik etken Xoja Abdulxay, Ustod Shámsiddiń, hám basqa súwretshilerdiń ayırım shıǵarmaları ǵana saqlanıp qalǵan.

Sawkelle - kelinshektiń uzatılǵanda kiyetuǵın bas kiyimi. Júda siyrek saqlanǵan óner úlgisi.

Shınıqap- kese, sháynek salınatuǵın ıdı. Onı qalıń teri bóleklerinen islep, sım menen torlap naǵıslaydı. Bir jaǵı jalpaq, ekinshi jaǵı dúńki. Attıń erine qıstırılatuǵın bawı boladı. Jipek sabaq penen sırtı kestelengen shınıqap ta boladı.

Súwretlew óneriniń teoriyalıq tiykarları- reń, kólem, perespektiva, kompozicya tiykarları uqsanlar

Tabriz miniatyura mektebi – XVI ásir baslarında Tabrizde payda bolǵan miniatyura metodikası. Bul jerde XII ásir aqırlarında, yaǵnıy mongol basqınshıları hukimranlıǵı jıllarında qıtay miniatyurasınıń tásiiri kúshli bolıp, miniatyura súwretshiligi rawajlana baslaǵan. 1420 jilda Tabrizlik súwretshiler Qiratqa kóshirildi. XV ásir aqırında Tabriz jáne miniatyura súwretshiliginiń oraylarınıń birine aylandı.

Taraq naǵıs-alashada, gilemde qollanılatuǵın naǵıs atı

ÁDEBIYATLAR DIZIMI

- 1.Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. // Barkamol avlod O`zbekiston taraqqiyotining poydevori.-Toshkent: Sharq, 1997.
- 2.Umumiy o`rta ta`lim maktablarida tasviriy san`at ta`limi kontseptsiyasi.-Toshkent, 1995.
- 3.Tasviriy san`at. Umumiy o`rta ta`limning davlat ta`lim standarti va o`quv dasturi.-Toshkent: Sharq, 1999.
- 4.Abdirasilov S.F. Tasviriy san`at o`qitish metodikasi-Toshkent «Fan va texnologiya», 2012
- 5.Azimova B. Natyurmort tuzish va tasvirlash metodikasi.–Toshkent: O`qituvchi, 1984.
- 6.Boymetov B, Tolipov N. Maktabda tasviriy san`at to`garagi. -Toshkent, 1995.
7. Abdirasilov S, Tolipov N. Tasviriy san`at o`qitish metodikasi. (amaliy mashg`ulotlar). O`quv qo`llanma. - T: «Aloqachi», 2007.
- 8.Kuzin V. S. Osnovo obucheniya izobrazitelnomu iskustvu v shkole-Moskva: Prosveshenie, 1977.
- 9.Nabiev M. Rangshunoslik.–Toshkent; O`qituvchi, 1995.
- 10.Oydinov N. Rassom-o`qituvchilar tayyorlash muammolari. -Toshkent; O`qituvchi, 1997.
- 11.Rostovtsev N.N. Metodika prepodovaniya izobrazitelnogo iskustva v shkole.-Moskva: Prosveqenie, 1974.
- 12.Usmonov O. Komoliddin Behzod va uning naqqoshlik maktabi.–Toshkent: Fan, 1977.
- 13.Sharq miniatura maktablari.–Toshkent: /ofur /ulom, 1989.
- 14.Qosimov Q. Naqqoshlik.–Toshkent: O`qituvchi, 1990.
- 15.M.Isakova, R.Hasanov, R. Uchinchi sinfda tasviriy san`at darslari. O`qituvchilar uchun qo`llanma.–Toshkent: O`qituvchi, 1988.
- 16.Hasanov R. Maktabta tasviriy san`at o`qitish metodikasi «Fan», Toshkent: 2004
- 17.Hasanov R. Tasviriy san`atdan davlat ta`lim standartlarini amaliyotga joriy etish.-Toshkent, 2000.

18. Hasanov R. Tasviriy san'at asoslari «Fafur Flom», Toshkent: 2009
19. Oydinov N. O'zbekiston tasviriy san'ati tarixidan lavhalar.-Toshket: O'qtuvchi? 1997.
20. Isakova M, Xasanov R, Sulaymanov S, Jumaniyozova S, Azimov B. Súwretlew óneri 3-klass Oqıtıwshılar ushın metodikalıq qollanba.-Toshkent, 2008.
21. Saydaxmedov I. Yangi pedagogik texnologiya. T. 2003
22. Sultanov B, Tilegenov A, Baynazarov F. Yangi pedagogik texnologiya asoslari.- Toshkent, 2007
23. Eralin Q, Búrkıtbaev T. Beyneleu óneri sabaqtarında oyın-tapsırmaların paydalanu.-Shımkent, 1989.
24. Amirova G.A. Tabiyatni estetik idrok etish.- Toshkent, 2013.
25. Allamuratov A. Mángi miyras.- Nókis, 1993.
26. Umarova A, Ahmedov M. Tasviriy san'at atamalarining izohli lug'ati.- Toshkent: O'zTSMU, 1998.
27. Qosnazarov Q., Abipov G., Pazılov A. Pedagogika psixologiya terminleriniń orıssha qaraqalpaqsha túsendirme sózligi «Bilim» Nókis-1994
28. Luchshie uroki. Risuem mir vokrug nas. pere. s angl. A.N.Stepanovoy- Moskva: Izdatelststvo AST, 2015
29. Luchshie uroki. Risuem peyzaj. pere. s angl. A.N.Stepanovoy- Moskva: Izdatelststvo AST, 2015
30. Paul Thomas, Anita Taylor . Drawing. London-2011
31. Brington Barber “Full course of the drawing”, Barselona-2014.

Elektron tálim resursları

1. www.tdpu.uz
2. www.pedagog.uz
3. www.Ziyonet.uz
4. www.edu.uz
5. tdpu.library.uz
6. tdpu-INTRANET.Ped

MAZMUNÍ

KIRISIW.....3-5

I-bap. Súwretlew ónerin oqıtıw metodikası páninin teoriyalıq shınıǵıwlar mazmunı

1.1. Súwretlew ónerin oqıtıw metodikası páni, onıń maqset hám wazıypaları.....6-16

II-bap. Súwretlew ónerin oqıtıwdın qısqasha tariyxınan

2.1. Shet ellerde súwret sızıwdı úyretiw tariyxınan.....17-30

2.2. Ózbekstanda súwretlew óneriniń oqıtılıwı.....31-44

2.3. Gárezsizlik jıllarında súwretlew óneriniń oqıtılıwı.....45-48

III-bap. Mektepte súwretlew óneri shınıǵıwlarının mazmunı

3.1. Súwretlew ónerinen mámleketlik tálim standartı.....49-60

3.2. Súwretlew ónerinen klasstan tıs hám mektepten tıs jumıslardıń mazmunı...61-71

IV-bap. Mektepte súwretlew onerin oqıtıwdıń teoriyalıq tiykarları.

4.1. Súwretlew ónerin oqıtıwdıń didaktikalıq printsipleri.....72-89

4.2. Baslawısh klasslarda súwretlew ónerin oqıtıw metodikası.....90-119

4.3.5-7 klasslarda súwretlew ónerin oqıtıw metodikası.....119-152

Glossariy.....53-159

Paydalanǵan ádebiyatlar.....160-161

SUWRETLEW ONERI HAM ONI OQITIW METODIKASI

(oqıw qollanba)

Qallıqlıshov Sharafadin Orazovich

Muharrir - T.Bekmuratov

Muqova rassomi _____

Sahifalovchi _____

Oqıw qollanba Ajiniyaz atındağı Nokis mamleketlik pedagogika institutı Kenesi 20.05.2017-j. № 9 qaran menen baspadan shıđarıwđa usınılđan.

O'zbekstan Respublikası Joqarı ham orta arnawlı bilimlendiriw ministrliginiń Muwapıqlastırıwshı Kenesi tárepinen baspadan shıđarıwđa usınıldı.

Basıwđa ruxsat etilgen waqtı----- 2017-j.

Format 60x84 1/16. Ofset usılında basıldı.

Garniturası - «Times New Roman». Kolemi 10

b.t. Jámi 100 nusqada. Buyırtpa № --